

Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers 2013

Ministerie van Economische Zaken

Centraal Bureau
voor de Statistiek

Het Nederlandse ondernemings- klimaat in cijfers 2013

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
–	Nihil
–	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2012–2013	2012 tot en met 2013
2012/2013	Het gemiddelde over de jaren 2012 tot en met 2013
2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2012 en eindigend in 2013
2010/'11–2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2010/'11 tot en met 2012/'13

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress: Textcetera, Den Haag en Grafimedia, Den Haag
Druk: Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam
Ontwerp: Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70, fax 070 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

verkoop@cbs.nl
Fax 045 570 62 68
Prijs € 43,10 (exclusief verzendkosten)
ISBN 978-90-357-1515-8
ISSN 1872-325X

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2013.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Voorwoord

Het ondernemingsklimaat is in een groot aantal EU-landen een belangrijk onderwerp op de beleidsagenda. De economische groeicijfers zijn in veel EU-landen beduidend lager dan in landen buiten Europa, waardoor het aandeel van de Europese Unie in de wereldeconomie is afgenomen van een derde in 1980 tot een vijfde in 2012. Ook is er de laatste decennia met name vanuit de oudere lidstaten van de EU per saldo meer in het buitenland geïnvesteerd dan andersom. Zo had Nederland in 2012 een negatief saldo van directe buitenlandse investeringen opgebouwd van 52 procent van het bruto binnenlands product (bbp). Multinationale bedrijven nemen investeringsbeslissingen niet nationaal maar mondiaal en dit leidt lang niet altijd tot een investering in het moederland.

Een gunstig ondernemingsklimaat is uitdrukkelijk ook van belang voor de binnenlandse bedrijven. In vergelijking met de in deze publicatie gehanteerde referentieperiode 2001-2005 is het aantal personen in Nederland dat werkzaam is als zelfstandige toegenomen. In 2012 was dit 14,8 procent van de werkzame beroepsbevolking. Dit is internationaal gezien hoog.

In deze publicatie wordt aan de hand van zo'n honderd indicatoren, verdeeld over tien thema's, het ondernemingsklimaat in Nederland geschetst. De positie van Nederland en de ontwikkeling van die positie wordt hierbij systematisch vergeleken met een vaste groep van 19 referentielanden. De publicatie is samengesteld in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en is de achtste in een reeks.

Naast deze publicatie is het achterliggende webdossier over het ondernemingsklimaat geactualiseerd. Dit webdossier bevat langere tijdreeksen van de in deze publicatie gepresenteerde indicatoren en voor enkele indicatoren meer details. Het webdossier is te vinden via www.cbs.nl/ondernemingsklimaat. Met de publicatie en het webdossier geeft het CBS een zo actueel mogelijk beeld van het ondernemingsklimaat.

Directeur-Generaal van de Statistiek
Drs. G. van der Veen

Den Haag/Heerlen, december 2013

Inhoud

Voorwoord	3
Samenvatting	6

1. Inleiding 11

1.1	Doel van deze publicatie	12
1.2	Theoretisch kader	14
1.3	Selectie van indicatoren	24
1.4	Selectie van referentielanden	26
1.5	Weergave positie en ontwikkeling	31

2. Het Nederlandse ondernemingsklimaat 34

2.1	Inleiding	35
2.2	Prestaties van de Nederlandse economie	38
2.3	Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod	46
2.4	Innovatie	53
2.5	Kapitaal	60
2.6	Ondernemerschap	68
2.7	Marktwerking	73
2.8	Macro-economische condities	79
2.9	Functioneren van de overheid	85
2.10	Infrastructuur	91
2.11	Maatschappij	96

Bijlagen 102

I	Samenvatting en metadata	103
II	Verantwoording	116

Literatuur	147
Medewerkers	148

Samenvatting

De mondiale economische verhoudingen verschuiven. De economische groei in andere delen van de wereld was de laatste decennia groter dan in de EU of de Verenigde Staten. Het internationale kapitaalverkeer streek per saldo neer in opkomende economieën als Brazilië, China en Rusland. Het aandeel van de EU-27 in de wereldeconomie is tussen 1980 en 2011 dan ook afgenomen van ongeveer een derde tot een vijfde. De gezamenlijke omvang van de economieën van Brazilië, Rusland, India en China nam in dezelfde periode toe van tien tot 26 procent van de wereldeconomie. Ook binnen de EU is er sprake van verschil in ontwikkeling tussen de oude gevestigde lidstaten en nieuwe zoals Polen. Het niveau van macro-economische kengetallen zoals het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking (de welvaart) of het bbp per gewerkt uur (de arbeidsproductiviteit) ligt in Nederland en Duitsland nog wel tweemaal zo hoog als in Polen, maar in Polen is de groei van deze variabelen groter. Met andere woorden: vanuit het perspectief van het behaalde niveau van economische kengetallen kunnen de oudere gevestigde economieën de toets met opkomende economieën nog ruimschoots doorstaan, vanuit het perspectief van groei is dit in veel mindere mate het geval. Dit zijn ook de twee dimensies van waaruit het ondernemingsklimaat in Nederland wordt beoordeeld. Waar staat Nederland? Hoe ontwikkelt Nederland zich? De landen waar Nederland in deze publicatie mee wordt vergeleken zijn 14 andere EU-landen en Australië, Canada, Japan, de Verenigde Staten en Zuid-Korea. Dit zijn niet de opkomende economieën waar in het voorgaande aan gerefereerd is, maar landen die qua ontwikkelingsniveau en groeimogelijkheden deels in hetzelfde 'schuitje' zitten als Nederland. Van de opkomende economieën zijn helaas niet voldoende vergelijkbare cijfers te vinden om in deze publicatie over de volle breedte tot een zinvolle vergelijking te komen. Toch is het nuttig om bij het interpreteren van de ontwikkelingen in Nederland de verschuivingen in de internationale economische verhoudingen, zoals hiervoor grof geschetst, in het achterhoofd te houden.

Prestaties van de Nederlandse economie

Nederland kenmerkt zich nog steeds door een hoge arbeidsparticipatie, een hoge arbeidsproductiviteit en een hoge welvaart. Echter, de groei van het bbp per capita bleef in 2012 achter bij die van andere landen en het bbp per gewerkt uur is in 2012 zelfs afgenomen ten opzichte van 2011. De arbeidsparticipatie in 2012 was ondanks de economische crisis hoger dan in de in deze publicatie gehanteerde basisperiode 2001–2005 en lag op ongeveer eenzelfde niveau als in 2011. Dit is grotendeels te danken aan de toename van de arbeidsparticipatie

van vrouwen en 55- tot 65-jarigen; groepen waarvan de arbeidsparticipatie enige jaren geleden nog als aandachtspunt werd gezien. De arbeidsparticipatie van 15- tot 25-jarigen, 25- tot 55-jarigen en mannen is wel afgenomen, maar minder dan in andere landen. Ook geldt dat in Nederland de verschillen in arbeidsparticipatie tussen de verschillende leeftijdsgroepen in vergelijking met andere landen, minder groot zijn.

Op het terrein van duurzaamheid neemt Nederland geen vooraanstaande positie in. Het bbp van Nederland wordt redelijk energie-efficiënt geproduceerd, maar met een bovengemiddelde uitstoot van CO₂. De hoeveelheid groene stroom is in Nederland onder het gemiddelde, maar wel toegenomen. De levensverwachting van mannen is in Nederland bovengemiddeld en ontwikkelt zich gunstig. Bij die van vrouwen neemt Nederland daarentegen een gemiddelde positie in.

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

Het aantal hoogopgeleiden onder de bevolking van 25 tot 65 jaar bedroeg in 2011 in Nederland 31,5 procent. Dit is meer dan in de basisperiode 2001–2005, maar minder dan in 2010. Hoewel de positie van Nederland hiermee in internationaal perspectief nog gemiddeld is, is de ontwikkeling ongunstig. Op het punt van het aantal bèta-afgestudeerden is niet alleen de positie die Nederland inneemt ongunstig, maar ook de ontwikkeling. Wel lijkt Nederland meer dan andere landen in te zien dat het blijven leren in de vorm van cursussen en trainingen voor volwassenen zinvol is. In 2012 volgde 16,5 procent van de volwassenen van 25 tot 65 jaar een of meerdere cursussen of trainingen. Dit is vergelijkbaar met 2011 en internationaal gezien bovengemiddeld. Net als in alle andere landen gold ook in Nederland dat de arbeidsparticipatie van hoogopgeleiden het hoogst was en die van laagopgeleiden het laagst. Het spiegelbeeld hiervan is de hogere werkloosheid onder laagopgeleiden en de laagste onder hoogopgeleiden. De werkloosheid onder alle opleidingsniveaus lag in 2011 wel hoger dan in 2010 en in de periode 2001–2005, met uitzondering van de werkloosheid onder laagopgeleiden die in 2011 iets lager was dan in 2010. De internationale positie en ontwikkeling van Nederland zijn hier nog wel steeds bovengemiddeld. Ook doet de arbeidsmarkt in Nederland, net als bij de arbeidsparticipatie per leeftijdscategorie, een evenwichtig beroep op de verschillende opleidingsniveaus. Evenwichtiger dan in veel andere landen. De werkloosheid naar opleidingsniveau liep in 2011 in Nederland uiteen van 5,4 procent onder laagopgeleiden tot 2,8 procent onder hoogopgeleiden. In Duitsland bijvoorbeeld was dit 13,9 procent onder laagopgeleiden en 2,4 procent onder hoogopgeleiden.

De arbeidskosten per eenheid product ontwikkelden zich in Nederland gunstig in vergelijking met andere referentielanden. Deze ontwikkeling wordt beïnvloed door de arbeidsproductiviteit, maar bijvoorbeeld ook door de loonontwikkeling.

Innovatie

De R&D-uitgaven van de bedrijvensector lagen in 2011 in Nederland iets onder het gemiddelde van de referentielanden. Dit komt iets meer door de R&D-uitgaven van de industrie en in mindere mate door die van de dienstensector. De omvang van de medium- en hightechindustrie in de Nederlandse economie was in 2012 het laagst van alle (Europese) referentielanden. De hightech-dienstensector nam met een aandeel van 3,1 procent in internationaal perspectief een gemiddelde positie in. Op het terrein van patenten neemt Nederland nog steeds een bovengemiddelde positie in. Het aantal patenten lag overigens wel stelselmatig onder het niveau van de periode 2001–2005. De positie van Nederland is hier ook iets verslechterd.

Kapitaal

In 2012 had Nederland een gecumuleerd saldo van inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen in het buitenland opgebouwd van 52,1 procent van het bbp. Nederland is dus een van die rijkere gevestigde westerse economieën die de afgelopen jaren per saldo meer in het buitenland investeerden dan andersom.

Ondernemerschap

Op het gebied van ondernemerschap is er in Nederland sprake van een gestage toename van het aantal zelfstandige ondernemers. Het aantal personen dat als zelfstandige werkzaam is, is toegenomen van 10,8 procent in 2001–2005 tot 12,0 procent in 2011. In internationaal perspectief is dit inmiddels hoog te noemen. Dit toenemende ondernemerschap gaat gepaard met een bovengemiddeld aantal nieuw opgerichte bedrijven. De cijfers over het aantal opheffingen van bedrijven of over hun overlevingskansen lijken hier echter (nog) niet onder te lijden. De gemiddelde bedrijfsgrootte bij oprichting van een bedrijf is de afgelopen jaren in Nederland wel afgenomen van 1,6 werkzame personen in 2001–2005 tot 1,3 in 2011. Dit komt deels door het grote aantal zelfstandigen-zonder-personeel (zzp'ers) onder deze nieuwe zelfstandigen. Waarschijnlijk mede

als gevolg van de economische crisis is het aandeel snel groeiende bedrijven in alle landen afgenomen ten opzichte van de basisperiode 2001–2005.

Marktwerving

Op grond van de mark-up lijkt de dienstensector in Nederland wat meer aan marktwerving onderhevig dan de industrie. In 2012 was de mark-up van de industrie in Nederland in vergelijking met andere landen hoog.

Macro-economische condities

Nederland is een zeer open economie. De som van de import en de export bedroeg in 2012 bijna 166 procent van het bbp (125 procent in 2001–2005). Voor de Verenigde Staten en Japan is dit maar 31 procent; voor Duitsland ruim 97 procent. Deze openheid wordt ondersteund door het betrekkelijke gemak, uitgedrukt in tijd en kosten, waarmee containers kunnen worden geïmporteerd en geëxporteerd.

Een aantal andere macro-economische kengetallen ontwikkelden zich echter minder gunstig. De werkloosheid en de inflatie namen toe ten opzichte van 2011. Het saldo overheidsfinanciën was daarentegen afgenomen ten opzichte van 2011; de staatsschuld nam toe.

Functioneren van de overheid

Er waren onder de referentielanden maar drie landen die de vennootschapsbelasting in 2013 (verder) verlaagden. Nederland behoorde hier niet toe. De tijd en procedures benodigd voor het starten van een onderneming zijn in Nederland in 2013 verminderd, meer dan gemiddeld in de andere landen.

Infrastructuur

In internationaal perspectief zijn de gebruikskosten van kantoorruimte in Nederland (Amsterdam) niet hoog. Nederland is op dit punt in 2013 ook relatief 'goedkoper' geworden.

Als de onderwijsuitgaven per leerling gezien worden als investeringen in het onderwijs, dan heeft Nederland zich wat het middelbaar onderwijs betreft, sterk verbeterd. De bovengemiddelde positie van het hoger onderwijs is gehandhaafd. De uitgaven per leerling in het basisonderwijs zijn internationaal gezien in Nederland wat lager.

Maatschappij

De baanmobiliteit van werkzame personen is in Nederland toegenomen. Het aantal werkzame personen dat in 2011 de hoofdbaan meer dan vijf jaar bekleedde was met 57 procent lager dan in de basisperiode en ook lager dan in 2010. Landen waar de baanmobiliteit structureel groter was, zijn Australië, Canada en Denemarken. In Italië bekleedde 69 procent van de werkzame personen de hoofdbaan 5 jaar of meer. Overigens wordt deze baanmobiliteit niet alleen beïnvloed door het wisselen van baan, maar ook door in- en uitstroom op de arbeidsmarkt.

In 2000 was er op iedere vijf personen van 15 tot 65 jaar, één persoon van 65 jaar en ouder; in 2050 zullen dit er door de vergrijzing naar verwachting tweeëneenhalf zijn. In 2000 was er op iedere vier personen van 15- tot 65 jaar een persoon jonger dan 15 jaar; in 2050 zal dit naar verwachting door ontgroening ook zo zijn. De problemen gepaard gaande met vergrijzing lijken daarmee voor Nederland, ook internationaal gezien, wat groter dan de problemen voortvloeiende uit (een gebrek aan) ontgroening.

1.

Inleiding

Het ondernemingsklimaat in Nederland wordt aan de hand van ongeveer honderd indicatoren in kaart gebracht. Deze honderd indicatoren zijn verdeeld over tien thema's die samen het conceptuele model vormen. Aan de hand van dit model wordt de ontwikkeling van het ondernemingsklimaat beschreven. De ontwikkelingen in Nederland worden stelselmatig vergeleken met die in een vaste groep van 19 referentielanden.

1.1 Doel van deze publicatie

Het doel van deze publicatie is het geven van een adequate beschrijving van de ontwikkelingen van het Nederlandse ondernemingsklimaat. Het accent ligt op die factoren die volgens de economische theorie bijdragen aan economische groei, een gezond ondernemingsklimaat én die op enigerlei wijze te beïnvloeden zijn door de overheid. Deze factoren zijn cruciaal, niet alleen voor ondernemers, maar ook voor beleidsmakers en de samenleving. Bedrijven zijn immers de primaire drijvende kracht achter economische groei en de creatie van werkgelegenheid. Daarnaast is een goed ondernemingsklimaat van groot belang omdat ondernemers steeds makkelijker internationaal kunnen opereren. Bij het aantrekken van investeerders concurreert Nederland niet alleen met andere ontwikkelde landen, maar ook met opkomende economieën als India, Rusland en China. Een aantrekkelijk ondernemingsklimaat is gunstig naar binnen en naar buiten toe. Naar buiten toe om buitenlandse investeerders te werven, maar zeker ook om in eigen land ruimte te geven aan de ondernemersambities van bestaande en potentieel nieuwe ondernemers.

Voorgeschiedenis

Er zijn diverse publicaties die regelmatig aspecten van het ondernemingsklimaat in verschillende landen beschrijven. Bekende voorbeelden zijn *The Global Competitiveness Report* van het *World Economic Forum*, en het *IMD World Competitiveness Yearbook* van het *Institute of Management Development*. Ook de Europese Commissie (EC) en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) brengen regelmatig studies uit waarin indicatoren worden samengebracht om landen op bepaalde terreinen te vergelijken. Iedere benchmarkstudie heeft hierbij zo zijn eigen focus en perspectief.

Het CBS is in 2006 gestart met de publicatiereeks *Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers*. Het doel is het geven van een systematische en transparante beschrijving van het Nederlandse ondernemingsklimaat. Een verschil met de hiervoor genoemde rapporten is dat in deze publicatie niet zozeer de positie van Nederland op een ranglijst wordt gepresenteerd, maar dat inzicht wordt gegeven in de sterke en zwakke punten van het Nederlandse ondernemingsklimaat. In de eerder genoemde rapporten worden uitkomsten vaak gepresenteerd in de vorm van ranglijsten. Een verandering van de positie van Nederland op deze ranglijsten leidt regelmatig tot enige publiciteit in de nationale media. Het presenteren van ranglijsten heeft als nadeel dat niet altijd helder kan worden aangegeven wat nu precies de achterliggende oorzaken zijn van de veranderde internationale positie van Nederland.

In de publicatie *Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers* worden aan de hand van ongeveer honderd indicatoren de verschillende aspecten van het ondernemingsklimaat in kaart gebracht. Deze honderd indicatoren zijn verdeeld over tien thema's. Daarnaast wordt volledige transparantie betracht, zodat helder is op welke indicatoren de beschrijving en de bijbehorende conclusies zijn gebaseerd. Ten slotte worden de gegevens van Nederland stelselmatig vergeleken met die van een vaste groep van 19 referentielanden, zodat de ontwikkelingen in Nederland in internationaal perspectief kunnen worden geplaatst. Het voordeel van deze opzet is dat de gepresenteerde gegevens tevens kunnen bijdragen aan het interpreteren en nuanceren van scores in andere benchmarkstudies.

Bij de selectie van indicatoren is bij voorkeur gebruikgemaakt van officiële statistieken die door nationale statistische bureaus worden samengesteld en in internationaal verband op elkaar worden afgestemd. De OESO en het Europees bureau voor de statistiek (Eurostat) maken statistieken van verschillende landen vergelijkbaar en consistent over de tijd. Pas in tweede instantie is informatie ontleend aan andere bronnen.

Niveau én ontwikkeling

In eerdere edities van deze publicatie lag de nadruk op het beschrijven van het *niveau* van de verschillende indicatoren en de daarbij behorende internationale positie van Nederland. Het accent lag op een structuurschets van het Nederlandse ondernemingsklimaat: wat zijn de sterke en minder sterke punten van Nederland in vergelijking met andere landen. Op een aantal terreinen heeft het ondernemingsklimaat in Nederland een aantal structurele kenmerken. De positie van Nederland zal daarom van het ene op het andere jaar niet plotsklaps sterk veranderen. Naast niveau en positie ten opzichte van de groep van referentielanden is daarom in latere edities meer nadruk gelegd op een systematische

beschrijving van de *ontwikkeling* van de verschillende indicatoren. Op deze manier wordt inzichtelijk in hoeverre het lukt om op terreinen waar Nederland achterblijft de internationale positie te verbeteren, of om een ontwikkeling in de gewenste richting te realiseren.

1.2 Theoretisch kader

Belang ondernemingsklimaat

De internationale literatuur noemt de volgende factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat (*investment climate*) van een land: geografische ligging (klimaat, beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, omvang van de interne markt en afstand tot andere markten), de kwaliteit van de infrastructuur, het sociaaleconomische beleid (bijvoorbeeld met betrekking tot de arbeidsmarkt) en de kwaliteit van de instituties (bijvoorbeeld de financiële instellingen) (zie bijvoorbeeld Stern en Lankes, 1998). De betrouwbaarheid en transparantie van het overheidsapparaat en de maatschappelijke (on)rust spelen ook een belangrijke rol. Van recentere datum is dat er in de discussies over ondernemingsklimaat meer aandacht is voor R&D en innovatie, de menselijke factor (onder andere kennis) en ondernemerschap.

Een aantal factoren kan niet worden beïnvloed en is daarom voor beleidsmakers een gegeven, bijvoorbeeld de geografische ligging. De overheid kan wel andere factoren beïnvloeden en die factoren hebben dan ook de aandacht van overheid én bedrijfsleven, zoals R&D en innovatie.

Bedrijven zijn de primaire drijvende kracht achter economische groei en de creatie van werkgelegenheid. Bedrijven zijn ook het middel waardoor ondernemerschap tot uiting komt. De definitie van ondernemerschap in deze publicatie sluit aan bij de definitie die de Europese Commissie geeft: "Ondernemerschap is de mentaliteit en het proces waarbij in een nieuwe of een bestaande organisatie economische activiteit wordt gecreëerd en ontwikkeld door het nemen van risico's, creativiteit en/of innovatie te combineren met gezond beheer" (EC, 2003).

Aan de ene kant is een goed ondernemingsklimaat per definitie niet 'vijandig' voor bedrijven. Aan de andere kant mag een ondernemingsklimaat niet uitsluitend worden beoordeeld aan de hand van wat het bedrijven oplevert, maar moet ook rekening worden gehouden met de welvaart die het alle ingezetenen van een land brengt, en met de consequenties voor de natuurlijke omgeving.

Een breed welvaartsbegrip (Heertje, 2010) is de relevante maatstaf voor de beoordeling van het ondernemingsklimaat. Een uitdaging voor een overheid die een actief beleid voert ten aanzien van het ondernemingsklimaat is om zowel rechten als plichten voor bedrijven ten behoeve van het algemene belang te formuleren (Wereldbank, 2005).

Welvaart of groei

Een economie of samenleving kan beoordeeld worden naar het welvaartsniveau – bijvoorbeeld het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking – maar ook naar de jaarlijkse groei hiervan. Dit zijn twee verschillende zaken die ook leiden tot verschillende ‘rangorden’ van landen. Nederland bijvoorbeeld kent mondiaal gezien, maar ook binnen de EU, een hoog welvaartsniveau (zie bijvoorbeeld staat 1.4.1). Ook de technologische geavanceerdheid waarmee goederen en diensten worden geproduceerd is hoog in Nederland. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de hoge kapitaalsintensiteit van de economie en een hoge arbeidsproductiviteit (zie bijvoorbeeld paragraaf 2.2). Het is voor Nederland en vergelijkbare landen niet meer zo makkelijk om economische groei te realiseren door een verdere stijging van de arbeidsproductiviteit. Deze ligt immers al op een hoog niveau. In de wetenschappelijke literatuur wordt het ondernemingsklimaat in een land vooral beoordeeld op de mogelijkheden tot economische groei, en niet zozeer op basis van het reeds behaalde welvaartsniveau (Solow, 1956; Mankiw et al., 1992).

Imitatie of innovatie

Waar in Nederland de arbeidsproductiviteit op een hoog niveau ligt, zijn er landen waar de arbeidsproductiviteit lager ligt. Een lage arbeidsproductiviteit gaat vaak samen met lagere loonkosten. Voor deze landen leiden investeringen in technologische verbetering nog makkelijk tot stijging van de arbeidsproductiviteit. Investeren heeft veelal de vorm van het imiteren van reeds bestaande productieprocessen. Dat ligt anders voor landen die technologisch gezien voorop lopen. Deze landen, waaronder Nederland, zien zich dus geconfronteerd met de opgave de technologische voorsprong te behouden, en uit te breiden om zo toch nog economische groei te kunnen realiseren. Dit verklaart de aandacht voor onderwerpen als R&D, innovatie en ondernemerschap in deze groep landen (OESO, 2003; Gelauff et al., 2004). De vraag is immers in hoeverre deze landen in staat zijn nieuwe producten en productieprocessen te blijven uitvinden, door kennis te mobiliseren en te clusteren in netwerken. Kan de arbeidsproductiviteit zo toch nog stijgen, of kan een land op markten van nieuwe producten nog een (tijdelijk) marktleiderschap verwerven?

Internationalisering

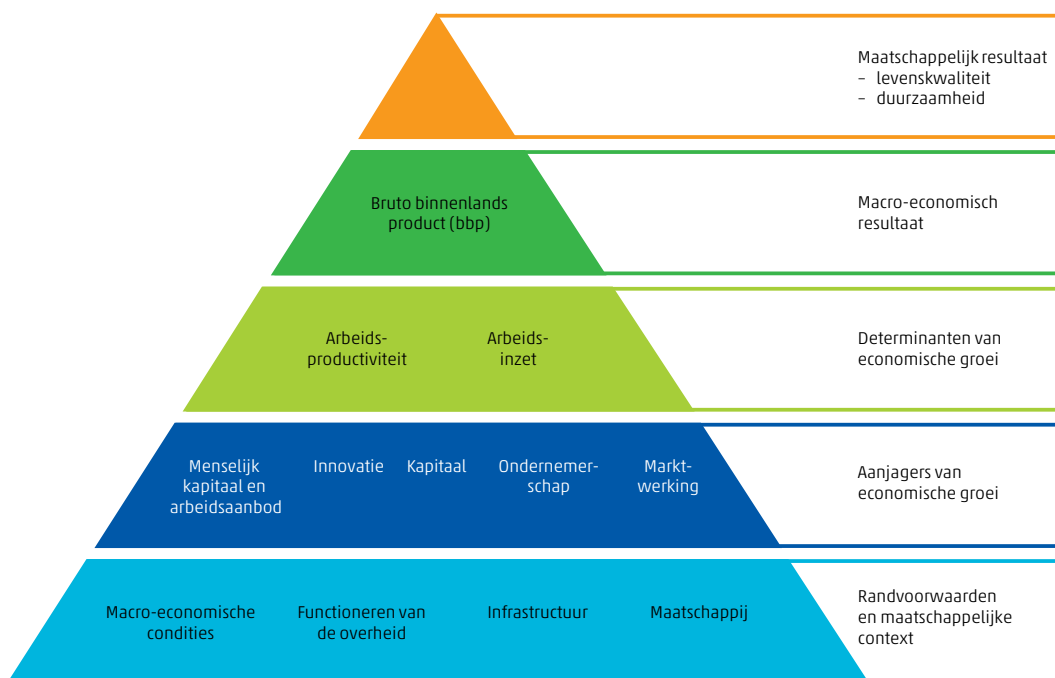
De aandacht voor het ondernemingsklimaat van overheden in verschillende landen is onder andere versterkt door de toenemende globalisering van de economie. Doordat afstanden steeds makkelijker overbrugbaar zijn door de inzet van technologie, kunnen bedrijven makkelijker dan vroeger bedrijfsonderdelen naar andere landen verplaatsen, of in andere landen nieuwe bedrijfsonderdelen oprichten. Ook worden bijvoorbeeld onder invloed van ICT makkelijker diensten vanuit het buitenland ingekocht, zoals het ontwikkelen of het beheer van software of de diensten van callcenters. Deze internationaal mobiele bedrijvigheid confronteert overheden met de beleidsvraag hoe aantrekkelijk het land nog is voor de zittende en potentiële nieuwe bedrijven. Deze mobiliteit is wereldwijd en loonkosten vormen een belangrijke concurrentiefactor.

Daarnaast speelt zich binnen de EU een soortgelijk proces af. Binnen de EU is er sprake van een transformatie naar een interne markt met een vrij verkeer van goederen, diensten en personen. Dit gaat ook gepaard met een harmonisatie in wet- en regelgeving. EU-landen zijn dus elkaars concurrenten voor 'interne' bedrijvigheid én voor het aantrekken van bedrijvigheid van buiten Europa. Binnen Europa is de ruimte om zich van elkaar te onderscheiden echter kleiner dan mondiaal. Dit ligt ten dele op het vlak van loonkosten maar ook op terreinen als specifieke kennis. Ook dit proces confronteert individuele EU-landen met de vraag: hoe concurrerend is mijn land binnen de EU-regio?

Conceptueel model

Het Ministerie van Economische Zaken heeft vier keer de publicatie *"Toets op het concurrentievermogen"* uitgebracht, voor het laatst in 2002. Deze publicatie kan gezien worden als een voorloper van *Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers*. In de toets op het concurrentievermogen werd al uitgebreid aandacht besteed aan beleidsterreinen als innovatie, marktordening en ondernemerschap als onderwerpen waarop moet worden ingezet om een hogere arbeidsproductiviteit en duurzame economische groei te bereiken. Voorliggende publicatie bouwt daarop voort en beschrijft het ondernemingsklimaat vanuit een geheel van samenhangende factoren, startend bij de randvoorwaarden waarbinnen bedrijven ondernemen en eindigend bij de macro-economische en maatschappelijke resultaten. De indicatoren die voor deze publicatie zijn geselecteerd worden gegroepeerd in hoofdstukken aan de hand van deze factoren. Figuur 1.2.1 geeft het conceptuele model weer.

1.2.1 Een conceptueel model van economische groei

Het model bevat een aantal lagen met factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat in een land. De onderste laag bevat factoren die samen de randvoorwaarden van de economische groei en de maatschappelijke context bepalen: de maatschappelijke situatie, de macro-economische condities, het functioneren van de overheid en de kwaliteit van de infrastructuur. De tweede laag bevat factoren die gelden als *aanjagers* van economische groei: innovatie, ondernemerschap, marktwerking, menselijk kapitaal, arbeidsaanbod en financieel kapitaal.¹⁾ De derde laag besteedt expliciet aandacht aan de factoren die gelden als de *determinanten* van economische groei: arbeidsproductiviteit en arbeidsinzet. De vierde laag staat stil bij het uiteindelijke economische resultaat – het bruto binnenlands product (bbp) – de vijfde geeft het maatschappelijke resultaat: ecologische duurzaamheid en levenskwaliteit.

Elke bovenliggende laag wordt beïnvloed door de onderliggende laag. Maar ook binnen een laag zijn er relaties tussen de verschillende factoren. Zo beïnvloeden

¹⁾ Natuurlijke hulpbronnen zijn op de korte en middellange termijn beleidsmatig gezien een gegeven. Daarom zijn ze niet in deze laag als factor opgenomen.

ondernemerschap en marktwerking elkaar wederzijds. Als bijvoorbeeld de barrières om een bedrijf te starten of te beëindigen laag zijn, ondervinden bedrijven meer concurrentie van elkaar (er is meer marktwerking) en wordt ondernemerschap onder de beroepsbevolking gestimuleerd. Omgekeerd kan meer ondernemerschap in een sector ervoor zorgen dat de overheid belemmeringen wegneemt om bedrijven te starten en toeziet op voldoende mededinging.

Naast samenhang binnen een laag zijn er ook invloeden van bovenliggende lagen op onderliggende. Als voorbeeld kan hier genoemd worden dat R&D en innovatie andere – hogere – eisen stellen aan de kennis en vaardigheden van het menselijk kapitaal en daarom kunnen leiden tot investeringen in verbetering van de kennisinfrastructuur.

Elk model is uiteraard een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid. Desondanks is het een zinvol hulpmiddel om de verschillende factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat in beeld te brengen. In deze publicatie gaat de aandacht voornamelijk uit naar de aanjagers van economische groei en de randvoorwaarden en maatschappelijke context omdat daarin de (beïnvloedbare) factoren van het ondernemingsklimaat te vinden zijn.

Ter afsluiting van deze paragraaf volgt een korte toelichting op de verschillende lagen en factoren die in het conceptuele model worden onderscheiden.

Laag 1: Randvoorwaarden en maatschappelijke context

Deze laag vertegenwoordigt – in brede zin – de sociaaleconomische omgeving van de onderneming en de ondernemer. De onderscheiden factoren kunnen tot op zekere hoogte beïnvloed of bepaald worden door de overheid.

Macro-economische condities: Deze condities bepalen het economische klimaat waarin ondernemers moeten opereren. Het betreft onder andere zaken als inflatie, het overheidstekort en de langetermijnrente. Dit zijn economische grootheden die niet altijd rechtstreeks invloed zullen hebben op individuele bedrijfsbeslissingen, maar wel de stabiliteit van een economisch klimaat weergeven. Een stabiele economische omgeving is wel degelijk van belang voor middellange termijnbeslissingen van individuele bedrijven. Hoe meer onzekere factoren, hoe moeilijker het is om investeringsbeslissingen te nemen. Daarnaast is een stabiel macro-economisch klimaat een indicatie van de mate waarin een overheid erin slaagt grote conjuncturele schommelingen te vermijden, bijvoorbeeld door een gedisciplineerd financieel beleid dat de kans op plotselinge of drastische bezuinigingen of belastingverhogingen verkleint.

Functioneren van de overheid: De overheid heeft twee gezichten die relevant zijn voor ondernemers. In de eerste plaats is de overheid wet- en regelgever die bedrijven rechten geeft, maar ook plichten oplegt. Ten tweede is de overheid dienstverlener om diezelfde bedrijven te helpen aan de opgelegde plichten te kunnen voldoen, bijvoorbeeld in het verstrekken van vergunningen en belastingheffing. De overheid kan overigens ook nog afnemer zijn van producten en diensten, maar op dat aspect ligt in deze publicatie niet de nadruk.

Hoe treedt de overheid de bedrijvensector tegemoet: met preventieve regelgeving, of komt de overheid pas in actie als zaken dreigen mis te gaan? En kan dit bijvoorbeeld door de komst van een nieuw kabinet opeens heel anders zijn? Ook hier geldt dat een zekere voorspelbaarheid van de overheid in haar optreden ten opzichte van bedrijven als gunstig wordt beoordeeld vanuit het perspectief van het ondernemingsklimaat.

De overheid is ook dienstverlener voor onder andere de bedrijvensector. Daarbij geldt dat hoe efficiënter en transparanter dit gebeurt – bijvoorbeeld bij het verstrekken van vergunningen – hoe beter het is voor de betreffende bedrijven en de samenleving. Indicatoren die hier de revue passeren liggen op het terrein van door overheden veroorzaakte regellast voor bedrijven en andere vormen van overheidsinterventie die de bewegingsruimte van ondernemingen beïnvloeden.

Infrastructuur: Infrastructuur dient hier begrepen te worden in de brede zin van het woord: niet alleen de fysieke infrastructuur (auto-, spoor-, water- en luchtvaartwegen), maar ook de ICT-infrastructuur (de verspreiding en het gebruik van ICT) en de kennisinfrastructuur (R&D en onderwijs). Dit zijn algemene voorzieningen van een samenleving, die overigens niet altijd door de overheid verzorgd behoeven te worden. De overheid is echter nooit ver weg, is het niet als financier, dan wel als planner van de ruimtelijke omgeving. Het gaat hier om voorzieningen die van invloed zijn op het rendement van individuele bedrijfsinvesteringen. Een bedrijfsruimte rendeert beter op een goed ontsloten locatie dan op een moeilijk bereikbare plek. Private ICT-investeringen renderen beter in een omgeving met een hoogwaardige ICT-infrastructuur dan in een omgeving met nog slechts elementaire voorzieningen. Van kwalitatief hoogwaardige infrastructuren gaat een zekere aantrekkingskracht uit en ze leveren een belangrijke bijdrage aan de mogelijkheden tot economische groei van een land.

Maatschappij: Dit betreft het maatschappelijk-institutionele domein waarbinnen de bedrijvensector functioneert. Hierbij gaat het om voorkeuren van werknemers tussen werk en vrije tijd, de gewenste inkomensverdeling maar ook het civiele, politieke en arbeidsklimaat. Een samenleving kan zichzelf eisen opleggen op een terrein als ecologische duurzaamheid. Dat is een

voorbeeld van een maatschappelijke of politieke keuze die van invloed is op het ondernemingsklimaat. Strengere of minder strenge milieueisen raken direct individuele ondernemingen.

Naast politieke keuzes kunnen ook meer feitelijke kenmerken van een samenleving indirect van invloed zijn op het ondernemingsklimaat. Vergrijzing kan bijvoorbeeld leiden tot krapte op de arbeidsmarkt en is van invloed op de verhouding tussen werkenden en niet-werkenden. Dit laatste is op zijn beurt weer van invloed op de belastingen en sociale premies van de werkenden om ook de niet-werkenden een inkomen te kunnen bieden.

Laag 2: Aanjagers van economische groei

Met de studie van factoren uit deze laag worden de schijnwerpers gericht op het gedrag van ondernemingen en individuen. De onderscheiden factoren worden gezien als aanjagers van economische groei.

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod: Als het gaat om de kennis en vaardigheden van mensen wordt ook wel gesproken over het menselijk kapitaal. Voor wat betreft de kwaliteit van de beroepsbevolking is de scholingsgraad van belang, maar ook de mate waarin bestaande kennis wordt onderhouden, aangevuld en vernieuwd. Mobiliteit van kenniswerkers verhoogt de overdracht van kennis en levert op die manier een bijdrage aan een groeiende arbeidsproductiviteit.

Wil een land de nieuwste technologieën blijven toepassen dan stelt dit eisen aan de kennis en vaardigheden van de beroepsbevolking. Dit geldt in nog sterkere mate voor bijvoorbeeld R&D – het ontwikkelen van nieuwe kennis. Voor het ontwikkelen en toepassen van nieuwe kennis is een bepaalde omvang van de groep hoogopgeleiden nodig. Aan de andere kant geldt dat er ook vraag moet zijn naar hoogopgeleiden. Een economie moet dus ook in staat zijn kennisintensief werk te behouden of te ontwikkelen om hoogopgeleiden aan zich te binden. In dit verband wordt wel gerefereerd aan de 'gevaaren' van een *brain-drain*: per saldo verlaten hoogopgeleiden een land of regio omdat de ontplooiingsmogelijkheden elders als beter worden beoordeeld.

Innovatie: Door innovatie worden nieuwe processen en producten geïntroduceerd die de productiviteit van bedrijven en de welvaart kunnen vergroten. Onderzoek (R&D) is een belangrijke determinant voor technologische innovaties. Ook niet-technologische innovaties (bijvoorbeeld veranderingen in de bedrijfsorganisatie of marketingstrategieën) zijn belangrijk voor het (beter) presteren van bedrijven. Het realiseren van technologische innovaties kan bij bedrijven overigens ook geschieden zonder eigen R&D. Het gaat dan om bedrijven die kant-en-klare innovatieve oplossingen aankopen, aan derden opdracht geven

om deze te ontwikkelen, of bestaande kennis toepassen om een innovatie door te voeren. De mate waarin een land nieuwe kennis kan ontwikkelen en daadwerkelijk innovaties realiseert, is een belangrijke indicatie voor het vermogen producten en processen te vernieuwen. Dit is van groot belang voor landen of regio's die toch al voorop lopen en alleen door innovatie deze voorsprong kunnen behouden. Daarnaast gaat er een zekere aantrekkingskracht vanuit op bijvoorbeeld bedrijven van buiten de regio. Toegang tot kennis of een netwerk dat kennis ontwikkelt, is van groot belang om economische groei of productiviteitswinst te kunnen blijven realiseren.

Kapitaal: Kapitaal is een belangrijke productiefactor. Hierbij dient onderscheid te worden gemaakt in fysiek kapitaal (gebouwen, machines, installaties en dergelijke) dat daadwerkelijk ingezet wordt in het productieproces van een economie en financieel kapitaal. De fysieke kapitaalgoederenvoorraad zegt iets over het technologische niveau waarop een economie zich bevindt en is direct van invloed op de arbeidsproductiviteit. Het financieel kapitaal gaat over de financiering van bijvoorbeeld investeringen. Dit financieel kapitaal is internationaal zeer mobiel en vloeit naar die investeringsprojecten waar het verwachte rendement het hoogst is. Een bijzondere vorm van financieel kapitaal is het zogenaamde durfkapitaal. Durfkapitaal dient voor de financiering van risicovolle projecten, die ook relatief vaak innovatief zijn. De beschikbaarheid van kapitaal hangt ook samen met de mate waarin buitenlandse bedrijven in Nederland willen investeren en uiteraard de mate waarin Nederlandse bedrijven zelf mogelijkheden zien om in Nederland te investeren, dan wel uit te wijken naar het buitenland. De beschikbaarheid van vooral financieel kapitaal is van invloed op het ondernemingsklimaat, maar is daarnaast ook een directe aanwijzing voor de kwaliteit van het ondernemingsklimaat. Immers, investeringsplannen met naar verwachting een laag rendement of een hoog risico zullen moeilijker aan de benodigde financiële middelen komen dan investeringsplannen met een hoger rendement of een lager risico.

Ondernemerschap: Bedrijven zijn een primaire bron van economische groei. Hier vindt het proces van het creëren van toegevoegde waarde plaats. Dit vormt het eerste aangrijpingspunt van belastingheffing ten behoeve van de herverdeling van middelen en de financiering van de overheidsuitgaven. Ondernemerschap is daarom van belang voor een samenleving. De link tussen ondernemerschap en economische groei is indirect en verloopt via intermediaire factoren (Carree & Thurik, 2002). Ondernemingen worden bijvoorbeeld gestart om een innovatie te exploiteren. Deze innovatie zorgt voor efficiëntere processen en hogere productiviteit. Deze verhoogde productiviteit kan vervolgens weer bijdragen aan de economische groei. Meer ondernemingen kan ook leiden tot meer

concurrentie, wat op zijn beurt weer kan leiden tot een efficiëntere markt en hogere groei.

De houding van de bevolking ten aanzien van ondernemerschap kan per land verschillen. Daarnaast kan ook de institutionele omgeving een rol spelen in de afweging tussen loondienst en ondernemerschap. De mate van comfort van het werknemer zijn wordt beïnvloed door rechtsbescherming, loonniveau en secundaire arbeidsvoorzieningen. Ondernemerschap leidt tot het oprichten van bedrijven. Indicatoren voor ondernemerschap liggen dan ook vooral op het terrein van de dynamiek van het aantal ondernemingen in een land.

Marktwerving: Marktwerving of concurrentie vormt het mechanisme dat bedrijven ertoe aanzet efficiënt te opereren, om economische waarde te creëren en deze waarde te delen met afnemers. Dit mechanisme moet ertoe leiden dat de meest efficiënte bedrijven overblijven. Marktwerving dient overigens wel ruimte te laten voor innovatie. Het moet voor bedrijven mogelijk zijn tijdelijk winsten te behalen die het investeren in nieuwe, betere producten mogelijk maakt. Dit is een afweging tussen tijdelijke bescherming met meer investeringen in innovatie en het belemmeren van de introductie van gelijksoortige of nog betere producten door derden. Regelgeving kan er al dan niet bewust aan bijdragen dat zittende bedrijven bevoordeeld worden ten aanzien van potentiële nieuwkomers, of binnenlandse bedrijven ten opzichte van buitenlandse bedrijven.

Laag 3: Determinanten van economische groei

Het groeivermogen van de economie wordt bepaald door twee factoren, namelijk de toename van de arbeidsinzet en de toename van de arbeidsproductiviteit. De combinatie van beide bepaalt de groei van het bbp (dit volgt uit de definitie van het bbp). Een land kan dus op twee manieren economische groei realiseren: door een toename van het aantal werkenden en door een toename van de productiviteit per werkende. Dit leidt tot verschillende diagnoses: een toename van het aantal mensen ingeschakeld bij het productieproces is 'meer van hetzelfde', terwijl een toename van de productiviteit betekent dat een werkzame persoon in staat is meer toegevoegde waarde te genereren. De laatste vergroot de concurrentiekracht van een economie.

Productiviteit: Productiviteit wordt in deze publicatie primair benaderd als arbeidsproductiviteit. Alle output wordt aan één productiefactor toegeschreven. Verschillen in de kapitaalsintensiteit, de kwaliteit van de factor arbeid, en de synergie tussen deze twee productiefactoren – deels factoren uit laag twee – worden volledig op het conto van de productiefactor arbeid geschreven. Innovatie is een middel om arbeidsproductiviteit te verhogen.

Arbeidsinzet: De ontwikkeling van nieuwe banen maakt een groeiende arbeidsinzet mogelijk. Dat heeft een directe relatie met het bbp. Zolang de potentiële beroepsbevolking niet volledig actief is, kan het bbp in potentie nog groeien door meer mensen in het arbeidsproces in te zetten. Een hoge arbeidsparticipatie is ook van invloed op de inkomens(her)verdeling tussen werkenden en niet-werkenden. Het verhogen van de productiviteit per werkende is in tijden van krapte op de arbeidsmarkt de enige manier om nog economische groei te realiseren. Het kan per land verschillen welke van de factoren arbeidsinzet en arbeidsproductiviteit nog het meeste groeipotentieel heeft.

Laag 4: Macro-economisch resultaat

De meest gebruikte maatstaf om de welvaart te meten – of de groei ervan – is het bruto binnenlands product.

Bruto binnenlands product (bbp): De economische prestaties zoals die uiteindelijk tot uitdrukking worden gebracht in het bruto binnenlands product geven de huidige economische stand van zaken weer. De omvang van het bbp reflecteert ook dat wat in het verleden tot stand is gekomen in de vorm van investeringen, innovaties en leerervaringen. De statistieken die de economie van nu in beeld brengen zijn niet per se indicatief voor het concurrentievermogen dat een land in de toekomst heeft.

Laag 5: Maatschappelijk resultaat

Met de groei van het bruto binnenlands product is niet alles gezegd. In samenlevingen als de Nederlandse wordt gestreefd naar duurzame groei. Er is geen sprake van economische groei ten koste van alles; op terreinen als milieu, inkomensverdeling, arbeidsvoorwaarden (leeftijd, arbeidsduur en dergelijke), verplichte sociale verzekeringen legt de samenleving zichzelf eisen op. Met andere woorden: de manier waarop economische groei wordt gerealiseerd is ook van belang.

Levenskwaliteit: Levenskwaliteit is een subjectief gegeven en heeft te maken met gevoelens van mensen die ontleend worden aan de situatie waarin zij leven. Voor veel mensen geldt dat persoonlijke economische voorspoed de levenskwaliteit verhoogt. Andere zaken waar de levenskwaliteit in tot uiting komt is de levensverwachting van mensen en het gevoel van veiligheid. Ten aanzien van dit laatste is het echter niet eenvoudig voor alle landen een vergelijkbare indicator te vinden.

Ecologische duurzaamheid: Het streven naar een duurzame economische groei impliceert dat bij het benutten van de groeipotentie van vandaag de

groeipotentie van toekomstige generaties niet uit het oog verloren wordt. Er is sprake van een integrale afweging tussen economische, ecologische en sociale belangen. Dit leidt tot wet- en regelgeving die de huidige economische groei kan belemmeren ten faveure van volgende generaties. Uitstoot van CO₂ en het gebruik van duurzame energie zijn – ondanks dat ze sterk worden beïnvloed door de soort economische bedrijvigheid in een land – indicaties voor de eisen die een samenleving zichzelf stelt op deze terreinen.

1.3 Selectie van indicatoren

Zelfs bij een zekere beperking van de terreinen die direct het ondernemingsklimaat lijken te raken, kan gemakkelijk een groslijst worden opgesteld die vele honderden indicatoren bevat (Dialogic, 2005). Om tot een keuze te kunnen komen zijn daarom aanvullende statistische criteria toegepast:

1. Validiteit: meet een indicator wat deze moet meten?
2. Objectiviteit: is een indicator gebaseerd op feiten?
3. Tijdigheid: hoe snel is een indicator beschikbaar na afloop van een meetperiode?
4. Beschikbaarheid van tijdreeksen: is een indicator jaarlijks sinds 1990 voorhanden?

In een eerste selectieronde zijn de indicatoren op de groslijst geconfronteerd met een aantal van de bovengenoemde criteria. Dat heeft geleid tot een eerste indikking van de indicatorenlijst. In een tweede selectieronde zijn deze indicatoren ondergebracht bij de verschillende factoren die in het conceptuele model zijn onderscheiden. In een aantal gevallen bleek dat voor een factor meer dan voldoende indicatoren beschikbaar waren, terwijl enkele andere factoren zo weinig indicatoren toegewezen kregen dat hier naar extra indicatoren is gezocht. Daarom is op een enkele plaats toch gebruikgemaakt van een samengestelde indicator of van een 'zachte' indicator. Ten slotte speelden bij de uiteindelijke keuze ook meer praktische overwegingen zoals:

1. de mate waarin voor de indicatoren sectorale en regionale gegevens beschikbaar zijn;
2. de beschikbaarheid van een flink aantal goed gedocumenteerde indicatoren voor alle landen van de EU-15, die met een relatief beperkte inspanning geschikt gemaakt kunnen worden voor deze monitor; en:
3. de mate waarin de diverse in het conceptuele model onderscheiden factoren van economische groei voldoende evenwichtig zijn afgedekt.

In staat 1.3.1 is per onderscheiden factor uit het conceptuele model een overzicht gegeven van de geselecteerde indicatoren. Voor een nadere verklaring van de betekenis en de bronnen van de indicatoren wordt verwezen naar de *Verantwoording* achterin deze publicatie, waar voor alle indicatoren een korte toelichting is gegeven.

1.3.1 Overzicht geselecteerde indicatoren per onderscheiden factor

Macro-economische condities

- Inflatie
- Langetermijnrente
- Saldo overheidsfinanciën
- Staatsschuld
- Werkloosheid
- Openheid van de economie
- Kosten voor import en export van een container
- Benodigde dagen voor import en export van een container

Functioneren van de overheid

- Vennootschapsbelasting
- Staatscontrole
- Benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming
- Benodigde procedures voor het opstarten van een nieuwe onderneming
- Online overheidsdiensten (gebruik bedrijven)
- Online overheidsdiensten (gebruik personen)
- Sectorale en ad hoc staatssteun
- Effectiviteit van de overheid

Infrastructuur

- Efficiëntie van de distributie-infrastructuur
- Gebruikskosten van kantoorruimte
- ICT-bestedingen
- Vaste breedbandaansluitingen
- Publieke uitgaven aan R&D
- Onderwijsuitgaven, basisonderwijs
- Onderwijsuitgaven, voortgezet onderwijs en mbo
- Onderwijsuitgaven, hoger onderwijs
- Onderwijsuitgaven, alle onderwijsniveaus

Kapitaal

- Investeringsquote bedrijvensector
- Geïnvesteed durfkapitaal
- Directe buitenlandse investeringen, stromen, inkomend
- Directe buitenlandse investeringen, stromen, uitgaand
- Directe buitenlandse investeringen, voorraad, inkomend
- Directe buitenlandse investeringen, voorraad, uitgaand

Ondernemerschap

- Ondernemersquote
- Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk
- Zelfstandige ondernemers, mannelijk
- TEA-index; aankomend en jong ondernemerschap
- Bedrijfs grootte bij oprichting
- Oprichtingen van bedrijven
- Opheffingen van bedrijven
- Overlevingskansen van bedrijven
- Snel groeiende bedrijven
- Houding ten opzichte van ondernemerschap

Marktwerving

- Mark-up
- Openbare aanbesteding door de overheid
- Belemmeringen voor ondernemerschap
- Belemmeringen voor handel en investeringen
- Totale staatssteun

Arbeidsproductiviteit

- Bbp per gewerkt uur
- Bbp per werkzame persoon

1.3.1 Overzicht geselecteerde indicatoren per onderscheiden factor (slot)

Maatschappij

- Parttime werkgelegenheid
- Baanmobiliteit
- Minimumloon
- Sociale uitkeringen
- Werkloosheidsuitkeringen
- Vergrijzing
- Ontgroening

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

- HRST-kern; hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie
- Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar
- Afgestudeerden in een bètarichting
- Leerprestaties van 15-jarige scholieren
- Arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau
- Werkloosheid naar opleidingsniveau
- Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen
- Arbeidskosten per eenheid product

Innovatie

- R&D-uitgaven van bedrijven
- R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland
- Technologisch innovatieve bedrijven
- Werkgelegenheid in hightechsectoren
- Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt
- Aangevraagde octrooien bij het EPO
- Aangevraagde triadische octrooien
- Aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO
- Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten
- Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd

Arbeidsinzet

- Gewerkte uren per werkzame persoon
- Arbeidsparticipatie
- Arbeidsparticipatie mannen
- Arbeidsparticipatie vrouwen
- Arbeidsparticipatie 15- tot 25-jarigen
- Arbeidsparticipatie 25- tot 55-jarigen
- Arbeidsparticipatie van 55- tot 65-jarigen

Macro-economische resultaten

- Bruto binnenlands product (bbp) per capita
- Bbp-groei

Levenskwaliteit

- Inkomenskwintieltaandeelratio
- Levensverwachting bij geboorte, vrouwen
- Levensverwachting bij geboorte, mannen

Ecologische duurzaamheid

- Energieverbruik
- Uitstoot CO₂
- Elektriciteitsverbruik uit duurzame bronnen

1.4 Selectie van referentielanden

Het is evident dat Nederland zich het meest zinvol laat vergelijken met andere westerse economieën, met een overeenkomstig ontwikkelingsniveau. Mede vanwege de beschikbaarheid van data is vooral gekeken naar landen die lid zijn van de Europese Unie (EU) en de Organisatie voor Economische Samenwerking en

Ontwikkeling (OESO). Die verzameling landen is ingeperkt door twee aanvullende criteria:

- geografische nabijheid tot Nederland; en
- de mate van concurrentie op voor Nederland belangrijke exportbestemmingen.

Deze twee overwegingen leiden tot de selectie van 15 landen binnen Europa die alle behoren tot de EU-27. Deze 15 landen zijn aangevuld met vijf landen van buiten Europa: Australië, Canada, Japan, de Verenigde Staten en Zuid-Korea. In staat 1.4.1 is een overzicht met enkele kerngegevens van de geselecteerde landen gegeven.

De keuze van de referentielanden brengt met zich mee dat er geen grote of principiële verschillen bestaan tussen de verschillende factoren die samen het ondernemingsklimaat vormen, maar eerder graduele verschillen. Immers, de meeste landen hebben een vergelijkbaar economisch ontwikkelingsniveau, zijn overwegend markteconomieën en democratieën. Elementaire voorzieningen als rechtshandhaving, sociale voorzieningen, onderwijs en dergelijke hebben in de meeste landen een zeker minimumniveau.

De keerzijde van deze keuze van referentielanden is dat het landen betreft die min of meer in 'hetzelfde schuitje' zitten. Dit geldt voor het ontwikkelingsniveau van de economie. Die kan in vergelijking met de rest van de wereld grofweg worden gekenmerkt door een hoge productiviteit, hoge loonkosten en kennis-intensieve producten. Het geldt tot op zekere hoogte ook voor de politieke beleidsruimte van deze landen. Zo hebben landen die opereren binnen de context van de Europese Unie maar beperkte mogelijkheden om zich van elkaar te onderscheiden, omdat ze op verschillende terreinen gehouden zijn aan op Europees niveau vastgestelde regels, bijvoorbeeld ten aanzien van de overheidsfinanciën.

Aandeel EU-27 in wereldeconomie

afgenomen tot **20%**

Opkomende economieën

Het zou ook interessant zijn om andere landen bij de vergelijking te betrekken. Bijvoorbeeld landen die in de afgelopen jaren een andere economische ontwikkeling hebben gekend dan de gevestigde economieën. Te denken valt aan het volgen van ontwikkelingen in de opkomende markten in Azië, Oost-Europa of Latijns-Amerika. Op welke punten onderscheidt het ondernemingsklimaat in deze landen zich van dat in de gevestigde economieën? Ook een vergelijking met een Midden-Europees land als Zwitserland – geen lid van de EU-27 – zou interessante inzichten kunnen opleveren. Het is immers aanwijsbaar dat de economische verhoudingen in de wereldeconomie langzaam verschuiven. In 1980 omvatte het bruto binnenlands product van de EU-27 bijna een derde van het mondiale bbp. In 2011 was dit nog maar een vijfde deel. Het spiegelbeeld hiervan is de ontwikkeling van het aandeel van de zogenoemde BRIC-landen.²⁾ Het aandeel van deze landen in de wereldeconomie nam tussen 1980 en 2011 toe van circa tien procent tot 26 procent. Het aandeel van de Verenigde Staten in de wereldeconomie nam in deze periode iets af, van 25 procent in 1980 tot 20 procent in 2011. Het aandeel van het bbp van Japan in het mondiale bbp nam af van negen procent naar zes procent. De som van de economieën van de BRIC-landen – hoewel deze landen niet speciaal met elkaar verbonden zijn zoals de EU-27 – is dus inmiddels beduidend groter dan de economie van de EU-27 of de Verenigde Staten.³⁾

Het zijn vooral praktische redenen – zoals de beschikbaarheid van data – die uiteindelijk toch geleid hebben tot een keuze voor een groep van referentielanden die vergelijkbaar zijn met Nederland. Daarnaast dient opgemerkt dat in algemene zin landen als China en Rusland te ver van de Nederlandse samenleving afstaan om beleidsmatig als voorbeeld te kunnen dienen.

²⁾ BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China.

³⁾ Bron: IMF World Economic Outlook Database October 2013.

1.4.1 Kerngegevens referentielanden, 2012

	ISO-landcode	Lid van ¹⁾	Oppervlakte ²⁾	Inwoners	Bruto binnenlands product (bbp)	Bbp per inwoner
			1 000 km²	miljoen	mld US-dollar (PPP)	1 000 US-dollar (PPP)
Oostenrijk	AT	EU-15	84	8,5	374	44,2
Australië	AU	OESO	7 741	22,7	1 012	44,6
België	BE	EU-15	31	11,1	443	39,8
Canada	CA	OESO	9 985	34,9	1 484	42,5
Tsjechië	CZ	EU-27	79	10,5	280	26,6
Duitsland	DE	EU-15	357	81,9	3 349	40,9
Denemarken	DK	EU-15	43	5,6	235	42,1
Spanje	ES	EU-15	506	46,2	1 510	32,7
Finland	FI	EU-15	338	5,4	209	38,7
Frankrijk	FR	EU-15	549	65,7	2 372	36,1
Verenigd Koninkrijk	GB	EU-15	244	63,2	2 333	36,9
Hongarije	HU	EU-27	93	9,9	220	22,1
Ierland	IE	EU-15	70	4,6	200	43,6
Italië	IT	EU-15	301	60,9	2 017	33,1
Japan	JP	OESO	378	127,6	4 487	35,2
Zuid-Korea	KR	OESO	100	50,0	1 540	30,8
Nederland	NL	EU-15	42	16,8	724	43,2
Polen	PL	EU-27	313	38,5	854	22,2
Zweden	SE	EU-15	450	9,5	411	43,2
Verenigde Staten	US	OESO	9 832	313,9	15 685	50,0

Bron: Wereldbank.

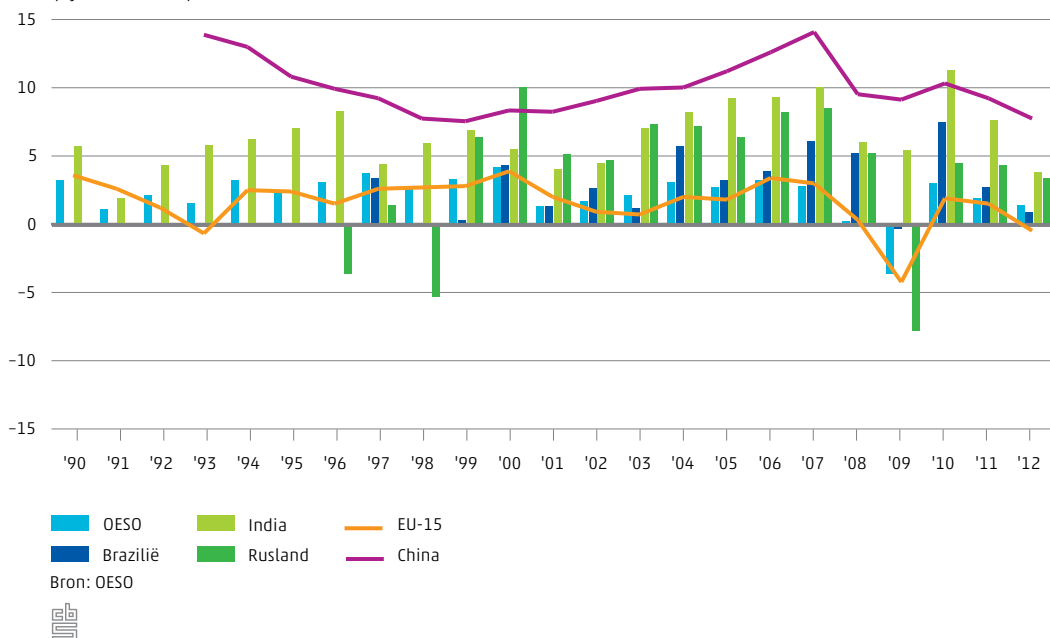
¹⁾ Alle landen in de lijst zijn lid van de OESO. Dit is alleen weergegeven bij de niet-EU-leden. De landen aangeduid met 'EU-27' zijn toegetreden tot de Europese Unie na 1 mei 2004.

²⁾ 2011 in plaats van 2012.

In de figuren 1.4.2 en 1.4.3 worden de verschuivingen in de internationale economische verhoudingen nog wat verder geïllustreerd. Figuur 1.4.2 laat zien dat in de afgelopen twee decennia de economische groei in China jaar-in-jaar-uit veel hoger was dan in de EU-15. Dit gold ook – zij het in minder mate – voor landen als Brazilië, Rusland en India. De economische groei van de OESO-landen en de EU-15 oogt wellicht wat stabiel, maar ligt wel op een lager niveau. Ook in 2009, het jaar waarin de negatieve groei in de OESO-landen en de EU-15 het grootste was, is er in genoemde landen 'slechts' sprake van een wat mindere groei; maar zeker geen negatieve. Alleen Rusland overtreft hier de OESO-landen en de EU-15 in negatieve zin.

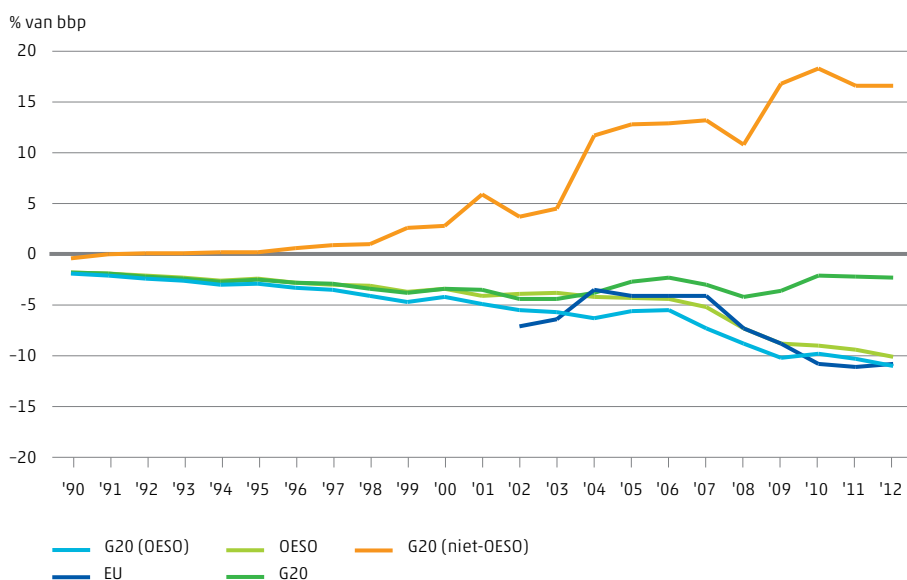
1.4.2 Groei bruto binnenlands product, volume, marktprijzen

Jaar-op-jaar mutatie in procenten

Het internationale kapitaalverkeer is in dezelfde periode per saldo van de oudere gevestigde economieën naar de hiervoor genoemde opkomende economieën gegaan. Het is niet onlogisch dat het internationale kapitaal naar die economieën gaat waar het te behalen rendement (lees hier: economische groei) het hoogst is. In figuur 1.4.3 is dit voor de periode 1990–2012 geïllustreerd aan de hand van het gecumuleerde saldo van in- en uitgaande buitenlandse investeringen van vier grote economische regio's. In de landen van de G20 die niet lid zijn van de OESO bedroeg dit saldo in 2012 meer dan 15 procent van het bbp. In 1990 was dit saldo nog praktisch nul. Deze landen 'ontvangen' dus meer buitenlandse investeringen dan dat ze zelf investeren in het buitenland. Voor de andere economische regio's, vooral bestaande uit de oudere westerse economieën, geldt het omgekeerde. Vanuit deze landen is per saldo meer geïnvesteerd in het buitenland, dan omgekeerd. Voorbeelden van directe buitenlandse investeringen zijn deelnemingen van niet-ingezetenen in de betreffende economie of het vestigen van dochterondernemingen in de betreffende economie. Tal van westerse multinationals bijvoorbeeld, hebben vestigingen in landen als China en Brazilië omdat een deel van hun markt in die landen ligt óf omdat deze ondernemingen gewoonweg zichtbaar willen zijn in dergelijke opkomende economieën.

1.4.3 Saldo inkomende en uitgaande buitenlandse investeringen (inkomend-/uitgaand), voorraad

Bron: OESO

EU: 1990-2003: EU-15; 2004-2006: EU-25; 2007-2012: EU-27.

G20 (OESE): Australië, Canada, Frankrijk, Duitsland, Italië, Japan, Mexico, Zuid-Korea, Turkije, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten.

G20 (niet-OESE): Argentinië, Brazilië, China, India, Indonesië, Rusland, Zuid-Afrika. Gegevens zijn exclusief Saoedi-Arabië.

1.5 Weergave positie en ontwikkeling

In deze publicatie worden de scores van de geselecteerde indicatoren van het recentste jaar vergeleken met de scores in een basisperiode. De basisperiode is bijna altijd de periode 2001–2005. Waar er geen data beschikbaar waren voor al deze jaren is gekozen voor een enkel jaar als referentie, dat bij voorkeur wél in deze periode lag.

In hoofdstuk 2 van deze publicatie wordt per thema een samenvattende weergave van de positie en ontwikkeling van Nederland gepresenteerd. Met behulp van zogenoemde spinnenwebdiagrammen wordt per indicator de positie van Nederland in het recentste jaar afgezet tegen de referentielanden. Met behulp van ontwikkelingsdiagrammen wordt per thema de ontwikkeling van Nederland per indicator weergegeven in relatie tot die in de referentielanden. Dit betreft

de ontwikkeling ten opzichte van de basisperiode. In hoofdstuk 2 wordt toegelicht hoe deze samenvattende figuren geïnterpreteerd dienen te worden.

In de bijlage achterin deze publicatie worden positie en ontwikkeling per indicator in kwalitatieve zin nog eens samengevat, waarbij ook de ontwikkeling ten opzichte van het voorgaande jaar wordt vermeld. Hierbij wordt tevens per indicator aangegeven wat de genoemde ontwikkeling voor de internationale positie van Nederland heeft betekend.

Ontwikkeling indicator

Per indicator wordt voor Nederland bepaald of de waarde van de indicator zich in de gewenste of minder gewenste richting heeft ontwikkeld. Een afname van de werkloosheid wordt als gewenst beschouwd en leidt dus tot de kwalificatie '*verbeterd*'. Een afname van het aantal hoogopgeleiden wordt als niet gewenst beschouwd en leidt tot de kwalificatie '*verslechterd*'. Bij sommige indicatoren kan er een verschil van mening bestaan over 'gewenst' of 'ongewenst'. In die gevallen is gekozen voor de meest gangbare opvatting. Een voorbeeld is de indicator 'inkomenskewintelaandeelratio' (een maat voor de ongelijkheid van inkomensverdeling), waar een meer gelijkmatige inkomensverdeling verkozen is boven een scheve verdeling.

Ontwikkeling internationale positie

Voor elke indicator wordt voor het recentste jaar de rangorde van de landen bepaald. Ditzelfde wordt gedaan voor de basisperiode en het voorafgaande jaar. Vervolgens wordt de positie van Nederland binnen de groep referentielanden in het recentste jaar vergeleken met die in de basisperiode respectievelijk het voorafgaande jaar. Zo kan worden bepaald of de positie van Nederland binnen de groep van referentielanden is verbeterd, verslechterd of gelijk gebleven. Bij het bepalen van de ontwikkeling van de positie van Nederland worden alleen die landen meegenomen waarvoor in beide periodes een score beschikbaar is. De maximale score voor Nederland is een verbetering van de score op de indicator en een verbetering van de positie binnen de groep van referentielanden. Alle combinaties zijn echter mogelijk. Zo komt het voor dat een indicator zich voor Nederland positief heeft ontwikkeld, maar de internationale positie toch is verslechterd. Dit betekent dat andere landen zich op dit punt nog beter ontwikkeld hebben dan Nederland.

De daadwerkelijke achterliggende scores van de verschillende landen op alle individuele indicatoren kunnen worden gevonden in het webdossier www.cbs.nl/ondernemingsklimaat behorende bij deze publicatie.

Website

Een speciaal dossier *Ondernemingsklimaat* staat op de website van het CBS. Hier kunnen de achterliggende data tot in detail worden bekeken via snelkoppelingen naar de StatLine-database van het CBS. In een groot aantal gevallen zijn daar langere tijdreeksen voor de verschillende indicatoren beschikbaar. In enkele gevallen is er sprake van extra uitsplitsingen van een indicator naar bijvoorbeeld regio en bedrijfstak. Met de database wordt gezorgd voor maximale transparantie als cijfers uit deze publicatie worden gebruikt voor de onderbouwing van beleid. Ook biedt de database de mogelijkheid om mogelijke verbanden nader te onderzoeken. Het webdossier is verder verrijkt met tal van links naar websites van organisaties die beschikken over aanvullende data of naar sites met andere relevante informatie. Het dossier is beschikbaar via de link: www.cbs.nl/ondernemingsklimaat.

2.

Het Nederlandse ondernemingsklimaat

Bij de beschrijving van de ontwikkelingen van het ondernemingsklimaat in Nederland wordt gebruikgemaakt van samenvattende figuren. Deze geven een beeld van enerzijds de positie die Nederland internationaal inneemt en anderzijds de achterliggende ontwikkeling van Nederland. Hierbij wordt een vaste groep van 19 referentielanden gehanteerd. Uit dit onderzoek komt onder meer naar voren dat het niveau van de macro-economische kengetallen in Nederland ook in 2012 nog immer hoog was, maar de ontwikkeling niet altijd gunstig afsteekt bij die in andere landen. Daarnaast ontwikkelt Nederland zich gunstig op het thema ondernemerschap.

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen in het ondernemingsklimaat in Nederland thematisch beschreven. Hierbij wordt per thema in een zogenaamd spinnenwebdiagram de positie van Nederland binnen de groep van referentielanden weergegeven. Het betreft hier het *niveau* van de indicatoren en de positie die Nederland hiermee inneemt binnen de groep van referentielanden. Deze gegevens hebben betrekking op het recentste jaar waarvoor de gegevens beschikbaar zijn. Daarnaast wordt per thema in een zogenaamd ontwikkelingsdiagram de *ontwikkeling* van de verschillende indicatoren ten opzichte van een basisperiode of basisjaar weergegeven en gekoppeld aan de positie die Nederland binnen de groep van referentielanden inneemt.

De ontwikkeling ten opzichte van deze basisperiode en de ontwikkeling ten opzichte van het voorgaande jaar zijn per thema nogmaals samengevat in de eerste staat in de bijlage. In de tweede staat van elk thema is per indicator weergegeven wat de basisperiode of het basisjaar is waar de recentste ontwikkelingen tegen worden afgezet. Tevens is vermeld voor hoeveel landen deze indicator beschikbaar was, dus in feite op hoeveel landen de internationale vergelijking is gebaseerd. Dit zijn er vaak 20 (inclusief Nederland), maar niet altijd, omdat sommige indicatoren niet voor alle landen beschikbaar zijn.

Spinnenwebdiagrammen

In dit hoofdstuk zijn de indicatoren weergegeven in zogenaamde 'spinnenwebdiagrammen'. Per thema zijn voor het recentste jaar de scores voor Nederland op de diverse indicatoren afgezet tegen de gemiddelde score van de referentielanden en de hoogste score onder de referentielanden (*best in class*). Voor sommige variabelen is een hogere score een minder gewenste uitkomst. Een voorbeeld is de indicator 'energieverbruik' in het hoofdstuk 'Prestaties van de Nederlandse economie'. Daar is Ierland *best in class* hetgeen zich uit in de laagste waarde van deze indicator. Om het beoogde visuele effect van het spinnenwebdiagram niet te ondergraven wordt de score van de *best in class* in deze gevallen getekend alsof ook hier geldt hoe hoger de waarde van de indicator, hoe beter. Dit gebeurt simpelweg door het teken van de score te veranderen. De score komt daardoor niet onder het gemiddelde uit maar juist in dezelfde mate boven het gemiddelde. Dit laat het basisidee van het spinnenwebdiagram intact: hoe groter het spinnenweb voor Nederland, hoe beter Nederland het op het betreffende thema doet.

Positie Nederland

Bij de scores van de landen is nog een verdeling aangebracht. De buitenste gekleurde strook representeert de waarden van de indicator waarbinnen de 33 procent landen met de hoogste scores zich bevinden. De middelste strook representeert het gebied waarin de 33 procent landen met de meer gematigde scores zich bevinden. De binnenste strook omvat het gebied waarin de 33 procent van de landen met de laagste scores zich bevinden. In het 'witte hart' van de figuur bevinden zich geen scores.

Uit dit spinnenwebdiagram zijn aldus de volgende zaken af te lezen:

- Hoe de score van Nederland zich verhoudt tot het gemiddelde van de groep landen.
- Waar Nederland zich bevindt binnen de groep van landen. Als de score van Nederland bijvoorbeeld in de buitenste gekleurde strook ligt, behoort Nederland op de betreffende indicator tot de 33 procent landen met de hoogste scores.
- Hoever de score van Nederland is verwijderd van de score van de *best in class*.

Bij sommige indicatoren kan er een verschil van mening bestaan over wat 'gewenst' of 'ongewenst' is. In die gevallen is gekozen voor de meest gangbare opvatting. Een voorbeeld is de indicator 'inkomenskwintieltaandeelratio' (een

maat voor de ongelijkheid van de inkomensverdeling), waar een gelijkmatiger inkomensverdeling is verkozen boven een meer scheve verdeling.

Genormaliseerde weergave

Om het formaat van de data uniform te maken, is ervoor gekozen om de data te normaliseren. De score van Nederland op een bepaalde indicator wordt vermindert met de gemiddelde score van de totale groep van landen. Dit verschil wordt vervolgens gedeeld door de standaarddeviatie van de scores van alle landen. Zo ontstaat een getal dat aangeeft hoeveel maal de standaarddeviatie de score van Nederland boven of onder het gemiddelde ligt. Als gevolg van deze normalisatie is de gemiddelde score van elke indicator per definitie nul.

Ontwikkelingsdiagrammen

In de zogenoemde ontwikkelingsdiagrammen is voor Nederland per thema de ontwikkeling van de verschillende indicatoren weergegeven ten opzichte van een basisperiode of basisjaar. Het betreft hier een relatieve ontwikkeling ten opzichte van de groep van referentielanden. Het is dus mogelijk dat de staatsschuld in Nederland is toegenomen ten opzichte van de basisperiode, wat ongewenst is. Doordat de staatsschuld in de referentielanden gemiddeld echter nog meer is toegenomen, komt de ontwikkeling van Nederland er op dit punt toch als relatief gunstig uit. Het omgekeerde kan zich uiteraard ook voordoen. Als de werkloosheid in Nederland afneemt, wat gewenst is, maar de werkloosheid in de andere landen nog meer afnam, dan wordt de ontwikkeling van Nederland als relatief ongunstig gekwalificeerd. Deze relatieve ontwikkeling van de verschillende indicatoren voor Nederland is in de ontwikkelingsdiagrammen uitgezet op de verticale as.

Op de horizontale as is de positie van Nederland in het recentste jaar weergegeven. Dit komt overeen met wat in de spinnenwebdiagrammen is afgebeeld op dit punt.

Bepalen scores

Voor elke indicator wordt de gemiddelde ontwikkeling voor de totale groep van landen uitgerekend. Het betreft hier de ontwikkeling in het recentste jaar ten opzichte van een basisperiode of een basisjaar. Om het formaat van de data uniform te maken, is ook hier gekozen om de data te normaliseren. De score van Nederland op een bepaalde indicator wordt verminderd met de gemiddelde score

van de totale groep van landen. Dit verschil wordt vervolgens gedeeld door de standaarddeviatie van de scores van alle landen. Zo ontstaat een getal dat aangeeft hoeveel maal de standaarddeviatie de ontwikkeling van Nederland boven of onder het gemiddelde van de gehele groep van landen ligt.

Positie Nederland

Uit dit ontwikkelingsdiagram zijn aldus de volgende zaken af te lezen:

- Hoe de score van Nederland zich verhoudt tot het gemiddelde van de groep landen. Dit betreft de positie van Nederland in het recentste jaar.
- Hoe Nederland zich in vergelijking met de basisperiode ten opzichte van de referentielanden, heeft ontwikkeld.

Deze benadering leidt per indicator tot vier mogelijke uitkomsten voor Nederland. Dit zijn dan ook de vier in de figuur onderscheiden vakken.

- De positie van Nederland is bovengemiddeld en de ontwikkeling van de indicator was dat ook (rechtsboven).
- De positie van Nederland is bovengemiddeld maar de ontwikkeling van de indicator bleef achter bij die van de andere landen (rechtsonder).
- De positie van Nederland is onder het gemiddelde, maar de ontwikkeling van de indicator was relatief gunstig (linksboven).
- De positie van Nederland is onder het gemiddelde en de ontwikkeling van de indicator was relatief ongunstig (linksonder).

Het snijpunt van de twee assen komt overeen met een gemiddelde score voor zowel de positie als de ontwikkeling. Dit gemiddelde is vanwege de normalisatie van de scores nul.

2.2 Prestaties van de Nederlandse economie

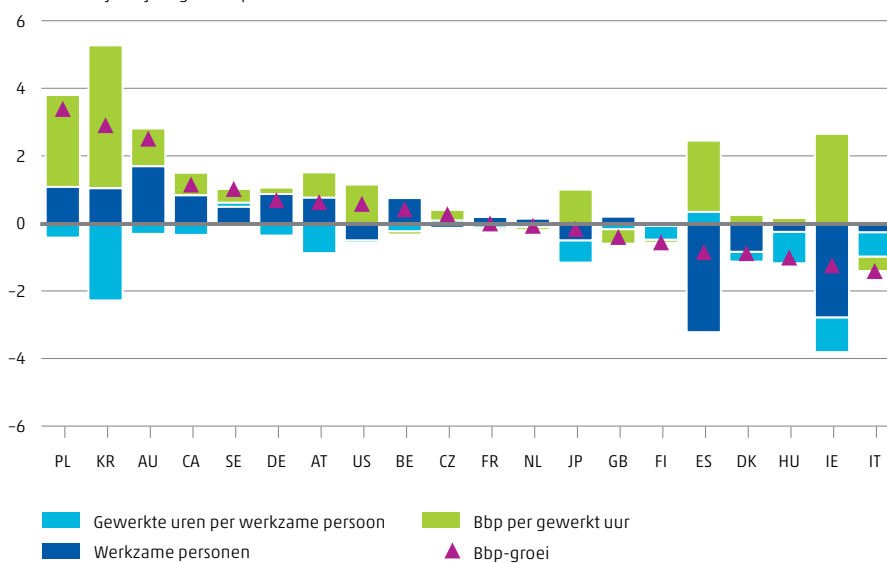
Prestaties van een economie worden gewoonlijk uitgedrukt in cijfers over productie, werkgelegenheid, bruto binnenlands product (bbp), productiviteit en investeringen. Waar het gaat om welvaart in enge (economische) zin is het bbp een algemeen geaccepteerde en daardoor veel gebruikte maatstaf.

De omvang en groei van dit bbp alléén geeft echter geen volledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor welvaart in ruimere zin zijn ook zaken als gezondheid, milieu, veiligheid en een zekere economische solidariteit tussen verschillende groepen in de samenleving van belang.

Het bbp wordt in deze paragraaf in beginsel wel als belangrijkste indicator gehanteerd om de prestaties van een economie mee weer te geven en internationaal te vergelijken. Om de welvaart in ruimere zin weer te geven is echter ook een aantal indicatoren op het terrein van arbeidsparticipatie, inkomensverdeling, milieu en levensverwachting opgenomen.

2.2.1 Decompositie gemiddelde jaarlijkse groei bbp, 2008-2012

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten

Bron: OECD Economic Outlook No 93.

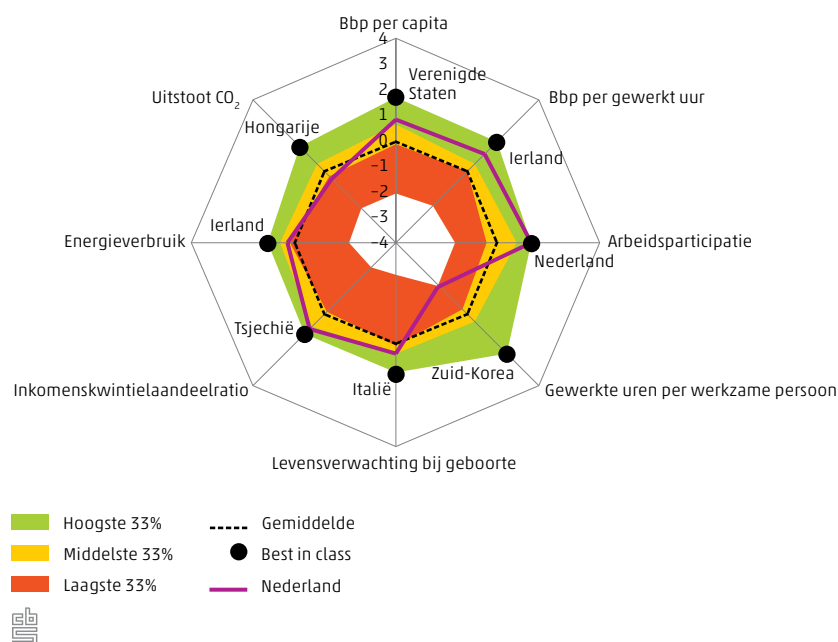

Om te beginnen is in figuur 2.2.1 de gemiddelde jaarlijkse groei van het bbp in de periode 2008–2012 weergegeven van Nederland en de vaste groep van 19 referentielanden. Dit geeft een beeld van het economische klimaat waarin de verschillende landen zich in deze periode bevonden. Hierbij is de groei van het bbp ontbonden in de bijdrage van de arbeidsinzet (werkzame personen, gewerkte uren per werkzame persoon) en de arbeidsproductiviteit. Immers, achteraf kan de groei van het bbp altijd teruggerekend worden naar de mutatie van deze twee determinanten van economische groei. In deze periode waren er maar drie landen die een gemiddelde jaarlijkse groei van meer dan twee procent

realiseerden: Polen, Zuid-Korea en Australië. Deze groei werd in Zuid-Korea en Polen vooral gerealiseerd door een toename van het bbp per gewerkt uur (de arbeidsproductiviteit) en in Australië vooral door een toename van het aantal werkzame personen. In Zuid-Korea valt hierbij op dat er sprake was van een forse verlaging van het aantal gewerkte uren per persoon. Gezien de gunstige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit waren dit kennelijk niet de meest 'productieve uren'. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich landen als Ierland, Hongarije en Italië, landen die het bbp per saldo zagen afnemen in de periode 2008–2012. Met name in Ierland ging dit gepaard met een forse uitstoot van het aantal werkzame personen. Ook Spanje, waar de groei van het bbp in de periode 2008–2012 per saldo ook onder nul lag, zag de werkloosheid fors toenemen. De arbeidsproductiviteit van de mensen die hun werk behielden nam (daardoor) fors toe; met minder mensen werd eenzelfde bbp 'geproduceerd'. Een vergelijkbare situatie als in Ierland.

Nederland realiseerde in genoemde periode een gemiddelde jaarlijkse groei van praktisch nul. Ook de onderliggende economische variabelen kwamen in deze periode in Nederland min of meer tot stilstand. Nederland laat zich hiermee het best vergelijken met Frankrijk en Tsjechië, zij het dat dit laatste land in de periode 2008–2012 nog wel een lichte economische groei wist te realiseren.

2.2.2 Prestaties Nederlandse economie; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

Het *bbp per hoofd van de bevolking (bbp per capita)* geeft een goed beeld van de welvaartsverschillen tussen landen. In 2012 had Nederland na de Verenigde Staten, Australië en Oostenrijk het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking binnen de groep van referentielanden. Ten opzichte van het gemiddelde in de periode 2001–2005 lag het *bbp per capita* in Nederland in 2012 ook hoger. Zowel ten opzichte van de basisperiode als ten opzichte van het voorgaande jaar is de positie van Nederland binnen de groep van referentielanden in 2012 wel iets verslechterd. In de basisperiode bekleedde Nederland nog de derde positie en vorig jaar de tweede (zie ook tabel 1.1 in de bijlage). Deze relatieve achteruitgang komt ook tot uiting in de plaats van de indicator '*bbp per capita*' in het ontwikkelingsdiagram (figuur 2.2.3): namelijk in het kwadrant rechtsonder. Het kwadrant dat duidt op een bovengemiddelde positie, maar een minder gunstige ontwikkeling.

Op het punt van welvaartsniveau kunnen de referentielanden grofweg ingedeeld worden in drie groepen. Een eerste groep wordt gevormd door de Noord- en Midden-Europese landen aangevuld met de Verenigde Staten, Australië en Canada. Het welvaartsniveau in deze landen ligt boven het gemiddelde van de EU-15 en ruim boven het gemiddelde van de EU-27. De middengroep wordt gevormd door de landen Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Japan. De landen met het laagste welvaartsniveau zijn de drie voormalige Oostbloklanden Polen, Tsjechië en Hongarije die in 2004 toetraden tot de EU, aangevuld met Zuid-Korea, maar ook Italië en Spanje. Zoals reeds eerder gememoreerd wordt de economische theorie en de beoordeling van economische prestaties van landen echter gedomineerd door het kijken naar groei(mogelijkheden) en niet zozeer naar het reeds behaalde welvaartsniveau. De welvaartstoename in Polen en Zuid-Korea bijvoorbeeld, is groter dan in de landen met een hoog welvaartsniveau (zie ook figuur 2.2.1). Het verschil in welvaartsniveau tussen met name Polen enerzijds en Italië en Spanje anderzijds is de laatste jaren dan ook zienderogen kleiner geworden.

Het *bbp per gewerkt uur* ligt hoog in Nederland. Na Ierland, België en de Verenigde Staten kende Nederland in 2012 het hoogste *bbp per gewerkt uur*. De hoge arbeidsproductiviteit in Ierland is echter gerealiseerd op een manier die waarschijnlijk niet als wenselijk wordt ervaren, namelijk door een sterke afname van het aantal werkzame personen en een net iets mindere daling van het *bbp*. Ten opzichte van de basisperiode 2001–2005 lag het *bbp per gewerkt uur* in Nederland in 2012 ook hoger. Ten opzichte van 2011 is het *bbp per gewerkt uur* in Nederland echter iets afgenomen en hiermee ook de internationale positie van Nederland (van drie naar vier). Het *bbp per gewerkt uur* in Tsjechië, Hongarije, Polen maar ook Zuid-Korea blijft qua niveau nog duidelijk achter bij de andere referentielanden, maar groeit sneller.

Het beeld voor Nederland is minder rooskleurig ten aanzien van het *bbp per werkzame persoon*, hoewel de positie die Nederland hier in 2012 innam nog bovengemiddeld was. Een oorzaak van het relatief lagere bbp per werkzame persoon in Nederland is het in vergelijking met de andere landen, geringe aantal *gewerkte uren per werkzame persoon*. Het aantal gewerkte uren per werkzame persoon was in Nederland in 2012 het laagst van alle referentielanden. In vergelijking met andere landen wordt een gegeven hoeveelheid werk in Nederland dus 'verdeeld' over een groot aantal werkzame personen. Dit komt tot uiting in genoemde minder hoge arbeidsproductiviteit per werkzame persoon, maar omgerekend naar de arbeidsproductiviteit per uur blijkt de arbeidsproductiviteit in Nederland wel degelijk zeer concurrerend. Wat Nederland daarnaast terugkrijgt voor deze 'aanpak' van veel mensen kort laten werken, is een in vergelijking met de andere landen zeer hoge arbeidsparticipatiegraad.

Een hoge arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) betekent nog niet automatisch dat ook de totale welvaart hoog is. Ook de *arbeidsparticipatie* is hierbij van belang; hoeveel mensen werken er? De arbeidsparticipatiegraad in Nederland was in 2012 in vergelijking met de referentielanden ongeëvenaard hoog; in 2012 werkte 75 procent van de potentiële Nederlandse beroepsbevolking. In vergelijking met de basisperiode 2001–2005 is Nederland op dit punt Denemarken en Zweden ook voorbijgestoken. Als de arbeidsparticipatie nader wordt gedetailleerd naar bijvoorbeeld *mannen* en *vrouwen* dan was in 2012 de arbeidsparticipatie van mannen in Nederland, na Japan, het hoogst van alle landen. De arbeidsparticipatie van mannen lag in 2012 wel een fractie lager dan in de periode 2001–2005 en ook dan in 2011. Bij de arbeidsparticipatie onder vrouwen moest Nederland in 2012 alleen nog Zweden voor zich dulden. De arbeidsparticipatie van vrouwen lag in 2012 wel hoger dan in de basisperiode en het voorgaande jaar.

Arbeidsparticipatie 55- tot 65-jarigen
in Nederland **58,6%**

Ook onder de leeftijdscategorieën *15-tot 25-jarigen* en *25- tot 55-jarigen* was de arbeidsparticipatie in 2012 in Nederland nog immer hoog. De arbeidsparticipatie van jongeren was in 2012 overigens wel lager dan in de basisperiode 2001–2005 en ook iets lager dan in 2011, maar niet zo laag als in landen als Spanje en Ierland. Met name in deze twee laatstgenoemde landen lijken de jongeren het meest gevoelig voor de crisis. De arbeidsparticipatie onder de twee andere onderscheiden leeftijdscategorieën nam in deze twee landen namelijk veel minder af. De arbeidsparticipatie van *55- tot 65-jarigen* in Nederland is in de loop van de jaren sterk toegenomen en lag in 2012 ruim boven het gemiddelde van de referentielanden. In 2001–2005 was dit bij lange na nog niet het geval. Toch blijft dit ten opzichte van de andere leeftijdsgroepen de leeftijdsgroep waar Nederland het minst gunstig afsteekt bij de andere landen.

Uit het voorgaande komt Nederland naar voren als een land met een hoge welvaart, arbeidsparticipatie en arbeidsproductiviteit. Mede door het uitblijven van economische groei is de ontwikkeling van de welvaart en de arbeidsproductiviteit in Nederland in vergelijking met de referentielanden echter minder gunstig. Het bbp, maar ook de werkgelegenheid en de arbeidsproductiviteit lagen in Nederland in 2012 ongeveer op het niveau van 2007 en 2008.

Op de indicatoren voor levenskwaliteit scoort Nederland gemiddeld. Levenskwaliteit kent veel aspecten, zoals de 'toegestane' scheefheid van de inkomensverdeling en de verwachte levensduur van mensen. Het *inkomenskwintilaandeel-ratio* is een indicator voor de inkomensverdeling onder de bevolking. Onder de referentielanden was de inkomensongelijkheid in 2011 het grootste in Spanje, Italië en het Verenigd Koninkrijk. Nederland kenmerkt zich op dit punt als een egalitaire samenleving, samen met landen als Zweden en Finland, maar ook Tsjechië en Hongarije. Er is geen duidelijke samenhang waarneembaar tussen de hoogte van het bbp per capita of de economische groei en de mate van inkomensongelijkheid. Polen kende weliswaar als een van de weinige landen nog substantiële economische groei in de periode 2008–2012. Dit ging gepaard met een afname van de inkomensongelijkheid. Ierland kende in diezelfde periode economische krimp wat gepaard ging met een (geringe) toename van de inkomensongelijkheid. Andere landen geven echter weer tegenovergestelde ontwikkelingen te zien op dit punt. De inkomensverdeling in Nederland was in 2011 iets gelijkmatiger in vergelijking met het basisjaar 2005. In Duitsland en Denemarken is de inkomensongelijkheid groter geworden.

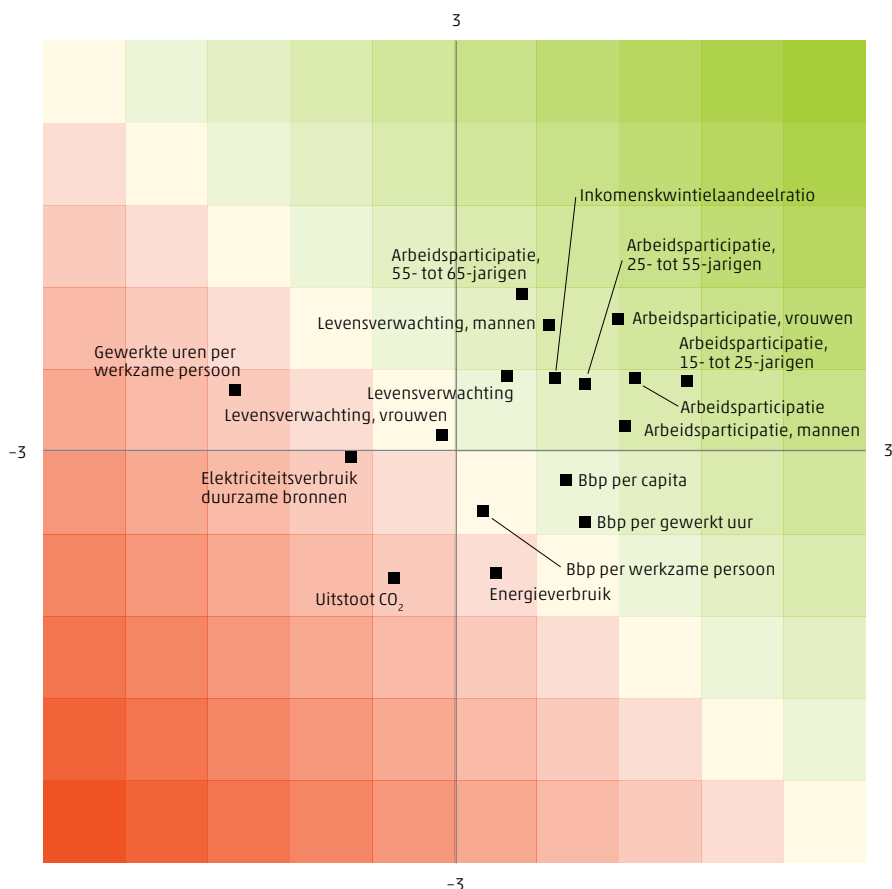
In 2011 lag de *levensverwachting* voor *mannen* in Nederland op bijna 79 jaar en voor *vrouwen* op bijna 83 jaar. In alle referentielanden is de levensverwachting in 2011 gestegen ten opzichte van de basisperiode 2001–2005, zowel onder mannen als onder vrouwen. Voor Ierland en Japan nam de levensverwachting van mannen en vrouwen wel iets af ten opzichte van 2010. Binnen de groep referentielanden is de positie van Nederland op het punt van de levensverwachting van vrouwen gemiddeld te noemen, terwijl de levensverwachting van mannen bovengemiddeld is. In vergelijking met de basisperiode nam de levensverwachting van mannen in Nederland met drie jaar toe; voor vrouwen was dit twee jaar. Het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen is in Nederland dus kleiner geworden.

Economische groei heeft een schaduwkant als het gaat om de aantasting van schaarse natuurlijke bronnen of een hoog energieverbruik en de daarmee gepaard gaande milieuvervuiling. Op het gebied van duurzaamheid scoort Nederland gemiddeld tot laag. De energie-intensiteit (*energieverbruik per eenheid bbp*) was in 2011 weliswaar gedaald ten opzichte van de basisperiode, maar minder dan in andere landen (zie figuur 2.2.3). Nederland bleef hiermee behoren tot de middenmoot van de hier geselecteerde landen. Ierland en Denemarken produceerden op het punt van energieverbruik het efficiëntst. De energie-intensiteit wordt beïnvloed door de sectorstructuur van een economie. De weinig energie-intensieve dienstensector domineert in vrijwel alle referentielanden. De Oost-Europese landen met een (voorheen) sterk industrieel karakter kennen daarentegen nog altijd een relatief hoog energieverbruik.

De benutting van duurzame bronnen in het totale energieverbruik van Nederland ligt internationaal gezien laag. In 2011 bedroeg het aandeel van het *elektriciteitsverbruik uit duurzame bronnen* in het totale elektriciteitsverbruik in Nederland 10,1 procent. Hoewel het aandeel is toegenomen ten opzichte van het gemiddelde in de basisperiode 2001–2005, is de internationale positie van Nederland op dit punt nauwelijks verbeterd. Hierbij kan worden opgemerkt dat het voor bijvoorbeeld landen met veel reliëf en rivieren gemakkelijker is om groene stroom op te wekken dan voor een land als Nederland.

De *uitstoot van CO₂* per capita is niet laag in Nederland. De uitstoot in 2010 lag op eenzelfde niveau als in de basisperiode 2001–2005 en is ten opzichte van het voorgaande jaar toegenomen. Van de geselecteerde Europese landen hadden Finland en Nederland in 2010 de hoogste uitstoot van CO₂ per hoofd van de bevolking. Hongarije en Zweden produceerden op dit punt het schoonste per hoofd van de bevolking. Het niveau van CO₂-uitstoot per hoofd van de bevolking in de Verenigde Staten, Australië en Canada ligt overigens aanmerkelijk hoger dan dat in Nederland en de andere Europese landen.

2.2.3 Prestaties Nederlandse economie; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Conclusie

Nederland kenmerkt zich binnen de groep van referentielanden nog immer door een hoog bbp per capita, een hoge arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) en een hoge arbeidsparticipatie. Ook is de arbeidsparticipatie evenwichtiger verdeeld over mannen en vrouwen en over de verschillende leeftijdscategorieën dan in veel andere landen. Het aantal gewerkte uren per werkzame persoon was in 2012 in Nederland het laagst van alle referentielanden. Dit ging echter wel gepaard met de hoogste arbeidsparticipatiegraad en het ging niet ten koste van

de arbeidsproductiviteit per uur. Is de economische crisis dan nergens zichtbaar in deze macro-economische indicatoren? Over de periode 2008-2012 lag de economische groei in Nederland net iets onder nul. Het bbp per capita en de arbeidsproductiviteit namen in vergelijking met 2011 af. De arbeidsparticipatie van mannen en van 15- tot 25-jarigen en 25- tot 55-jarigen – de groepen met de hoogste arbeidsparticipatiegraad – was in 2012 wel degelijk lager dan in 2011. Daarbij nam de arbeidsparticipatie van vrouwen en van 55- tot 65-jarigen in 2012 juist toe ten opzichte van 2011. Het niveau van de macro-economische kengetallen was in 2012 dus nog hoog maar de ontwikkeling ten opzichte van het voorgaande jaar was niet voor al deze kengetallen gunstig.

De hoge welvaart in Nederland gaat gepaard met een gemiddelde levensverwachting van de bevolking en een betrekkelijk gelijkmatige inkomensverdeling. Op het punt van duurzaamheid scoort Nederland echter gemiddeld tot laag. Met uitzondering van de uitstoot van CO₂ ontwikkelen de indicatoren zich wel in de gewenste richting, maar in internationaal perspectief doet Nederland het per saldo niet beter dan de andere referentielanden.

2.3 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

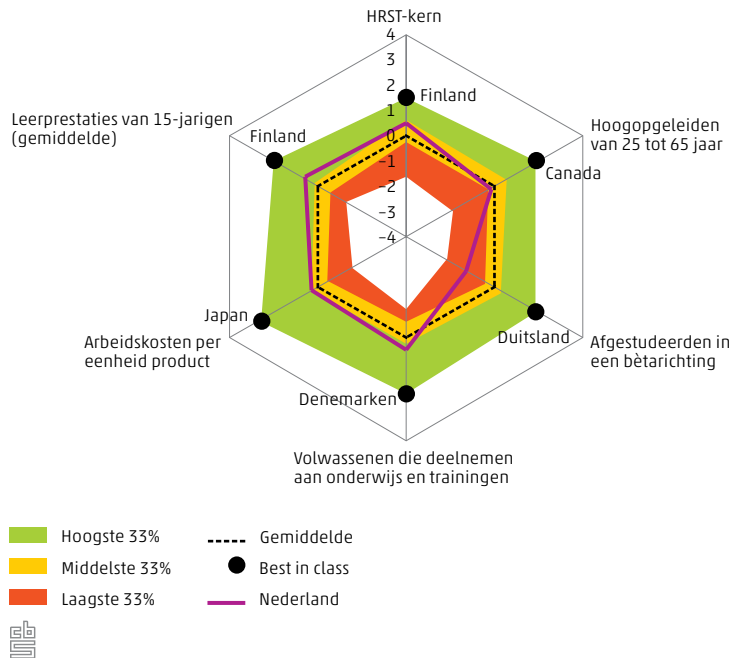
Naast het belang van fysieke kapitaalgoederen en de daarin geïncorporeerde technologie als productiemiddel, is ook het belang van de kennis als productiefactor onderkend. Kennis en vaardigheden 'opgeslagen' in de productiefactor arbeid zijn van belang voor de prestaties van een individuele onderneming en dus ook voor een bedrijfstak of economie als geheel. Het gaat hierbij deels om de praktische kennis en vaardigheden (*skills*) om het bestaande werk adequaat te kunnen doen, maar ook om creatieve vaardigheden die liggen op het terrein van het bedenken en succesvol ontwikkelen van nieuwe producten en processen. Indicatoren die aan aard en omvang van het menselijk kapitaal en het toekomstige arbeidsaanbod in een land raken, zijn onder andere de arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau, de hoogopgeleiden in een samenleving, de arbeidskosten, de leerprestaties van leerlingen en '*life long learning*'.

De inzet en beschikbaarheid van hoogopgeleid personeel is van steeds groter belang voor het realiseren van economische groei. De indicator *hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie (HRST-kern)* geeft de feitelijke inzet van hoogopgeleid personeel in het arbeidsproces weer. Het gaat hierbij niet over

de inzet van alle hoogopgeleiden in het arbeidsproces. De 'eis' is dat de hoogopgeleiden ook daadwerkelijk werkzaam zijn in een beroep dat overeenkomt met hun opleiding en competenties. Een hoogopgeleide werkzaam in een bloemenwinkel telt hier dus niet mee. In 2012 behoorde één op de vier werkenden in Nederland tot deze HRST-kern. Nederland bleef met dit aandeel werkzame hoogopgeleiden niet ver achter bij de Scandinavische landen die de Europese kopgroep vormden. Figuur 2.3.1 laat ook zien dat Nederland op dit punt nog net behoort tot de 33 procent landen met de hoogste scores. Hoewel deze HRST-kern gegroeid is ten opzichte van het gemiddelde over de basisperiode 2001–2005, is de positie van Nederland binnen de groep referentielanden verslechterd. Voor alle landen geldt namelijk dat het aandeel hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie is toegenomen. Wel zijn er grote verschillen tussen landen. In landen als Italië, Tsjechië, maar ook Oostenrijk was in 2012 minder dan een op de zes werkenden een hoogopgeleide werkzaam in een bijbehorend beroep. Finland, Zweden en Denemarken kennen het grootste aantal werkzame hoogopgeleiden dat ook daadwerkelijk werkzaam is in een bijbehorend beroep. Uitsplitst naar dienstensector en industrie geldt in de eerste plaats dat voor alle referentielanden de *HRST-kern in de dienstensector* hoger is dan de *HRST-kern in de industrie*. De dienstensector afficheert zich hiermee, ondanks het meer technologische karakter van de industrie, als kennisintensiever. Zowel in de dienstensector als in de industrie is het belang van de HRST-kern toegenomen in Nederland. De HRST-kern in de dienstensector bedroeg in 2012 in Nederland ruim 31 procent. Voor de industrie was dit 15 procent. Figuur 2.3.2 laat echter zien dat de ontwikkeling van de HRST-kern in Nederland ongunstig afsteekt bij die van de referentielanden. Opvallend is het lage aandeel van de HRST-kern in de werkzame beroepsbevolking in Oostenrijk en Italië.

Het aandeel *hoogopgeleiden onder de bevolking van 25 tot 65 jaar* geeft het potentiële aanbod van hooggekwalificeerde arbeid weer en daarmee op korte termijn ook de grens van dit aanbod. Ondanks een toename van het aandeel hoogopgeleiden in 2011 ten opzichte van het gemiddelde in de periode 2001–2005, blijft Nederland op dit punt tot de middengroep van de referentielanden behoren. In 2011 nam het percentage hoogopgeleiden in Nederland zelfs af ten opzichte van 2010. Dit is niet uniek. Het gebeurde ook in België en Italië. De kloof tussen Europa en koplopers Canada, Japan en de Verenigde Staten is onverminderd groot. Opvallend is de sterke toename van het aantal hoogopgeleiden in Zuid-Korea, maar ook Polen en Tsjechië. Landen waar dit aandeel in de basisperiode nog niet zo hoog was. Het aantal hoogopgeleiden in Oostenrijk en met name Italië is hardnekkig laag. Dit verklaart ook deels de hiervoor genoemde lage HRST-kern in deze landen; er zijn gewoonweg niet zo veel hoogopgeleiden.

2.3.1 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

Het aandeel *afgestudeerden in een bètarichting* is in Nederland teruggelopen tot minder dan 10 procent in 2011. Nederland blijft op dit gebied achter bij vrijwel alle referentielanden. Het arbeidsaanbod van zogenaamde bèta's vanuit het Nederlandse hoger onderwijs is dus ook niet toegenomen. Zowel figuur 2.3.1 als 2.3.2 illustreert het afwijkend presteren van Nederland op deze indicator. In het eerder genoemde Oostenrijk waar het totale aantal hoogopgeleiden niet hoog was, is het aandeel bèta-afgestudeerden in 2011 wel meer dan tweemaal zo hoog als in Nederland, en ook toegenomen. Wiskunde- en natuurwetenschappelijke prestaties van leerlingen in het voortgezet onderwijs vormen een eerste indicatie voor het aantal afgestudeerde bèta's in de toekomst. De *leerprestaties van 15-jarige leerlingen* in Nederland op het gebied van natuurwetenschappen en wiskunde waren in 2009 internationaal gezien nog bovengemiddeld. Het lijkt dus niet zo te zijn dat wiskunde en natuurkunde 'te moeilijk' zijn voor Nederlandse leerlingen. De ontwikkeling van de leerprestaties van 15-jarige leerlingen in Nederland blijft echter wel achter bij die van de andere landen. De gemiddelde positie die Nederland in 2009 nog innam op dit punt, lijkt daarmee niet gegarandeerd.¹⁾

¹⁾ Het PISA-onderzoek wordt eens in de drie jaar gehouden. De uitkomsten over 2012 zijn op 3 december 2013 door de OESO gepubliceerd maar konden in deze analyse helaas niet meer meegenomen worden.

Hoogopgeleiden onder bevolking van

25-64 jaar **32,4%**

Nederland neemt ook een bovengemiddelde positie in op het gebied van *volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen*. Programma's voor een leven lang leren zijn van belang om ook de kennis en vaardigheden van de (werkzame) beroepsbevolking op peil te houden. Een goed voorbeeld hiervan is de golf aan ICT-cursussen in het afgelopen decennium gevolgd door mensen die daar in hun reguliere opleiding niet of nauwelijks mee geconfronteerd waren. De drie Scandinavische landen lijken dit het meest te onderkennen. Deze landen behoren namelijk reeds vanaf het begin van het huidige millennium tot de kopgroep. Na deze landen volgt Nederland dat op dit gebied overigens nauwelijks groei heeft getoond. Het aantal volwassenen dat in 2012 onderwijs genoot of aan trainingen deelnam lag in het Verenigd Koninkrijk opvallend veel lager dan in de basisperiode 2001–2005. In Polen en Hongarije ligt het percentage onder de vijf procent.

De arbeidsparticipatie hangt sterk samen met het opleidingsniveau. Over het algemeen geldt: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans op werk. Binnen de groep referentielanden lijkt dit zelfs een ijzeren wet: in alle landen geldt dat de arbeidsparticipatie van hoogopgeleiden groter is dan die van middelbaar opgeleiden en deze laatste is weer altijd hoger dan die van de laagopgeleiden.

De deelname aan het arbeidsproces in Nederland was in 2012 het hoogst van alle referentielanden (zie ook paragraaf 2.2). Bij de *arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau* komt dit beeld terug. In 2011 was Nederland samen met Zweden en Duitsland het land met de hoogste arbeidsparticipatie van *hoogopgeleiden*. De verschillen tussen de landen zijn overigens niet bijzonder groot. In 2011 liep de participatiegraad van hoogopgeleiden uiteen van 88 procent (Nederland, Duitsland, Zweden) tot 77 procent (Zuid-Korea). De mate waarin een beroep wordt gedaan op hoogopgeleiden zegt ook iets over het soort werk dat er in een samenleving gedaan moet worden. Dit geldt overigens eveneens voor de twee andere opleidingsniveaus. Op dit punt geldt dat de participatiegraad van

middelbaar en laagopgeleiden in Nederland weliswaar lager ligt dan die van de hoogopgeleiden, maar dat de verhouding evenwichtiger is dan in de meeste andere landen. De arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau liep in 2011 in Nederland uiteen van 62 procent (*laagopgeleiden*), via 80 procent (*middelbaar opgeleiden*) tot bijna 88 procent van de hoogopgeleiden. De grootste verschillen tussen landen betreffen de participatiegraad van de laagopgeleiden. Die liep in 2011 uiteen van ruim boven de 60 procent (Australië, Zuid-Korea, Nederland, Zweden, Denemarken) tot minder dan 50 procent (Tsjechië, Ierland, België) of zelfs minder dan 40 procent (Polen, Hongarije). Zowel qua niveau als ook qua ontwikkeling heeft Nederland zich op het punt van de arbeidsparticipatie ten opzichte van de basisperiode 2001–2005 in positieve zin onderscheiden. Hoewel het om geringe toenames en verschillen gaat, is de arbeidsparticipatie van laagopgeleiden in Nederland vergeleken met de andere twee onderscheiden groepen, het meest toegenomen.

Het spiegelbeeld van de arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau is de *werkloosheid naar opleidingsniveau*. In paragraaf 8.2 wordt vastgesteld dat de totale werkloosheid in Nederland internationaal gezien nog laag is. In deze paragraaf wordt dit gedetailleerd naar opleidingsniveau. Voor alle onderscheiden opleidingsniveaus was het percentage werklozen in 2011 in Nederland hoger dan in de periode 2001–2005. Ten opzichte van het voorgaande jaar is alleen de werkloosheid onder laagopgeleiden iets afgenomen. Overigens geldt ook voor de werkloosheid naar opleidingsniveau voor alle landen: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe lager de werkloosheid. Het niveau van de werkloosheid onder de verschillende groepen lag in Nederland beduidend lager dan in verreweg de meeste andere referentielanden. In Duitsland en Zweden bijvoorbeeld is de werkloosheid onder laagopgeleiden in 2011 meer dan tweemaal zo hoog als in Nederland. Nederland slaagt er in vergelijking met de meeste andere landen beter in laagopgeleiden die willen en kunnen werken, daadwerkelijk in het arbeidsproces op te nemen. Naast werk voor hoogopgeleiden, is er in Nederland dus ook vraag naar minder geschoold werk. In Hongarije, Tsjechië, Spanje en Ierland lag de werkloosheid onder laagopgeleiden in 2011 boven de 20 procent. Voor Tsjechië was dit in de basisperiode 2001–2005 ook al zo. Voor Spanje en Hongarije betekende dit echter een verdubbeling van de werkloosheid onder laagopgeleiden. Polen, dat in de periode 2008–2012 de grootste economische groei kende van alle referentielanden (zie paragraaf 2.2), zag de werkloosheid voor alle opleidingsniveaus afnemen. De afname was hier voor de laagopgeleiden het hoogst. De tegenstelling met de andere twee Oost-Europese landen Tsjechië en Hongarije, die tegelijkertijd (in 2004) lid van de EU werden, is hier groot.

De ontwikkeling van de *arbeidskosten per eenheid product* is een veel gebruikte indicator om de concurrentiepositie van een land mee weer te geven. Zeker voor producten met een arbeidsintensief productieproces zijn verschillen in de arbeidskosten bepalend voor de mate waarin deze producten succesvol geëxporteerd kunnen worden. Hierbij moet bedacht worden dat hoge arbeidskosten per eenheid product niet per definitie hetzelfde is als hoge lonen. Er is een continue wisselwerking tussen de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en de hoogte van de lonen in een bedrijfstak of land. Landen met een hoge arbeidsproductiviteit kunnen zich hoge lonen 'permitteren', zonder dat dit direct leidt tot (te) hoge arbeidskosten per eenheid product. Nederland nam in 2012 een gunstige positie in op deze indicator. Ondanks een stijging van de arbeidskosten per eenheid product heeft Nederland in 2012 zijn positie weten te verbeteren ten opzichte van de andere landen. Voor Japan gold als enige land dat de arbeidskosten per eenheid product in 2012 onder het niveau van die in 2001–2005 lagen. De andere landen hebben te maken met gestaag toenemende arbeidskosten per eenheid product. De toename van de arbeidskosten per eenheid product was het hoogst in Hongarije en Australië. Een grote economie als Duitsland zag de arbeidskosten per eenheid product maar zeer bescheiden toenemen en bleef dus zeer concurrerend ten opzichte van de andere economieën.

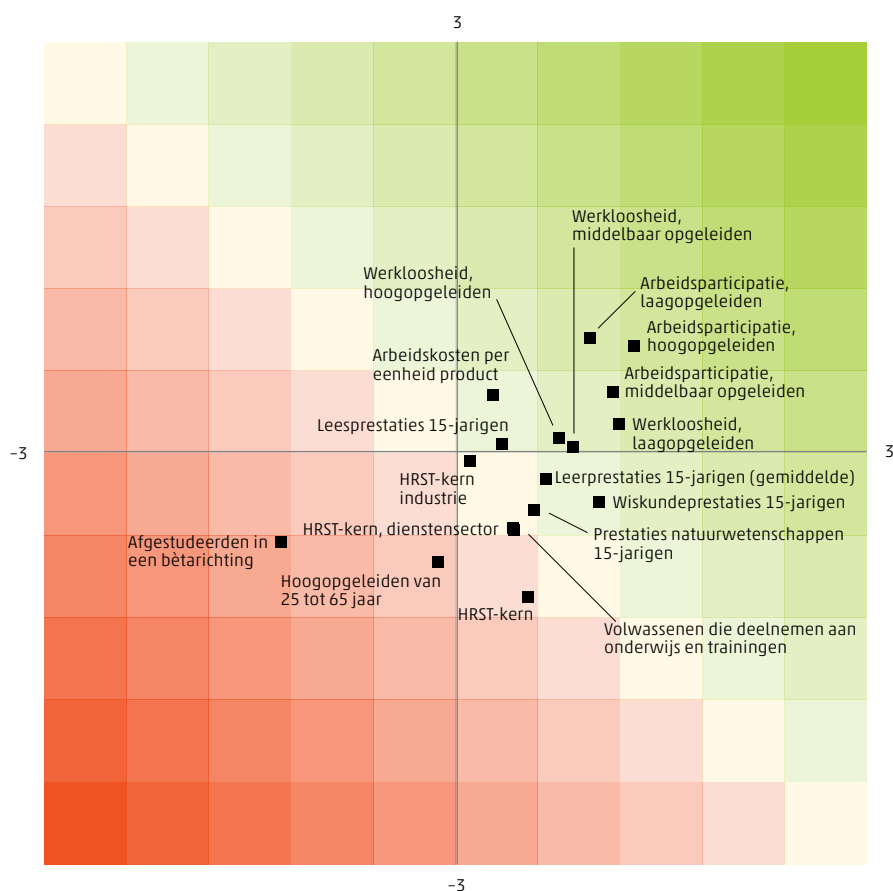
Conclusie

Wat betreft de arbeidsparticipatie geldt dat deze zich in Nederland voor alle opleidingsniveaus relatief gunstig heeft ontwikkeld. Dit versterkt de goede internationale positie die Nederland toch al innam op dit punt. De arbeidsparticipatie van hoogopgeleiden is in Nederland, net als in alle andere landen, het hoogst. De arbeidsparticipatie van middelbaar en laagopgeleiden blijft hier in Nederland echter lang niet zo ver bij achter als in de meeste andere landen. De mate waarin de arbeidsmarkt in Nederland een beroep doet op de verschillende opleidingsniveaus is in 2011 ook nauwelijks onevenwichtiger geworden ten opzichte van de periode 2001–2005. De arbeidskosten per eenheid product, een maat voor de concurrentiekracht van de Nederlandse economie, hebben zich gunstig ontwikkeld.

Het beeld van wat de investeringen in het toekomstige arbeidsaanbod genoemd zouden kunnen worden is echter minder gunstig. Op het punt van het aantal hoogopgeleiden onder de bevolking is Nederland een gemiddeld land; in 2011 nam dit aandeel zelfs af ten opzichte van 2010. De ontwikkeling van de leerprestaties van 15-jarigen in Nederland is in vergelijking met hun leeftijdsgenoten in andere landen, ook minder gunstig. De bovengemiddelde positie die Nederland op dit punt nog inneemt lijkt dan ook niet gegarandeerd. Ook het investeren in de zittende

(potentiële) beroepsbevolking in de vorm van onderwijs en training aan volwassenen stagneerde in 2012 in Nederland, al zijn deze investeringen nog bovengemiddeld. Wat wel onder gemiddeld is voor Nederland, zowel qua niveau als qua ontwikkeling, is het aantal afgestudeerden in een bètarichting. Hierbij dient opgemerkt dat er méér landen zijn die dit aantal zien dalen, dan dat er landen zijn die dit aantal zien stijgen. Het is dus niet uniek voor Nederland. Het aandeel was in Nederland echter al laag. Landen als Polen, Hongarije maar ook Duitsland zagen het aantal afgestudeerden in een bètarichting echter wel toenemen. Van de referentielanden laat Nederland op dit punt alleen Japan nog achter zich en is de achterstand op koploper Duitsland toegenomen.

2.3.2 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

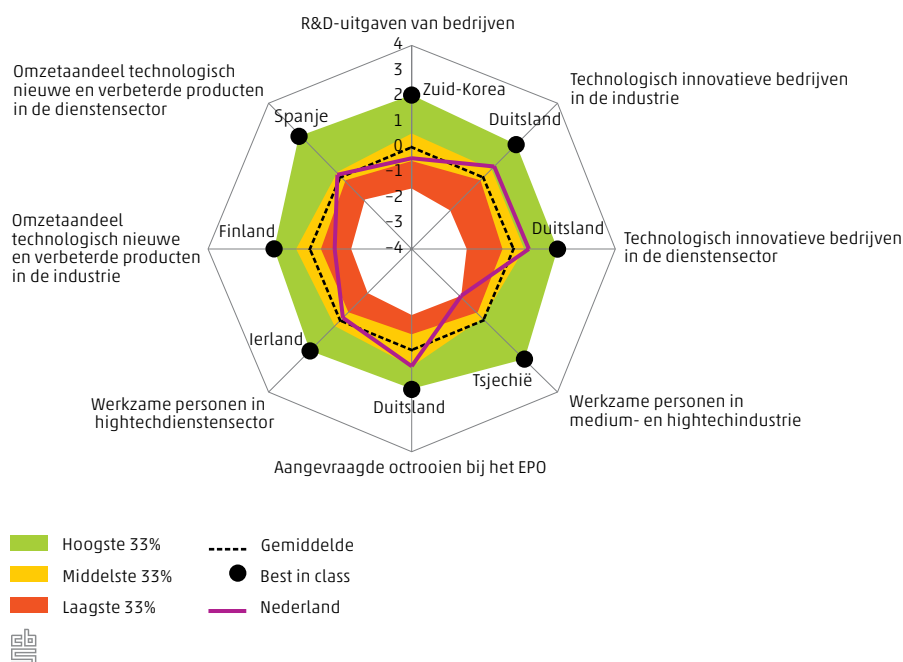
Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

2.4 Innovatie

Voor 'gevestigde' economieën met een hoge arbeidsproductiviteit en (daardoor) een hoog niveau van welvaart is innovatie één van de middelen om economische groei te blijven realiseren. Op bestaande markten met bestaande productieprocessen marktaandeel (terug)winnen door te concurreren op prijs is op tal van markten geen reële optie. Innovatie is een manier om nieuwe productieprocessen te ontwikkelen en daardoor bestaande verhoudingen (tijdelijk) in eigen voordeel te veranderen óf nieuwe producten te ontwikkelen om zo (tijdelijk) nieuwe markten te kunnen bedienen en marktvoordeel te behalen. Succesvol innoveren heeft een grotere kans van slagen in een goed functionerend netwerk van bedrijven, universiteiten en publieke researchinstellingen die in R&D investeren en bereid zijn samen te werken om daadwerkelijk innovaties te realiseren. Van een dergelijk netwerk met bewezen successen gaat ook een zekere aantrekkingskracht uit op buitenlandse bedrijven en (potentieel) nieuwe ondernemers. In deze paragraaf wordt de innovatie in Nederland gekarakteriseerd aan de hand van de R&D-uitgaven, innovaties, de mate van samenwerken bij innovatie, patenten, de omvang van zogenaamde hightechsectoren in de economie en de uiteindelijke omzet behaald met nieuwe producten.

2.4.1 Innovatie; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

De *R&D-uitgaven van bedrijven* uitgedrukt als percentage van het bbp, bedroegen in 2011 in Nederland 1,1 procent. Binnen de groep van referentielanden bevindt Nederland zich hiermee op een dertiende plaats. Koploper is hier Zuid-Korea met R&D-uitgaven van bedrijven ter waarde van 3,1 procent van het bbp. Daarna volgt een groep landen met R&D-uitgaven van tussen de twee en drie procent van het bbp (Finland, Japan, Zweden en Denemarken). Het verschil tussen Nederland en de landen waar de R&D-uitgaven van de bedrijven het hoogst zijn, is aanzienlijk. De meeste landen zagen de R&D-uitgaven van bedrijven toenemen ten opzichte van de basisperiode 2001–2005. Uitzonderingen waren hier Canada en Zweden. Uitgesplitst naar sector geldt – voor het beperkte aantal landen waarvoor deze variabele beschikbaar is – dat de *R&D-uitgaven in de dienstensector* vele malen lager zijn dan de *R&D-uitgaven van de industrie*. Dit geldt ook voor Nederland. In 2011 bedroegen de R&D-uitgaven van de industrie in Nederland 5,7 procent van de toegevoegde waarde van de industrie; voor de dienstensector was dit 0,6 procent. Binnen de beperkte groep landen waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn neemt Nederland een positie in de achterhoede in, waarbij de positie van de dienstensector net iets minder ongunstig is dan die van de industrie. Koploper voor beide sectoren is Finland waarbij de R&D-intensiteit van de industrie 13,8 procent bedroeg en die van de dienstensector 0,9 procent; beduidend hoger dan in Nederland. Een bespreking van de ontwikkeling van de R&D-uitgaven van bedrijven in Nederland door de jaren heen blijft hier achterwege, omdat de uitkomsten van 2011 niet goed vergelijkbaar zijn met de uitkomsten van voorgaande jaren (zie de box in deze paragraaf).

De *R&D-uitgaven van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland* zijn in Nederland gemiddeld. Het gaat hier om in Nederland verrichte R&D gefinancierd door bedrijven of instellingen uit het buitenland. Dit kunnen ook buitenlandse dochter- of moederbedrijven van in Nederland gevestigde ondernemingen zijn. Voor Nederland geldt zelfs dat deze grensoverschrijdende geldstromen gedomineerd worden door geldstromen binnen multinationale ondernemingen waarvan de moeder- of dochteronderneming gevestigd is in Nederland. De verschillen tussen landen zijn op dit punt groot en kunnen inderdaad beïnvloed worden door de aanwezigheid van een groter of kleiner aantal multinationale ondernemingen. Vanuit het buitenland gefinancierde R&D van bedrijven komt in Zuid-Korea en Japan bijvoorbeeld nauwelijks voor. In het Verenigd Koninkrijk en Ierland daarentegen wordt meer dan 20 procent van de R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland. In Nederland bedroeg dit aandeel in 2011 bijna 11 procent. In 2010 bedroeg het aantal *technologisch innovatieve bedrijven in de industrie* in Nederland ruim 53 procent. Van de 14 referentielanden waarvoor deze indicator beschikbaar is, nam Nederland hiermee de vijfde plek in. Het aandeel *technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector* was in Nederland in 2010 ruim

43 procent. Hiermee nam Nederland in 2010 een vierde plek in. Het aantal technologisch innovatieve bedrijven in zowel de industrie als de dienstensector was hiermee in Nederland bovengemiddeld. Samenwerking van bedrijven met andere partners kan een belangrijke stimulans of hulp zijn voor innovatie. Het aandeel *technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt* met één of meerdere partners lag in 2010 in de *industrie* op 36 procent. Voor de *dienstensector* was dit 31 procent. Deze partners kunnen afnemers zijn, leveranciers, universiteiten, onderzoeksinstituten en ook partners in het buitenland. Nederland nam hiermee een gemiddelde positie in binnen de groep van referentielanden. Op het terrein van de publiek-private samenwerking werd binnen de industrie meer samengewerkt met *universiteiten* (11 procent) en *publieke researchinstellingen* (8 procent) dan vanuit de dienstensector (universiteiten: 6 procent; publieke researchinstellingen: 5 procent). De samenwerking tussen het bedrijfsleven en de publieke sector in Nederland op het terrein van innovatie is hiermee in internationaal perspectief niet bijzonder hoog. De afstand tot de koploper op dit punt is wel groot. Samenwerking tussen innovatieve bedrijven in de industrie en de publieke sector komt in Finland meer dan drie maal zo vaak voor dan in Nederland. Ook in de dienstensector loopt Finland op het punt van samenwerking ver voor.

Het belang van niet-technologische innovaties zoals organisatorische veranderingen of andere marketingstrategieën worden inmiddels algemeen erkend als mogelijke middelen om de concurrentie voor te blijven of voorbij te streven. Het aantal bedrijven dat vormen van *niet-technologische innovaties* heeft doorgevoerd lag in Nederland in 2010 op ruim een derde van het aantal bedrijven. Dit is een substantieel aantal, maar internationaal gezien behoort Nederland hiermee niet tot de koplopers. In Duitsland lag dit aantal bijvoorbeeld beduidend hoger. Het uiteindelijke commerciële succes aan het einde van het innovatieproces wordt afgemeten aan het *omzetaandeel behaald met technologisch nieuwe en verbeterde producten*. In 2010 bedroeg dit aandeel voor de Nederlandse *industrie* bijna 15 procent. Nederland behoort hiermee tot de staartgroep van de referentielanden. In de industrie waren Finland en Duitsland koplopers met een omzetaandeel van innovatieve producten van meer dan 25 procent. Voor de *dienstensector* in Nederland was de omzet behaald met innovatieve producten ruim 9 procent. Binnen de groep van landen waarvoor deze indicator beschikbaar is, nam Nederland hiermee een bovengemiddelde positie in. In de dienstensector behaalden Spanje, Italië, Tsjechië en België omzetaandelen van meer dan 10 procent.

Trendbreuk R&D- en innovatiecijfers Nederland

Bij de *innovatie-enquête* heeft het CBS in de jaargang 2008–2010 voor het eerst gebruikgemaakt van elektronische vragenlijsten. Respondenten konden via internet de vragenlijst invullen en terugsturen. Daarnaast bleef – voor bedrijven die hier de voorkeur aan gaven – de mogelijkheid bestaan om via een papieren vragenlijst aan het onderzoek deel te nemen. Uiteindelijk hebben meer dan 10 duizend bedrijven meegewerkt aan het onderzoek, waarvan bijna 90 procent de elektronische vragenlijst heeft gebruikt. Voor enkele belangrijke indicatoren zijn de uitkomsten van de innovatie-enquête 2008–2010 flink hoger in vergelijking met voorgaande onderzoeken. Met name de cijfers over product- en procesinnovatoren komen hoger uit dan in eerdere verslagperiodes. Het CBS heeft diverse analyses uitgevoerd om de oorzaak van deze toename te verklaren. De conclusie van deze analyses is dat de stijging door twee oorzaken verklaard kan worden: een ‘werkelijke’ stijging en een effect van de andere manier van waarnemen. Het aantal innovatoren is gestegen, maar de overstap naar internet-vragenlijsten speelt een grotere rol in de verklaring van de hogere uitkomsten. Bedrijven zijn eerder geneigd om zichzelf als innovatief te kwalificeren door de manier waarop de vragen zijn gepresenteerd op de internetvragenlijst. Op grond van de uitgevoerde analyses zijn er voldoende aanwijzingen om te concluderen dat bij de oude methode sprake was van een onderschatting van het aantal innovatieve bedrijven in Nederland. De nieuwe waarnemingsmethode heeft daarmee geleid tot een verbetering van de meting van innovatie in Nederland. Om die reden is besloten om uitsluitend de elektronische vragenlijsten te gebruiken in de officiële uitkomsten van de innovatie-enquête 2008–2010. In deze publicatie worden voor Nederland alleen de cijfers van 2010 gebruikt. Vanwege de onvergelykbaarheid over de tijd worden de cijfers van vóór 2010 niet gepresenteerd. Dit betekent dat voor Nederland in 2010 wel de vergelijking met de referentielanden gemaakt kan worden, maar niet de ontwikkeling in de tijd. Het gaat om de volgende indicatoren waarvoor gebruikgemaakt is van de resultaten van de innovatie-enquête:

- technologisch innovatieve bedrijven in de industrie / dienstensector;
- technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt;
- omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de industrie / dienstensector;
- bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd.

Voor de *R&D-enquête* geldt dat het CBS met ingang van 2011 de methode om de cijfers over R&D in Nederland te bepalen iets heeft aangepast. Deze wijzigingen komen voor het eerst tot uiting in de cijfers over 2011. Zo zijn de R&D-uitgaven van bedrijven met minder dan 10 werkzame personen vanaf 2011 ook meegeteld. Dit geeft een vollediger beeld van de R&D-uitgaven van bedrijven in Nederland. Daarnaast heeft het CBS een aantal wijzigingen doorgevoerd in de steekproefopzet. Ten slotte past het CBS vanaf 2011 een iets andere definitie van R&D toe. Onderdeel van de definitie van R&D is dat deze “op systematische basis” wordt verricht. Met ingang van 2011 interpreteert het CBS deze eis ruimer. Dit heeft tot gevolg dat nu ook de kleinschalige en incidentele R&D-activiteiten van bedrijven tot de R&D in Nederland worden gerekend. Dit alles maakt dat de uitkomsten over R&D bij bedrijven in 2011 niet goed vergelijkbaar zijn met die in voorgaande jaren. Om die reden bespreekt deze paragraaf alleen de cijfers over 2011. Dit geldt voor de volgende indicatoren:

- R&D-uitgaven van bedrijven (totaal, industrie, dienstensector);
 - R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland;
 - publieke uitgaven aan R&D (paragraaf 2.10).
-

Het aantal vanuit Nederland aangevraagde *octrooien bij het EPO* (*European Patent Office*) en het aantal aangevraagde *triadische octrooien* is in internationaal perspectief bovengemiddeld. Er worden door Nederlandse bedrijven en instellingen dus wel uitvindingen gedaan die de moeite van het patenteren waard zijn. Vooral triadische octrooien – octrooien aangevraagd bij het Europees (EPO) en Japans (JPTO) patentbureau en toegekend door het Amerikaans patentbureau (USPTO) – suggereren een uitvinding met grote (commerciële) toepassingsmogelijkheden. Echter de ontwikkeling blijft achter bij een aantal andere landen waardoor Nederland de vooraanstaande positie langzaam kwijt lijkt te raken. Voor Nederland geldt overigens dat ook bij deze indicatoren de grote multinationale ondernemingen waarvan het hoofdkantoor in Nederland is gevestigd, een groot deel van deze octrooiaanvragen voor hun rekening nemen. Het aandeel aangevraagde *hightechoctrooien bij het EPO* was voor Nederland hoog, maar heeft zich minder gunstig ontwikkeld zodat de internationale positie van Nederland is verslechterd. Hightechoctrooien omvatten onder andere patenten op het gebied van communicatietechnologie, lasers en micro-organische en genetische techniek. Dit zijn technologiegebieden die nog volop in ontwikkeling zijn en octrooiaanvragen op deze gebieden zijn een indicatie voor de ‘aanwezigheid’ van Nederlandse bedrijven op deze technologiegebieden.

Aandeel hightechdienstensector

in werkgelegenheid **3,1%**

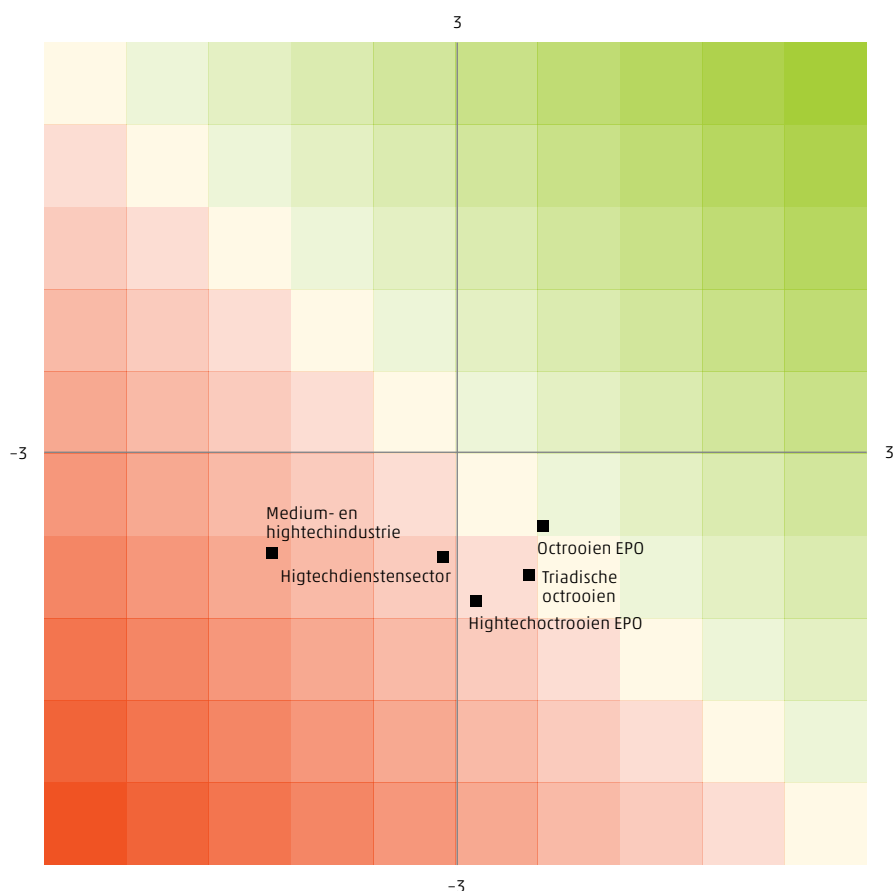
Een vergelijkbare indicator is de *werkgelegenheid in de medium- en hightech-industrie* en de *werkgelegenheid in de hightechdienstensector*. De medium- en hightechindustrie omvat sectoren als de farmaceutische en medische industrie. De hightechdienstensector omvat bijvoorbeeld de telecommunicatiesector. Het betreft hier kennisintensieve sectoren waar met hoogwaardige technologieën wordt gewerkt en waar nieuwe technologieën en toepassingsmogelijkheden elkaar in snel tempo opvolgen. Het aandeel van deze sectoren in een economie geeft aan in hoeverre een economie zich staande weet te houden op deze markten van hoogwaardige producten. Het aandeel van de medium- en hightech-industrie in de werkgelegenheid in Nederland is het laagst van alle referentielanden (2,7 procent). En in 2012 was dit aandeel lager dan in de referentieperiode 2001–2005, maar wel hoger dan in 2011. Deze sector is het grootst in Tsjechië en Duitsland. Het was vooral Tsjechië waar de omvang van deze sector toenam. In de hightechdienstensector is het beeld iets anders. Het aandeel van de hightechdienstensector in de Nederlandse economie was in de basisperiode 2001–2005 bovengemiddeld hoog maar was in 2012 afgenomen tot net iets meer dan drie procent. De positie van Nederland is dan ook verslechterd tot een modale. In de hightechdienstensector blijven Tsjechië, Polen en Hongarije achter bij de ander Europese landen. Daarnaast hebben oudere EU-landen als Duitsland, Italië en Oostenrijk een hightechdienstensector die kleiner was en is dan die van Nederland.

Conclusie

Op het terrein van innovatie scoort Nederland hoog bij het aantal aangevraagde octrooien hoewel deze vooraanstaande positie langzaam achteruit is gegaan. De R&D-uitgaven van bedrijven in Nederland zijn modaal. Dit kan overwegend op het conto van de industrie in Nederland worden geschreven en minder op dat van de dienstensector. In 2010 nam Nederland zowel in de industrie als ook in

de dienstensector een bovengemiddelde positie in op het punt van het aantal technologisch innovatieve bedrijven. Wat betreft de samenwerking tussen innoverende bedrijven met derden behoorde Nederland tot de middengroep van de referentielanden. Dit kwam niet door de publiek-private samenwerking want die was in internationaal perspectief laag. Het aandeel van de omzet behaald met innovatieve producten was in 2010 voor de dienstensector gemiddeld. Voor de industrie lag dit aandeel onder het gemiddelde van de groep referentielanden. De omvang van de medium- en hightechindustrie in Nederland was in 2012 zeer bescheiden, maar wel toegenomen ten opzichte van 2011.

2.4.2 Innovatie; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden¹⁾

¹⁾ Voor Nederland zijn de cijfers over de R&D-uitgaven vanaf 2011 niet vergelijkbaar met die uit voorgaande jaren. Ook voor de tweejaarlijkse innovatie-enquête geldt dat de uitkomsten vanaf 2010 niet vergelijkbaar zijn met die uit voorgaande edities. De ontwikkeling van Nederland ten opzichte van de referentielanden is voor deze indicatoren dan ook achterwege gelaten. Zie voor meer uitleg de box in paragraaf 2.4.

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

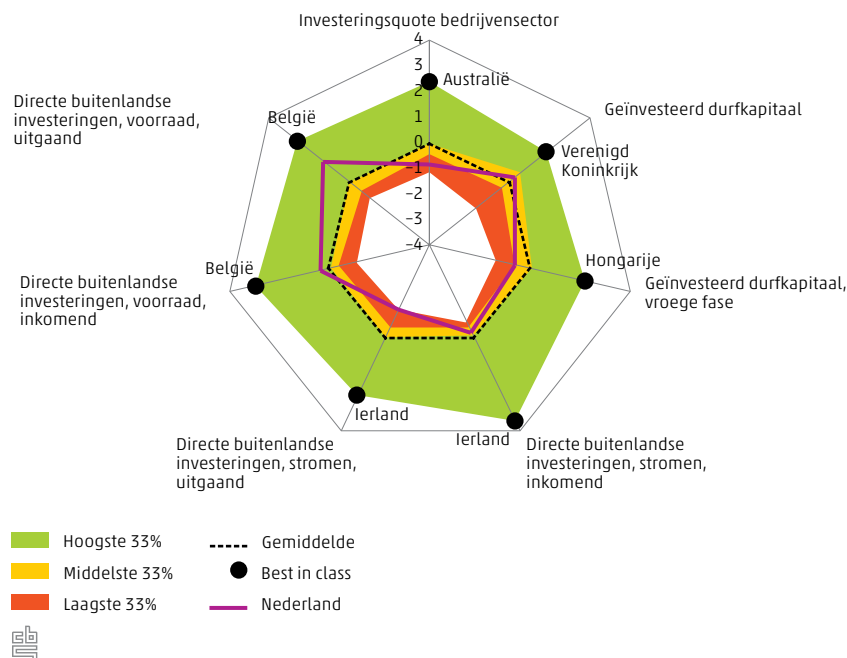
2.5 Kapitaal

Kapitaal kent twee verschijningsvormen. In de eerste plaats is er het fysieke kapitaal in de vorm van productiemiddelen zoals machines, gebouwen maar bijvoorbeeld ook computers en software. Investeren in fysiek kapitaal betekent het vervangen van economisch afgeschreven kapitaalgoederen of het uitbreiden van de kapitaalgoederenvoorraad, vaak betekent dit laatste het vergroten van de productiecapaciteit. Beide zijn goed voor een onderneming, bedrijfstak of land. Vervanging van economisch afgeschreven kapitaalgoederen gaat niet zelden gepaard met een zekere mate van technologische vooruitgang. De in het nieuwe kapitaalgoed geïncorporeerde technologie is vaak verbeterd in vergelijking met de voorgaande versie. Computers zijn hier een sprekend voorbeeld van. Uitbreidingsinvesteringen duiden op een toename van de productie of een veranderende verhouding in het productieproces tussen de productiefactoren arbeid en kapitaal. De tweede verschijningsvorm van kapitaal is het financieel kapitaal. Investeringsprojecten moeten gefinancierd worden. Het financiële kapitaal is zeer mobiel geworden en vloeit in principe naar die investeringsprojecten die het meeste rendement beloven. Het kan hier klassieke financiering van 'normale' investeringen betreffen, maar ook kapitaalstromen ten behoeve van meer risicovolle projecten of bedrijfsovernames. Beide aspecten van kapitaal zullen in deze paragraaf aan de orde komen.

De investeringsquote van de bedrijvensector was in 2012 in Nederland niet bijzonder hoog. Ook lag de investeringsquote in dat jaar lager dan in de basisperiode 2001–2005. Nederland blijft op dit punt dan ook behoren tot de staartgroep van de referentielanden. In 2012 was de investeringsquote van de bedrijvensector in Australië en Zuid-Korea tweemaal zo hoog als die van Nederland, maar ook bijna tweemaal zo hoog als die van onder andere het Verenigd Koninkrijk. Dit verschil kan te maken hebben met de structuur van de economie. Een kleinere industriële sector of, anders gezegd, een grotere dienstensector is van invloed op het niveau van de investeringsquote van de bedrijvensector. Aan de andere kant waren Australië en Zuid-Korea ook voorbeelden van landen waar de afgelopen jaren nog sprake was van economische groei dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Zowel ten opzichte van de basisperiode als ten opzichte van het voorgaande jaar is de investeringsquote van de bedrijvensector in Nederland

afgenomen. Uit figuur 2.5.3 blijkt dan ook dat de positie van Nederland internationaal gezien in 2012 iets is verslechterd.

2.5.1 Kapitaal; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

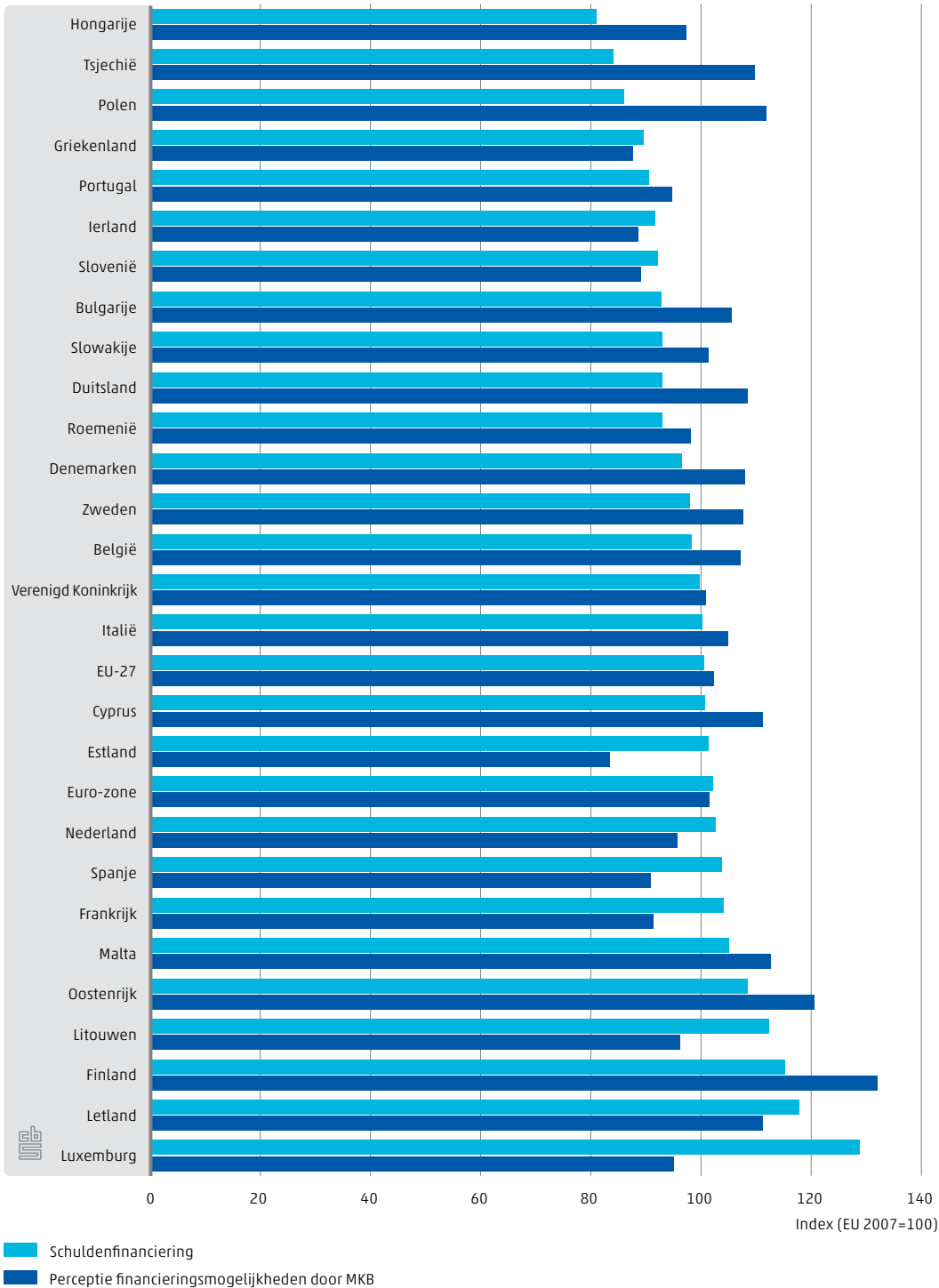

Toegang tot financiering

De Europese Commissie heeft een index ontwikkeld om zich een beeld te vormen van de ontwikkeling in de financieringsmogelijkheden van het Midden- en Kleinbedrijf in de landen van de EU-27. Dit is van belang omdat het idee bestaat dat de banken onder invloed van de financiële crisis en de daaruit voortvloeiende eisen die aan hen worden gesteld, terughoudender zijn in de kredietverlening aan bedrijven. Dit zou een economisch herstel verder bemoeilijken. Deze zogenaamde SME Access to Finance Index (SMAF) is een index met als basis de situatie in de EU-27 in 2007 (EU 2007 = 100). De index is opgebouwd uit drie sub-indicatoren:

- schuldenfinanciering (75 procent) (volume verstrekte leningen, rente);
- durfkapitaal (10 procent) (volume verstrekt durfkapitaal, aantal betrokken ondernemingen);

Financieringsmogelijkheden binnen de EU, 2011

- perceptie financieringsmogelijkheden bedrijven zelf (15 procent) (percentage bedrijven dat financiering als grootste probleem ziet, percentage bedrijven met vreemd kapitaal, percentage bedrijven dat geen lening meer vraagt omdat kans van slagen als te klein wordt ingeschat).

In de figuur is de sub-index voor de schuldenfinanciering uitgezet tegen de sub-index van de perceptie van de bedrijven in het midden- en kleinbedrijf over hun financieringsmogelijkheden. De ontwikkeling van de verstrekte leningen en/of de rente waartegen dit kan gebeuren staken voor Nederland in 2011 gunstig af tegen de gemiddelde situatie in de EU in 2007. De index ligt immers boven de 100. Omdat deze sub-index in de jaren 2007 tot en met 2009 voor Nederland onder de 100 lag, is er op dit punt dus sprake van een verbeterde situatie. Dit is zeker niet vanzelfsprekend omdat er genoeg landen zijn waar de schuldenfinanciering of de voorwaarden ervan, in 2011 slechter waren dan in voorgaande jaren (o.a. Polen, Hongarije, Tsjechië, Zweden en Ierland). Nederland behoorde in 2011 wel tot de minderheid van landen waar de perceptie van de financieringsmogelijkheden door de bedrijven zelf negatiever was dan op grond van de daadwerkelijke kredietverlening gerechtvaardigd lijkt. Andere landen waar dit ook het geval was, zijn onder andere Luxemburg, Letland, Litouwen, Frankrijk en Spanje. Omdat het hier geen hele eenduidige en transparante indicatoren betreft is het moeilijk te achterhalen wat er precies achter schuilgaat. Wat blijft is de discrepantie tussen de perceptie van het MKB in Nederland en de daadwerkelijke aard en omvang van de kredietverlening aan datzelfde MKB.

Bron: Europese Commissie, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/data/enterprise-finance-index/sme-access-to-finance-index/index_en.htm

Wat betreft het financieel kapitaal wordt in het navolgende gekeken naar het geïnvesteerde durfkapitaal en de directe buitenlandse investeringen. Het in Nederland *geïnvesteerde durfkapitaal* was in 2012 beduidend minder dan in de referentieperiode 2001–2005. Dit gold overigens voor de meeste landen. Alleen in België en Hongarije nam het geïnvesteerde durfkapitaal iets toe. Ook ten opzichte van 2011 nam het geïnvesteerd durfkapitaal in Nederland af. In 2012 zijn er echter wel meerdere landen waar het geïnvesteerde durfkapitaal toenam ten opzichte van 2011. Dit was namelijk het geval in Denemarken, Finland, Hongarije, Ierland en Italië. Schommelingen in geïnvesteerd durfkapitaal zijn overigens niet vreemd. Durfkapitaal is uit de aard van de zaak zeer mobiel en wordt dáár aangewend waar de rendementen het hoogst lijken. Durfkapitaal is immers risicodragend vermogen verleend aan niet-beursgenoteerde ondernemingen en komt meestal pas in beeld als ‘normale’ financiering via de bank niet haalbaar blijkt. Het vormt ook maar een beperkt deel van de

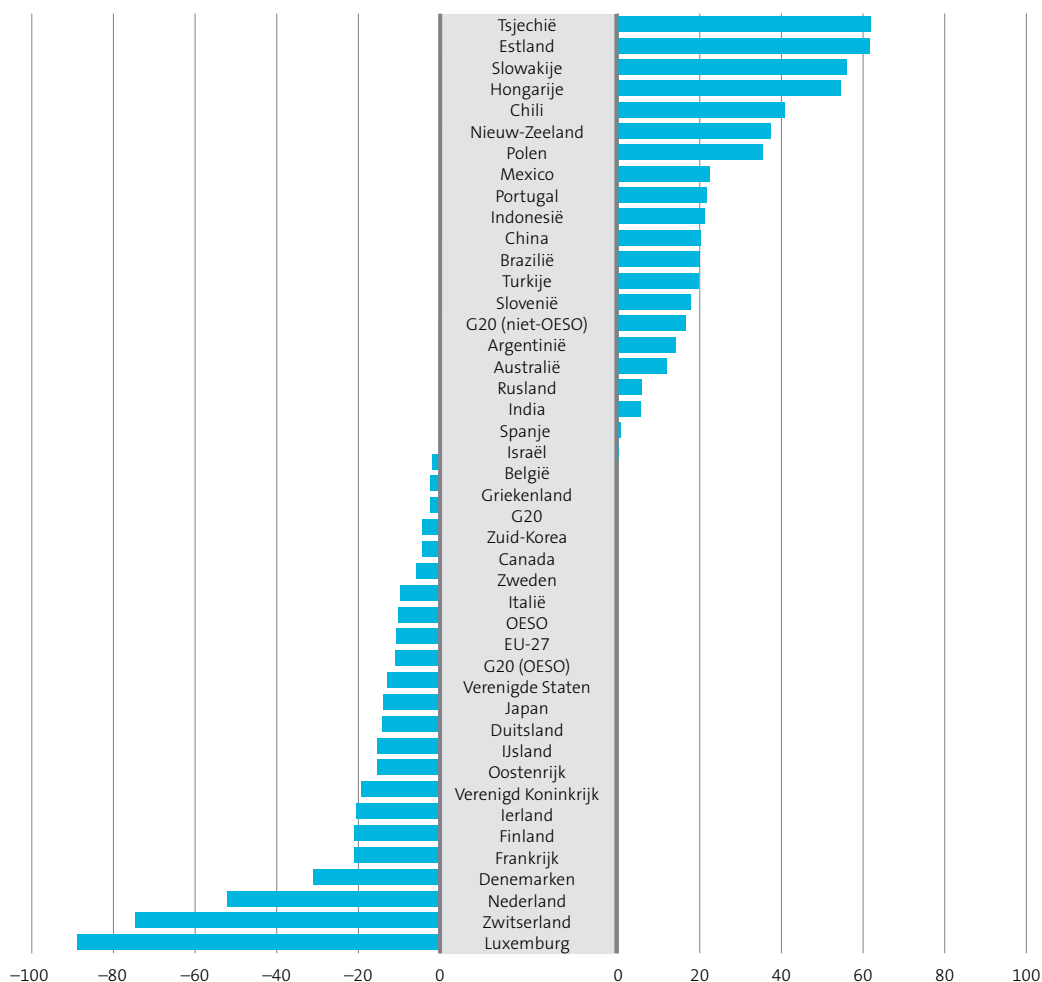
financiering van alle bedrijfsactiviteiten. Dit geldt in nog sterkere mate voor het *geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase*. Het betreft hier namelijk financiering van het onderzoek en de ontwikkeling van een business-case voorafgaande aan de eigenlijke oprichting van een bedrijf. Er is in die fase nog geen sprake van commerciële activiteiten. In 2001–2005 kenmerkte Nederland zich door een betrekkelijk klein deel geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase. Binnen het durfkapitaal werd in Nederland overwegend gekozen voor de minder 'gedurfde' variant, namelijk het financieren van de beginnende commerciële activiteiten van bedrijven. In 2012 was dit echter anders. Het aandeel geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase was beduidend groter dan in de periode 2001–2005. In internationaal perspectief is de positie van Nederland hier dan ook verbeterd.

Het duiden van de geldstromen gepaard gaande met *directe buitenlandse investeringen* is geen eenvoudige zaak. Directe buitenlandse investeringen zijn investeringen van (rechts)personen in een bedrijf van een andere economie (land) met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Een 'blijvend belang' is hier geoperationaliseerd als het hebben van een aandeel van minimaal tien procent in het betreffende bedrijf. Absolute controle of een meerderheidsbelang is dus niet vereist. Net als geïnvesteed durfkapitaal zijn directe buitenlandse investeringen wispelturig van aard en kunnen deze geldstromen in een bepaald jaar gedomineerd worden door een enkele grote transactie. Nederland onderscheidde zich ook in de referentieperiode 2001–2005 als een land met bovengemiddelde stromen van *inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen*. In 2012 waren deze inkomende en uitgaande investeringen ten opzichte van de omvang van de economie (het bbp), iets kleiner. Hoewel de motieven van de buitenlandse investeerder niet altijd duidelijk zijn en deelnemingen van het buitenland in Nederlandse bedrijven in de media wel populistisch aangeduid worden met 'de uitverkoop van Nederland', worden inkomende directe buitenlandse investeringen toch als goed beoordeeld voor het ondernemingsklimaat in Nederland. Een zelfde redenering geldt ten aanzien van uitgaande directe buitenlandse investeringen. Hoewel dit betekent dat Nederlandse (rechts)personen investeren in een andere economie dan de Nederlandse, is de overwegende reden dat een investeerder vrij moet zijn in waar zijn geld in te investeren. In het algemeen zijn de jaarlijkse uitgaande investeringen voor Nederland overigens groter dan de inkomende investeringen. De onzekerheid die gepaard gaat met buitenlandse investeringen komt tot uiting in bijvoorbeeld de situatie in Ierland. In de periode 2001–2005 – een periode van jaarlijkse economische groei in Ierland – bedroegen de inkomende investeringen meer dan 15 procent van het bbp van Ierland en de uitgaande investeringen bijna 7 procent. In 2007 en 2009, jaren van minder economische groei of zelfs krimp, vielen deze inkomende investeringen terug tot

zo'n tien procent van het bbp. In 2012 was dit inmiddels weer opgelopen tot ruim 18 procent van het bbp. Sterke schommelingen in directe buitenlandse investeringen hebben een grotere invloed op kleinere economieën zoals die van Ierland.

2.5.2 Saldo (inkomend-/uitgaand) buitenlandse investeringen, voorraad, 2012¹⁾

% van bbp

Bron: OESO

¹⁾ Indonesië, Argentinië en België: 2011 i.p.v. 2012.

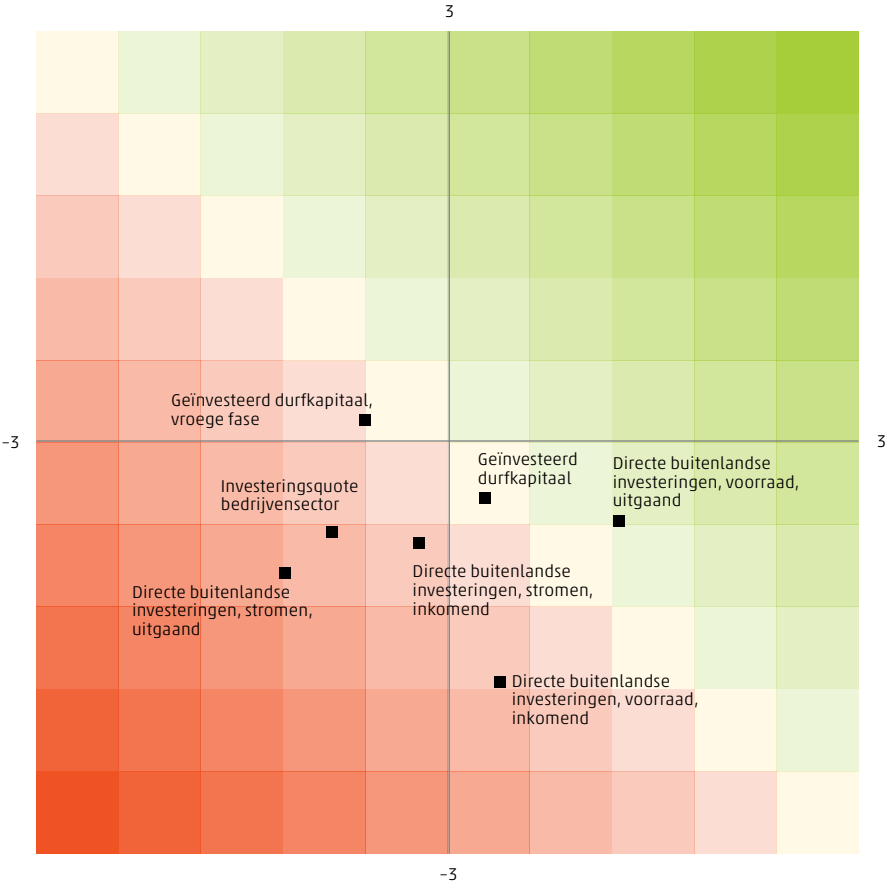

Een evenwichtiger beeld van de directe buitenlandse investeringen wordt verkregen uit de gecumuleerde directe buitenlandse investeringen van de verschillende landen; in feite de in de loop van de jaren opgebouwde waarde

van de deelnemingen in buitenlandse bedrijven en omgekeerd, de gecumuleerde waarde van de deelnemingen vanuit het buitenland in bijvoorbeeld Nederlandse bedrijven. Een uitschieter in een bepaald jaar vlakt op deze wijze iets af. Voor Nederland gold dat in 2012 het saldo van inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen negatief was en een waarde vertegenwoordigde van meer dan de helft van het Nederlandse bbp in 2012. Dit negatieve saldo wil dus zeggen dat Nederland in de loop der jaren meer in buitenlandse bedrijven heeft geïnvesteerd dan het buitenland in Nederlandse bedrijven. Dit is weliswaar hoog in vergelijking met de andere referentielanden, maar niet uniek. Ook het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Finland kenden een negatief saldo ter waarde van een vijfde tot een kwart van hun bbp. Voor een deel hangt dit samen met het feit dat bedrijven en investeerders uit gevestigde economieën deelnemingen nemen in ondernemingen in de opkomende economieën als China, Brazilië en Rusland (zie ook figuur 1.4.3). De rendementen lijken daar hoger. Ook kiezen grotere multinationale ondernemingen uit gevestigde economieën ervoor om in dergelijke opkomende economieën 'aanwezig' te willen zijn bijvoorbeeld in de vorm van een researchafdeling. In figuur 2.5.2 is voor een groot aantal landen, meer dan de vaste groep van referentielanden, het saldo van de gecumuleerde inkomende- en uitgaande directe buitenlandse investeringen weergegeven. Er is duidelijk sprake van een patroon. Rijkere westerse economieën investeren meer in het buitenland, dan omgekeerd. De nieuwere economieën met hogere groeicijfers zijn netto-ontvangers van de internationale kapitaalstromen. En ten slotte, misschien verrassend, maar wel begrijpelijk, zijn ook de opkomende economieën binnen de EU zoals die van Tsjechië, Hongarije en Polen, netto-ontvangers van het internationale kapitaalverkeer. Per saldo wordt vanuit het buitenland dus meer in de bedrijven van deze landen geïnvesteerd dan omgekeerd. Omdat dit betrekkelijk kleine economieën zijn, vormen dergelijke buitenlandse investeringen al gauw een substantieel percentage van het bbp van de betreffende landen. Ierland is, zoals hiervoor ook al gememoreerd, een voorbeeld van hoe het 'sentiment' van buitenlandse investeerders opeens om kan slaan. In de referentieperiode 2001–2005 kende Ierland nog een positief saldo van gecumuleerde inkomende en uitgaande investeringen ter waarde van driekwart van het bbp in Ierland. Door het terugtrekken van buitenlandse investeringen in de laatste jaren is dit in 2012 omgeslagen naar een negatief saldo ter waarde van bijna 20 procent van het bbp van Ierland. Omdat de omvang van de Ierse economie vele malen kleiner is dan die van bijvoorbeeld de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk, is het veel gevoeliger voor grote schommelingen in deze inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen. Ook Denemarken kende de laatste jaren per saldo meer uitgaande directe buitenlandse investeringen, dan inkomende. Dit resulteerde in een snel toegenomen gecumuleerd belang in het buitenland ter waarde van een bijna

30 procent van het Deense bbp, terwijl dit in de basisperiode nog maar een paar procent was. De onzekerheden die internationaal actieve investeerders met zich meebrengen lijkt hiermee nogmaals geïllustreerd.

2.5.3 Kapitaal; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Conclusie

De investeringsquote van de bedrijvensector is in Nederland niet bijzonder hoog en is in internationaal perspectief verder verslechterd. Wat betreft het financieel kapitaal is het geïvesteerd durfkapitaal in Nederland beduidend afgenomen. Dit was overigens in vele landen het geval. Hierbij dient te worden opgemerkt

dat het aandeel durfkapitaal, vroege fase in Nederland wel is toegenomen. Op dit punt is de positie van Nederland dan ook verbeterd. De inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen zijn voor Nederland bovengemiddeld. Door de jaren heen is de balans dat er vanuit Nederland meer in buitenlandse bedrijven is geïnvesteerd dan omgekeerd. In 2012 was dit saldo voor Nederland het grootste van alle referentielanden. Hoewel de omvang van de kredietverlening aan het Nederlandse bedrijfsleven de toets met veel andere landen kan doorstaan, is de perceptie van de Nederlandse bedrijven negatiever. In vergelijking met andere landen vinden de Nederlandse bedrijven het moeilijker om de benodigde financiële middelen te verwerven.

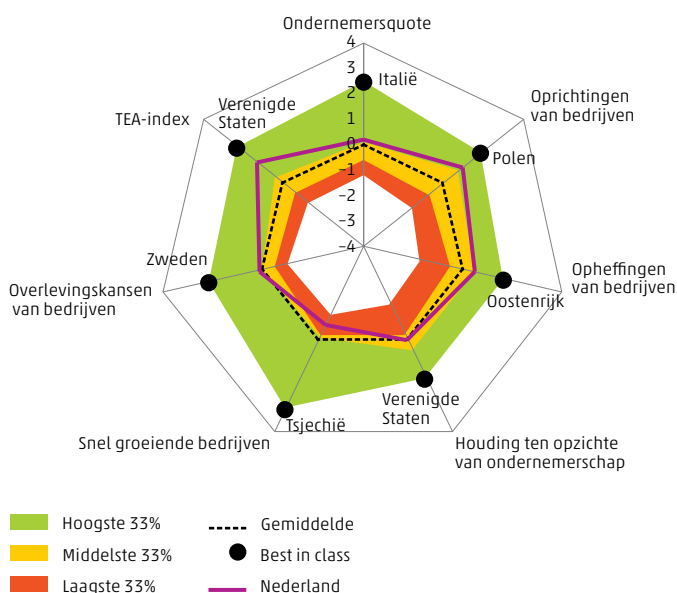
2.6 Ondernemerschap

Naast innovatie raakt het thema ondernemerschap het hart van deze publicatie. Een overheid kan nog zo haar best doen om gunstige randvoorwaarden te creëren, de in het verleden behaalde economische prestaties kunnen nog zo goed zijn, uiteindelijk is het toch de bedrijvensector die de primaire bron is voor welvaartscreatie en economische groei. Nieuw ondernemerschap is van belang voor een economie. Nieuwe ondernemingen zijn vaak innovatiever dan zittende ondernemingen, ontwikkelen daardoor nieuwe producten en nieuwe vormen van organisatie en productie. De zittende ondernemingen worden op deze manier op de proef gesteld en moeten zich ook aanpassen op straffe van verdrijving van de markt. In deze paragraaf wordt (nieuw) ondernemerschap in Nederland de maat genomen aan de hand van indicatoren als de oprichting en opheffing van bedrijven, overlevingskansen van nieuwe bedrijven en het aantal snel groeiende bedrijven.

De *ondernemersquote* in Nederland lag in 2011 internationaal gezien hoger dan in de periode 2002–2005. Het aantal personen binnen de beroepsbevolking dat als ondernemer werkzaam is, is dus toegenomen. Ook in vergelijking met 2010 is de ondernemersquote in Nederland toegenomen. De internationale positie van Nederland op dit punt is dan ook verbeterd en ligt inmiddels boven het gemiddelde van de groep van referentielanden. In 2011 lag de ondernemersquote in Nederland praktisch op hetzelfde niveau als het gemiddelde van de EU-15 en boven het gemiddelde van de OESO-landen. Wat opvalt is dat de ondernemersquote in landen als Finland, Zweden en Denemarken, landen die op tal van punten als internationaal voorbeeld gelden, tot de laagste van de referentielanden behoren. Daarnaast is de ondernemersquote van tal van Europese landen,

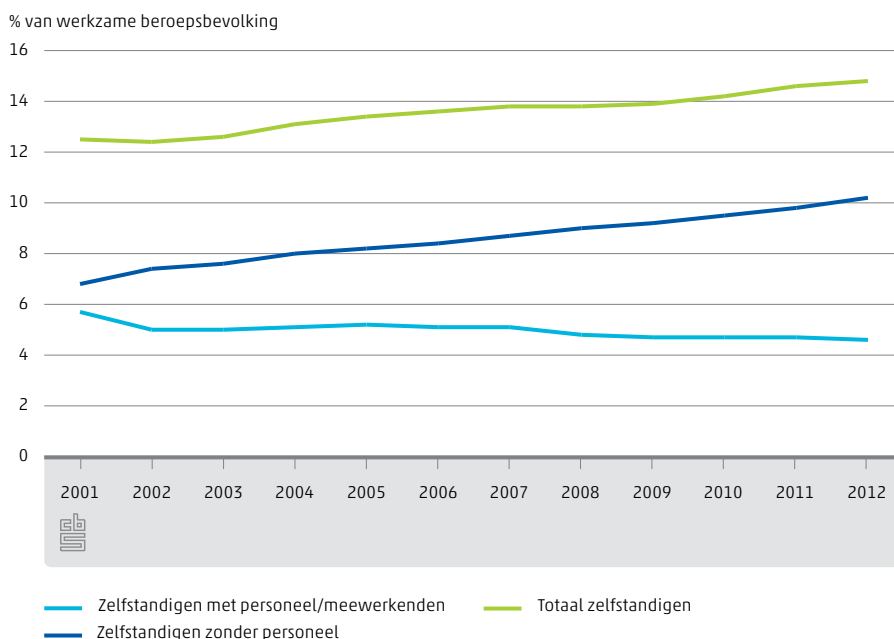
waaronder Nederland, hoger dan die in het land dat wel aangeduid wordt als 'de kampioen van de vrije markt': de Verenigde Staten. In 2011 lag de ondernemersquote in de Verenigde Staten onder het gemiddelde van de periode 2002–2005 en ook ten opzichte van 2010 is de ondernemersquote in de Verenigde Staten afgenomen. In Australië en Zuid-Korea is de ondernemersquote ook afgenomen terwijl dit toch landen waren waar nog sprake was van economische groei. Dit betekent echter ook dat het gemakkelijker is een baan als werknemer te vinden en de kans op ontslag kleiner is dan in andere landen. In Spanje en Ierland, waar de laatste jaren sprake was van economische krimp en oplopende werkloosheid, is de ondernemersquote daarentegen nauwelijks afgenomen. De relatie tussen ondernemerschap en economische groei is dan ook gecompliceerd. In goede economische tijden lijken de kansen gunstig, maar ontbreekt de noodzaak. In mindere economische tijden lijkt de kans van slagen kleiner, maar is het soms uit nood geboren. In Nederland is zowel het aantal *vrouwelijke ondernemers* als het aantal *mannelijke ondernemers* ten opzichte van de basisperiode en het voorgaande jaar, toegenomen. Het besef dat ondernemerschap een reële mogelijkheid is om economisch actief te zijn lijkt in Nederland – wellicht niet altijd uit luxe – wel terrein te winnen. Voor praktisch alle landen geldt overigens dat het aantal werkzame mannen dat als ondernemer werkzaam is, groter is dan het aantal vrouwen.

2.6.1 Ondernemerschap; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

In figuur 2.6.2 is de ontwikkeling van het aantal werkzame personen dat als zelfstandige werkzaam is, weergegeven voor de periode 2001–2012. Het betreft hier de nationale definitie van wat onder een werkzame persoon en een zelfstandige wordt verstaan. Deze wijken iets af van hetgeen in internationaal verband wordt gepubliceerd. Voor de nuancering die figuur 2.6.2 beoogt te maken is dit echter geen bezwaar. In Nederland komt de toename van het aantal zelfstandigen praktisch volledig voor rekening van de zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Deze groep omvat inmiddels ook ruim twee derde van alle zelfstandigen. Het overgrote deel van deze groep zzp'ers betreft zelfstandigen die diensten aanbieden – veelal hun eigen diensten – aan andere bedrijven of de overheid. Het zijn zelf geen bedrijven die uiteindelijk bijdragen aan de werkgelegenheid, anders dan die van henzelf, of op grote schaal producten zullen gaan exporteren. Het ontbreekt aan vergelijkbare cijfers van andere landen om te beoordelen in hoeverre dit een typisch Nederlands verschijnsel is.

2.6.2 Zelfstandigen met en zonder personeel

Op het punt van *aankomend en jong ondernemerschap* behoorde Nederland in 2012 tot de voorhoede van de referentielanden. Ook hier geldt dat deze indicator zowel ten opzichte van de periode 2001–2005 als ten opzichte van het voorgaande jaar, voor Nederland is toegenomen. In 2012 staat Nederland

hiermee achter de Verenigde Staten en Australië op een derde plaats. Het betreft hier een indicator die aangeeft hoeveel mensen er bezig zijn met het oprichten van een bedrijf of korter dan 3,5 jaar eigenaar of leider zijn van een nieuw bedrijf. Ook op dit punt heeft Nederland zijn internationale positie verbeterd. Het aantal ondernemers en het aankomend ondernemerschap in Nederland hebben zich dus gunstig ontwikkeld. Deze ontwikkeling stemt overeen met de veranderde *houding ten opzichte van ondernemerschap* in Nederland. In 2009 gaf meer dan 40 procent van de ondervraagden in Nederland aan zelfstandig ondernemerschap te verkiezen boven een baan als werknemer. In 2007 en 2004 was dit nog circa een derde. In de Verenigde Staten gaf 55 procent van de ondervraagden aan zelfstandig ondernemerschap te verkiezen boven een baan als werknemer, terwijl uit de gepresenteerde cijfers blijkt dat de Verenigde Staten op het punt van het aantal ondernemers niet beter presteren dan Nederland en een aantal andere Europese landen. In landen als Ierland en Spanje is de houding ten aanzien van ondernemerschap in 2009 veel minder positief dan in 2004. Dit zijn landen die niet of nauwelijks nog economische groei realiseerden in de periode 2008–2012 en de werkloosheid fors zagen toenemen (zie paragraaf 2.2).

In 2011 bedroeg het aantal *oprichtingen van bedrijven* in Nederland uitgedrukt als percentage van het totale aantal bedrijven bijna 12 procent. Dit was hoger dan in de referentieperiode 2001–2005, de toename was ook hoger dan in veel andere landen. Deze ontwikkeling is dus consistent met de hiervoor gesignaleerde toename van het aantal ondernemers in Nederland. Door deze ontwikkeling behoorde Nederland in 2011 tot de betere landen binnen de referentiegroep. De gemiddelde *bedrijfs grootte bij oprichting* neemt in Nederland gestaag af van 1,6 werkzame personen in de basisperiode 2005, tot 1,4 in 2010 en 1,3 in 2011. In internationaal perspectief behoort Nederland hiermee inmiddels tot de landen met een kleinere gemiddelde bedrijfs grootte bij oprichting. Deze ontwikkeling is overigens consistent met het toenemende aantal zzp'ers onder de nieuwe ondernemers.

Bij het aantal *opheffingen van bedrijven* behoort Nederland in 2011 inmiddels tot de betere landen met een betrekkelijk stabiel percentage opheffingen van 6,8 procent van het totale aantal bedrijven. Het aantal opheffingen lag in 2011 iets hoger dan in de periode 2001–2005. De internationale positie van Nederland is hier echter niet door verslechterd. In Oostenrijk lag het percentage opheffingen in 2011 op 3,7 procent; Oostenrijk was hiermee koploper. Wat betreft de *overlevingskansen van bedrijven*; bedrijven die twee jaar na oprichting nog actief zijn, zijn er maar van weinig landen gegevens. Van de acht landen waarvoor dit gegeven beschikbaar was, was het aantal 'overlevers' in Zweden het hoogst (86,7 procent). Nederland behoorde met bijna 71 procent tot de

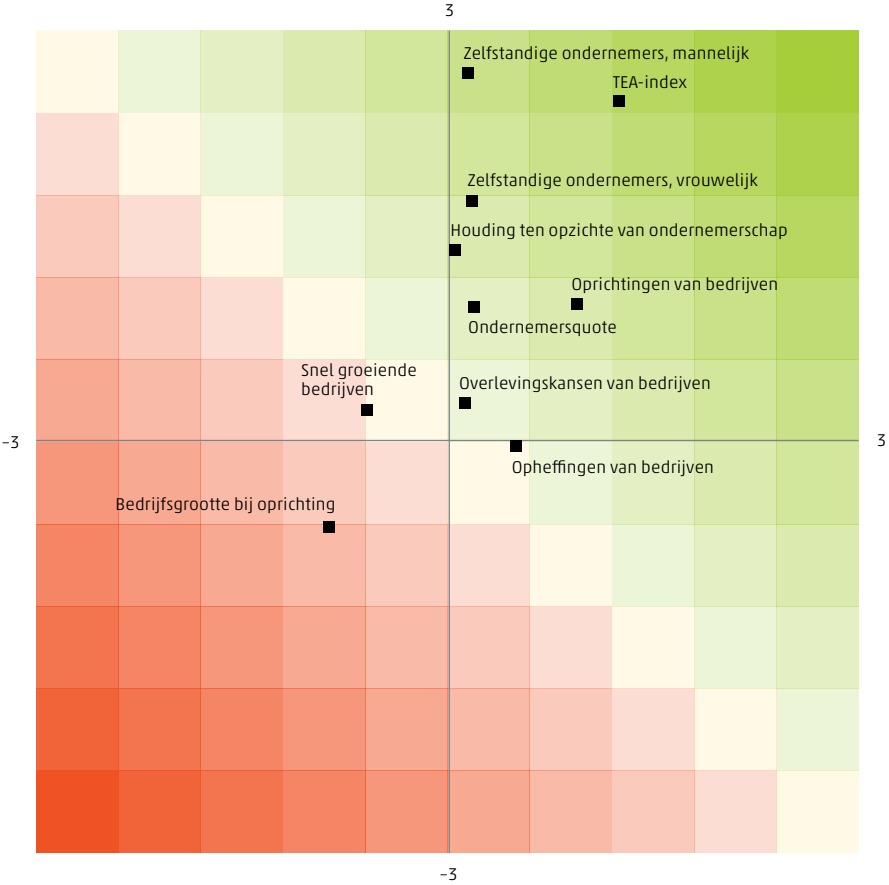
betere helft van deze groep landen. In de referentieperiode 2003–2005 gold nog dat 73 procent van de nieuw opgerichte bedrijven na twee jaar nog actief was. De overlevingskansen van nieuw opgerichte bedrijven zijn echter zeer conjunctuurgevoelig. Desondanks is de internationale positie van Nederland op dit punt iets verbeterd. Het aantal *snel groeiende bedrijven* in Nederland was in 2010 beduidend lager dan in de basisperiode 2001–2005 en ook ten opzichte van het voorgaande jaar. Nederland nam hierdoor in 2010 een positie in die onder het gemiddelde van de referentielanden lag. Dit is overigens een indicator waar de crisis duidelijk in naar voren lijkt te komen. In 2010 was er geen enkel land waar het aantal snel groeiende bedrijven hoger lag dan in de basisperiode 2001–2005.

Als het gehele spectrum van het oprichten en opheffen van bedrijven wordt overzien dan is de bedrijvendynamiek in Nederland toegenomen: beduidend meer oprichtingen, iets meer opheffingen. Het aantal snelle groeiers is echter fors afgenomen. De overlevingskansen van bedrijven lijken daarbij nog alleszins redelijk in vergelijking met andere landen. Onder invloed van het toenemende aandeel van zzp'ers onder de nieuwe ondernemingen, daalt de bedrijfsgrootte van nieuw opgerichte bedrijven in Nederland gestaag.

Conclusie

Het aantal personen dat zelfstandig ondernemer is, is in Nederland toegenomen en wel zodanig dat ook de positie binnen de groep van referentielanden is verbeterd. Ook het aantal nieuw opgerichte bedrijven is toegenomen. De overlevingskansen van nieuwe bedrijven zijn in Nederland bovengemiddeld. Het aandeel snelle groeiers is zowel ten opzichte van de basisperiode als ten opzichte van het voorgaande jaar, afgenomen. De totale bedrijvendynamiek in Nederland in positieve en negatieve zin, lijkt de laatste jaren wat groter dan in de periode 2001–2005. Het aantal zelfstandigen in Nederland en ook de groei hierin, bestond echter voor het overgrote deel uit zelfstandigen zonder personeel.

2.6.3 Ondernemerschap; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

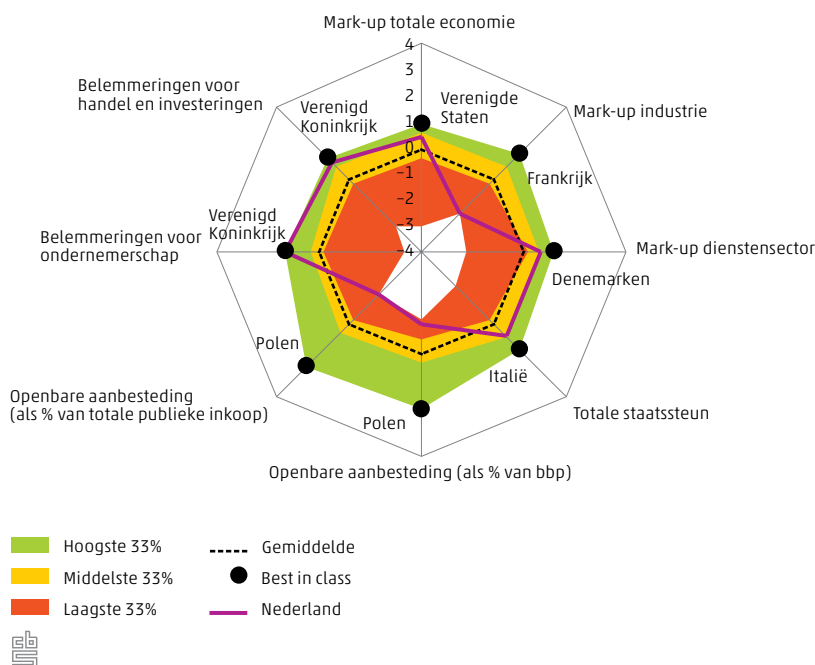

2.7 Marktwerking

Marktwerking wordt gezien als een drijvende kracht die zorg draagt voor een efficiënte allocatie van productiemiddelen. Voldoende marktwerking draagt bij aan redelijke prijzen voor de consument en voldoende vernieuwing van producten om te voldoen aan de veranderende vraag van die zelfde consument. Dit houdt onder andere in dat het voor nieuwe ondernemingen mogelijk moet zijn

toe te treden tot markten om zo te kunnen concurreren met de zittende ondernemingen. De overheid kan zelf een bijdrage leveren aan de marktwerking door de eigen opdrachten zo veel mogelijk via openbare aanbesteding toe te wijzen aan die bedrijven die dit het beste lijken te kunnen. Ook een zekere flexibiliteit op de arbeidsmarkt draagt er toe bij dat ondernemingen voldoende ruimte hebben om die mensen aan te trekken die ze het meeste nodig menen te hebben. Via een aantal indicatoren zal de positie en de ontwikkeling van Nederland op deze punten worden gepresenteerd.

2.7.1 Marktwerking; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

De *mark-up* lag in 2012 in Nederland op hetzelfde niveau als in de periode 2001–2005. Het lag hiermee ook op eenzelfde niveau als de EU-15 en de EU-27. De internationale positie van Nederland is op dit punt dan ook niet veel veranderd. Landen waar de *mark-up* van de totale economie structureel laag is, zijn de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Zweden. De *mark-up* in Ierland was in 2012 fors lager in vergelijking met de periode 2001–2005. Ierland kende in het begin van het millennium dan ook een onstuimige groei van het bbp. De laatste jaren is deze groei echter afgenomen waardoor de ‘marges’ letterlijk en figuurlijk tijdelijk wat meer onder druk komen te staan.

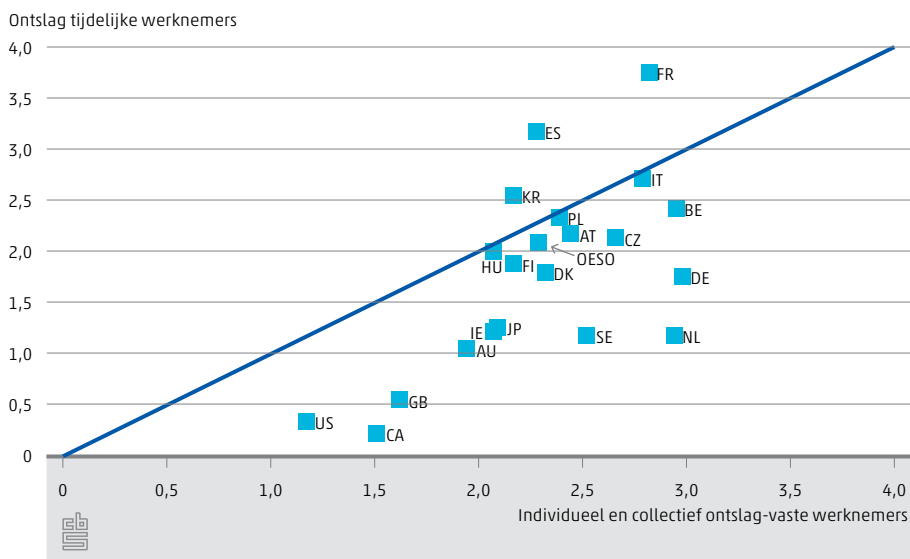
In Nederland ligt de mark-up in de *industrie* hoger dan die in de *dienstensector*. Dit komt deels door het feit dat de industrie in het algemeen wat kapitaalintensiever is. Daartegenover staat dat de industrie veel meer onderhevig is aan internationale concurrentie dan de dienstensector. Dit beeld komt overigens niet voor alle landen terug. De mark-up van de industrie was, in Nederland in vergelijking met de basisperiode 2001–2005, ook toegenomen terwijl die van de dienstensector iets afnam. Op het punt van de mark-up in de industrie bevond Nederland zich in 2012 dan ook in een minder gunstige positie. Voor de dienstensector geldt dat de mark-up in Nederland tot één van de laagste van de referentielanden behoort. Afgaande op deze mark-up lijkt de marktwerking in de dienstensector in Nederland betrekkelijk scherp. De verschillen tussen de landen zijn overigens toegenomen in vergelijking met de basisperiode 2001–2005. Frankrijk, Duitsland en België kenden in 2012 de laagste mark-up in de industrie en het verschil met Nederland is groter geworden. Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en Zweden kenden in 2012 de laagste mark-up in de dienstensector. Hier is het verschil met Nederland echter kleiner geworden. In tijden van fluctuerende economische groei, wat in de periode 2008–2012 voor praktisch alle referentielanden het geval was, kan er een tijdelijke discrepantie ontstaan tussen het bbp en de arbeidskosten. Landen die een periode van hogere economische groei kennen of net achter de rug hebben, kennen vaak (nog) een wat hogere mark-up. Dit geldt bijvoorbeeld voor Polen. Ierland is een voorbeeld van het plotsklaps ‘inzakken’ van de mark-up. Het bbp neemt af, de arbeidsinzet en daarmee de arbeidskosten passen zich hierbij pas later aan. In beide situaties geldt dat onder andere door marktwerking de mark-up zich na verloop van tijd stabiliseert op een soort evenwichtsniveau, totdat er weer nieuwe gebeurtenissen zullen plaatsvinden die het evenwicht tijdelijk zullen verstoren.

Ontslagbescherming

De ontslagbescherming is in Nederland al enige tijd onderwerp van discussie. Als werknemers gemakkelijker – uitgedrukt in procedures en ontslagvergoeding – kunnen worden ontslagen, dan is één van de ideeën dat bedrijven eerder werknemers aan zullen nemen. Aan de andere kant dient een werknemer ook een minimum aan bescherming te genieten. De mate van ontslagbescherming heeft hoe dan ook effect op de werking van de arbeidsmarkt. Het is moeilijk om hier op grond van harde cijfers een vergelijking tussen verschillende landen te maken. De OESO heeft een index ontwikkeld die een indicatie geeft voor het ‘gemak’ waarmee een werknemer kan worden ontslagen. Deze index is opgebouwd uit aard en omvang van de te doorlopen ontslagprocedures en de met het ontslag

gepaard gaande kosten zoals het al dan niet betalen van één of meerdere maand-salarissen aan betrokken werknemer.

Index ontslagbescherming per 1 januari 2013

In 2013 komt Nederland hieruit naar voren als een land met een stevige ontslagbescherming voor vaste werknemers, vergelijkbaar met Duitsland (DE) en België (BE). De tijdelijke werknemers zijn in Nederland in vergelijking met andere landen minder goed beschermd tegen ontslag. Nederland zit hier op een lijn met Zweden (SE), Ierland (IE) en Japan (JP). Landen waar werknemers relatief gemakkelijk kunnen worden ontslagen zijn de Verenigde Staten (US), het Verenigd Koninkrijk (GB) en Canada (CA). Er zijn drie landen waar tijdelijke werknemers een betere ontslagbescherming kennen dan de vaste werknemers: Frankrijk (FR), Spanje (ES) en Zuid-Korea (KR).

Bron: OESO, http://www.oecd-ilibrary.org/employment/data/employment-protection-legislation_lfs-epl-data-en

De overheid kan zelf bijdragen aan de transparantie van de markt door haar eigen investeringsprojecten en andere opdrachten via openbare aanbesteding te 'gunnen' aan marktpartijen die deze het beste kunnen realiseren. Binnen de EU zijn er ook verplichtingen op het punt van openbare aanbesteding. De Nederlandse collectieve sector blinkt echter niet uit in het openbaar aanbesteden van haar opdrachten. De omvang van de *openbare aanbesteding* van de collectieve sector

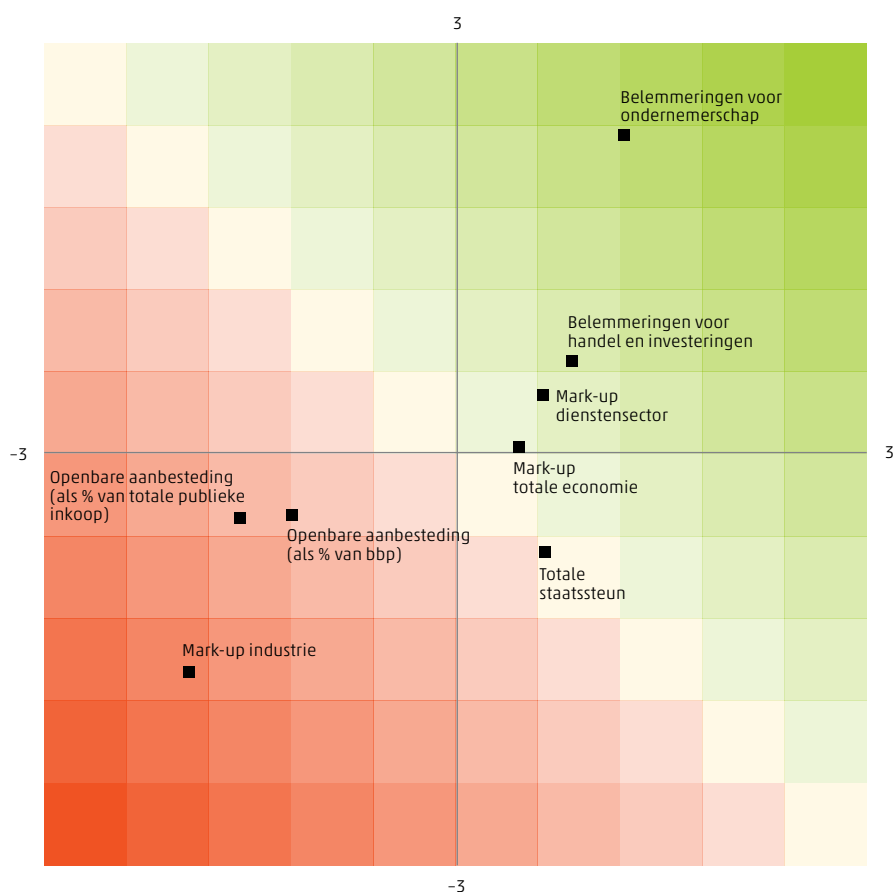
in Nederland bedroeg in 2010 nog geen twee procent van het bbp. Dit was wel meer dan in de referentieperiode 2001–2005, maar in internationaal perspectief betrekkelijk laag. Het aandeel van de openbaar aanbestede overheidsopdrachten in de economie was vooral in Hongarije, Polen en Tsjechië hoog. Dit heeft vermoedelijk te maken met de recente historie van deze landen; de overgang van Oostblokland tot EU-lid. Maar ook in meer vergelijkbare landen als het Verenigd Koninkrijk, Finland en Zweden was dit aandeel beduidend hoger dan in Nederland. Indirect zit in de *openbare uitbesteding als percentage van het bbp*, de omvang van de overheidsuitgaven verwerkt. Een aanvullende maatstaf is dan ook de *openbare aanbesteding als percentage van de totale publieke inkoop*. Ook hier geldt echter dat dit in Nederland maar een gering percentage bedraagt; net iets meer dan zes procent. Het gemiddelde in de EU-27 lag meer dan driemaal zo hoog. En ook hier geldt dat Hongarije en Polen, maar ook landen als het Verenigd Koninkrijk en Denemarken veel hoger scoren dan Nederland.

Op het terrein van de staatssteun gedroeg de Nederlandse overheid zich tot voor kort bijzonder ingetogen. Dit geldt voor de sectorale en ad hoc staatssteun (zie paragraaf 2.9), maar ook voor de *totale staatssteun*. In de basisperiode lag de staatssteun in het merendeel van de referentielanden uit de EU, onder de één procent. Op grond van hun geschiedenis – de overgang van een door de overheid geleide economie naar een markteconomie – waren Polen, Hongarije en Tsjechië samen met Finland, de enige uitzonderingen. De ‘verleiding’ om in te grijpen in de uitkomsten van het economische proces werd door de Nederlandse overheid in vergelijking met andere landen, goed weerstaan. In een aantal landen was de totale staatssteun in 2011 overigens hoger dan in de basisperiode. Voor Nederland lag de staatsteun in 2011 op eenzelfde niveau als in de basisperiode 2001–2005. Het blijft echter om kleine bedragen gaan (een half procent van het bbp). Door het terugdringen van de staatssteun in een aantal andere landen is de internationale positie van Nederland op dit punt wel verslechterd. De (tijdelijke) financiële steun die overheden in verschillende landen de afgelopen jaren aan de financiële sector hebben gegeven wordt overigens niet tot de hier behandelde staatssteun gerekend. Uit het oogpunt van marktwerking is staatssteun minder gewenst en het betekent ook een verzwaring van de financiële lasten voor de overheid.

Op het punt van het terugdringen van de *belemmeringen voor ondernemerschap* heeft Nederland zicht sterk verbeterd ten opzichte van 2003. Zaken als onduidelijke wet- en regelgeving, administratieve lasten en andere beperkende regelgeving op het gebied van marktwerking zijn in Nederland sterk verminderd. De internationale positie van Nederland is hier dan ook verbeterd; na het Verenigd Koninkrijk kende Nederland binnen de referentielanden in 2008 de

minste belemmeringen voor ondernemerschap. Ook *belemmeringen voor handel en investeringen* waren in 2008 in Nederland laag. Dit was in 2003 overigens ook al zo. Het gaat hier om wet- en regelgeving die vooral internationale handel en grensoverschrijdende investeringen bemoeilijken of discriminerend zijn voor buitenlandse ondernemingen. Voor beide indicatoren geldt overigens dat Tsjechië en Polen in de staartgroep van de referentielanden zitten (meer dan Hongarije). Deze landen zijn kennelijk nog bezig met het afbouwen van wet- en regelgeving die ondernemerschap en grensoverschrijdende handel en investeringen in de weg staan.

2.7.2 Marktwerving; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Conclusie

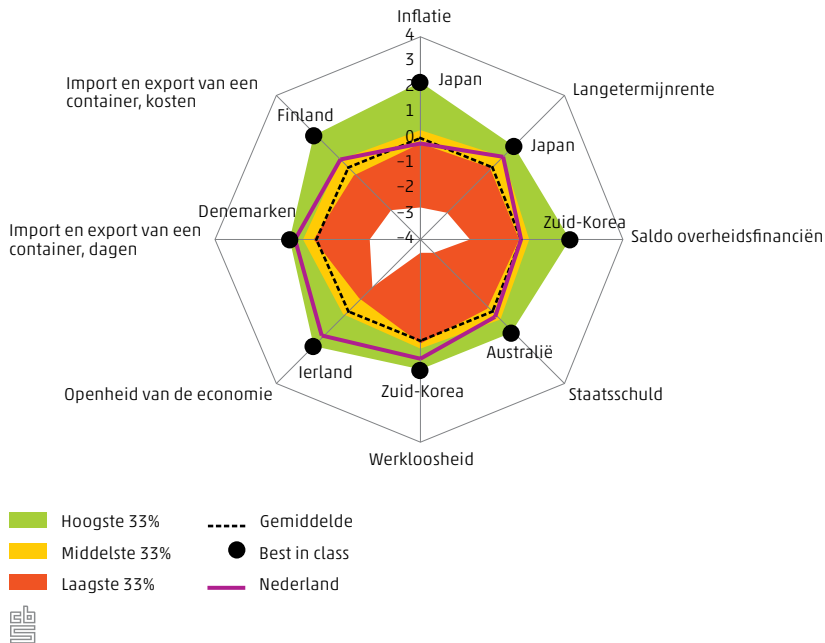
De mark-up van de Nederlandse economie verhoudt zich tot die in de andere landen. Dit suggereert dat de markten in Nederland voldoende functioneren. Dit lijkt overigens meer te gelden voor de dienstensector in Nederland dan voor de industrie. De Nederlandse publieke sector draagt zelf maar in geringe mate bij aan transparante marktwerking; het deel van de publieke inkopen dat openbaar wordt aanbesteed blijft in Nederland laag. Ook lag in Nederland de staatssteun in 2011 op eenzelfde niveau als in de basisperiode. Hierbij blijft het om kleine bedragen gaan, mede doordat de tijdelijke financiële staatssteun aan de financiële sector niet tot de hier gepubliceerde staatssteun wordt gerekend. Omdat andere landen de staatssteun wel wisten terug te dringen is de internationale positie van Nederland is op dit punt verslechterd.

2.8 Macro-economische condities

Het macro-economische klimaat in een land of economie is van invloed op het gedrag van de individuele ondernemer. In onzekere tijden zullen ondernemers eerder geneigd zijn bepaalde beslissingen uit te stellen, dan wanneer de economie een stabiele en evenwichtige groei vertoont. Immers, wanneer een economie niet stabiel is, brengt dat extra onzekerheid met zich mee en ontstaan extra risico's. Dit bemoeilijkt voor ondernemers het nemen van beslissingen op de middellange termijn. Elementen die het macro-economische klimaat bepalen zijn inflatie, langetermijnrente, het saldo overheidsfinanciën, staatsschuld, werkloosheid en de openheid van de economie.

De *inflatie* is een stijging van het gemiddelde prijspeil. Dit betekent dat voor het aanschaffen van een goed of dienst meer euro's nodig zijn dan voorheen. Er wordt in dit verband daarom ook wel gesproken over geldontwaarding. In 2012 bedroeg de inflatie in Nederland 2,8 procent. Van de landen waar in 2012 sprake was van inflatie, was dit een betrekkelijk gemiddeld score. Japan kende in 2012 geen inflatie. Ten opzichte van de gemiddelde inflatie in de basisperiode 2001–2005 lag de inflatie in Nederland in 2012 op eenzelfde niveau. De positie van Nederland binnen de groep referentielanden is op het punt van inflatie dan ook min of meer gelijk gebleven. Ten opzichte van 2011 is de inflatie in Nederland wel toegenomen. Landen met een hogere inflatie in 2012 waren Polen, Hongarije en Tsjechië, maar ook Italië.

2.8.1 Macro-economische condities; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

De hoogte van de *langetermijnrente* bepaalt indirect de kosten voor het lenen van geld en is zodoende van invloed op beslissingen omtrent het doen van investeringen, uitgaven en besparingen. Forse economische groei leidt over het algemeen tot het aantrekken van de rente; economische teruggang tot een dalende rente. Het rendement op een 10-jaarsstaatsobligatie is gebruikt om de ontwikkelingen op de kapitaalmarkt te vergelijken. De verschillen in de langetermijnrente onder Europese landen zijn in vergelijking met de basisperiode 2001–2005 groter geworden. Dit heeft onder andere te maken met de financiële crisis. De langetermijnrente wordt ook medebepaald door de zekerheid waarmee 'de markt' denkt dat een land zijn nieuwe en bestaande rente en aflossingsverplichtingen zal nakomen. In economisch stabielere tijden is dit geen aanleiding voor grote verschillen tussen landen. Echter, ten tijde van een financiële crisis die landen op uiteenlopende wijze 'verteren', brengt dit wel extra verschillen met zich mee. Voor landen als Duitsland, Zweden, Denemarken en Nederland is de langetermijnrente in 2012 gedaald ten opzichte van de basisperiode. Voor andere landen is dit niet of nauwelijks het geval. De langetermijnrente in Ierland, Spanje en Italië was in 2012 beduidend hoger dan in de periode 2001–2005. Dit waren ook landen waar geen sprake meer was van

economische groei in de periode 2008–2012, waar de overheidsfinanciën in snel tempo verslechterden en de ‘financiële markten’ de kredietwaardigheid van deze landen waarden met een hogere rente.

Achterliggende oorzaken voor deze toenemende verschillen in de langetermijn-rente tussen landen zijn de ontwikkelingen van de overheidsfinanciën. Het *saldo overheidsfinanciën* geeft het saldo van inkomsten en uitgaven van de collectieve sector weer. Het is van belang voor een economisch stabiel klimaat omdat structurele tekorten de financiële speelruimte van de overheid kunnen beperken. Dit kan ook de ondernemer raken. Immers, om het tekort terug te dringen kan de overheid besluiten belastingen als BTW of vennootschapsbelasting te verhogen of grootscheepse bezuinigingen op de overheidsuitgaven door te voeren. In de basisperiode 2001–2005 kende Nederland een negatief saldo overheidsfinanciën van min 1,5 procent. In de jaren 2006, 2007 en 2008 kende Nederland een licht positief saldo overheidsfinanciën. Deels door het onverwachts ‘moeten’ verlenen van staatssteun, maar meer nog door het teruglopen van de overheidsinkomsten door de verminderde economische groei, is deze situatie in 2011 en 2012 in Nederland en praktisch alle andere referentielanden, drastisch veranderd. In 2012 voldeed slechts een minderheid van de landen aan de toetredingseis tot de eurolanden, namelijk een overheidstekort van maximaal 3 procent van het bbp. Nederland behoorde met een tekort van min 4,1 procent niet tot deze landen. Dit tekort was overigens wel kleiner dan in 2011. De Verenigde Staten waren in 2012 één van de landen met het grootste financieringstekort van bijna negen procent van het bbp. Alleen Japan en Spanje kenden een groter tekort.

Naast het saldo overheidsfinanciën is ook de *staatsschuld* van invloed op de financiële positie van de overheid. De Nederlandse staatsschuld bedroeg in 2012 ruim 71 procent van het bbp en zou daarmee niet meer voldoen aan de toenmalige toetredingseis tot de eurozone op dit punt (namelijk maximaal 60 procent van het bbp). Met deze staatsschuld neemt Nederland een middenpositie in onder de referentielanden. Japan heeft te maken met de hoogste staatsschuld onder de referentielanden namelijk meer dan tweemaal de omvang van het bbp. Australië kende in 2012 de laagste staatsschuld van ‘maar’ 32 procent van het bbp. Een grote staatsschuld belast in de vorm van rente- en aflossingsverplichtingen de overheidsfinanciën voor een langere periode. De benodigde (extra) financiële middelen worden idealiter gecreëerd door economische groei. Mocht dit zoals de laatste jaren het geval, niet voldoende zijn, dan is er de keuze tussen lastenverzwaringen voor bedrijven en burgers of bezuinigen op de overheidsuitgaven. Deze laatste twee opties zijn indirect van invloed op het ondernemingsklimaat in een land.

De *werkloosheid* hangt nauw samen met de economische ontwikkelingen in een land en geeft aan in hoeverre de capaciteit van mensen die willen werken wordt benut. Ook is de werkloosheid van invloed op de verhouding tussen actieven en niet-actieven in een samenleving en daarmee op de (financiering van de) inkomenshervreiding tussen deze twee groepen. In 2012 had Nederland na Zuid-Korea, Japan en Oostenrijk de laagste werkloosheid onder de referentielanden. De werkloosheid lag in Nederland ruim boven de vijf procent in 2012. In de basisperiode 2001–2005 was dit nog net iets minder dan vier procent. In de meeste landen lag de werkloosheid in 2012 echter veel hoger dan in de basisperiode 2001–2005. Uitschieters zijn hier Spanje en Ierland die de werkloosheid zagen oplopen tot respectievelijk 25 en bijna 15 procent. Positieve uitzonderingen zijn Polen en Duitsland. In deze landen lag de werkloosheid in 2012 substantieel lager dan in de periode 2001–2005. Ten opzichte van 2011 is de werkloosheid in het merendeel van de landen toegenomen, ook in Nederland.

De *openheid van de economie* geeft onder andere aan in hoeverre een economie te maken heeft met import- en exportbelemmeringen. In algemene zin is een open economie gunstig voor de groei van het bbp. Het zorgt voor concurrentiedruk (wat op haar beurt kan leiden tot prikkels voor innovatie), toegang tot nieuwe technologieën en geeft landen de mogelijkheid haar comparatieve kostenvoordeel uit te buiten. Het is letterlijk de manier om de inkoop- en afzetmarkt te vergroten. Nederland behoorde in 2012 samen met België, Hongarije en Ierland tot de meest open economieën onder de referentielanden. De som van de Nederlandse export en import bedroeg in 2012 bijna 166 procent van het bbp. De Nederlandse economie is ten opzichte van de basisperiode opener geworden. Gemiddeld bedroeg de som van de import en export in de periode 2001–2005 ruim 125 procent van het bbp in Nederland. Ierland was de meest open economie in 2012; Japan en de Verenigde Staten waren de minst open economieën. De 'kleinere' landen zijn meer open dan de 'grote'. Dat is niet verbazingwekkend omdat grote landen in de meeste gevallen meer zelfvoorzienend zijn. Bijna alle referentielanden zijn in 2012 opener geworden dan in de basisperiode. Alleen Canada vormt hierop een uitzondering. Zuid-Korea heeft ook in 2012 weer een stap gezet op dit punt en staat in 2012 op de zesde plek. In de basisperiode 2001–2005 bekleedde Zuid-Korea nog de elfde plaats. Naast de som van import en export ten opzichte van de omvang van de economie van een land (het bbp), geven ook de kosten en benodigde tijd die internationaal zaken doen met zich meebrengen een indicatie voor de openheid van de economie of de drempels hierbij. De *kosten voor de import van een container* in Nederland liggen in 2013 behoorlijk onder het gemiddelde van de referentielanden. In Canada is het importeren van een container het duurst, in Finland het goedkoopst. De kosten in Nederland voor de import van een container zijn in 2013

ten opzichte van 2006 nagenoeg gelijk gebleven. In Canada zijn de kosten fors toegenomen. Voor Zuid-Korea zijn de kosten juist fors lager geworden in 2013. De *kosten voor het exporteren van een container* liggen in 2013 in Nederland ook ruim onder het gemiddelde van de referentielanden. Van de referentielanden is het exporteren van een container het duurst in België en Canada en het goedkoopst in Finland. In Canada zijn de kosten dan ook fors toegenomen. De kosten voor het exporteren van een container zijn in Nederland in 2013 ten opzichte van 2006 nauwelijks gestegen. Er zijn wel enkele landen, waaronder Zuid-Korea, waar deze kosten echt afnamen. Dit beeld sluit aan bij hetgeen hiervoor is geconstateerd op het punt van de openheid van de economie. In Canada is deze openheid afgenomen, in Zuid-Korea juist toegenomen. Kennelijk is er in deze landen sprake van een verschil in beleid of omstandigheden.

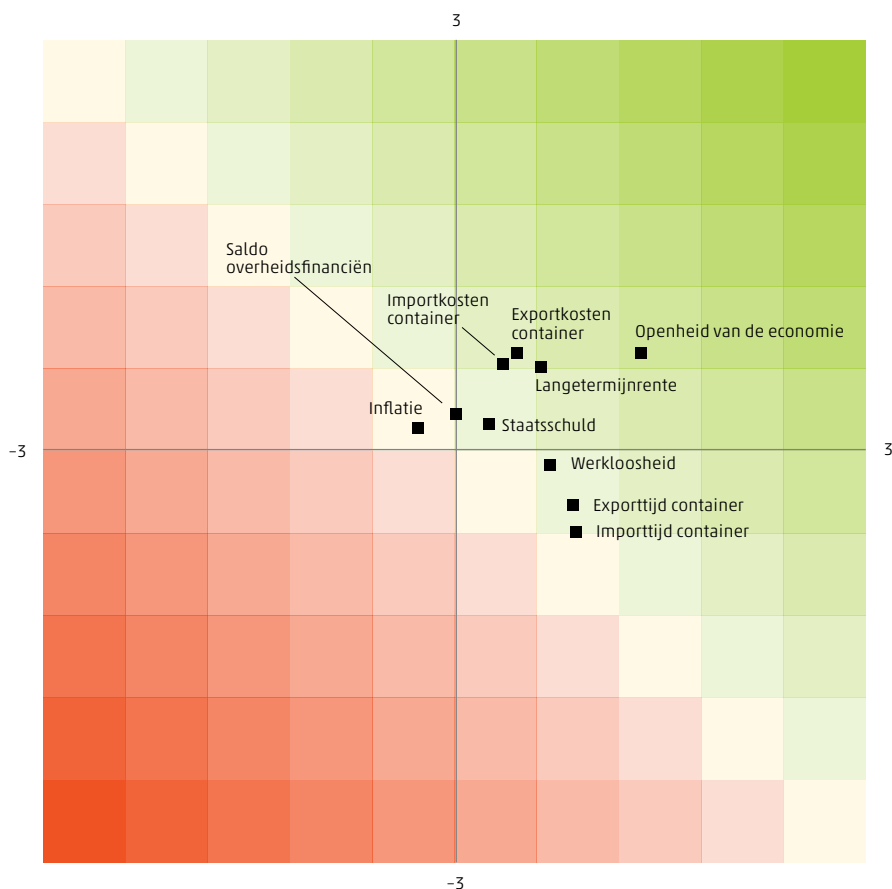
Het *aantal dagen benodigd voor het importeren van een container* is in 2013 relatief laag in Nederland (6 kalenderdagen). Van de referentielanden duurt dit alleen in de Verenigde Staten en Denemarken korter. Voor Nederland is het aantal dagen in 2013 gelijk gebleven ten opzichte van 2006. Voor de meeste landen geldt dat het aantal dagen benodigd voor import gelijk is gebleven of is verminderd. Alleen Hongarije vormt hierop een uitzondering. Met name Frankrijk en Zuid-Korea wisten het aantal dagen benodigd voor de import van een container fors terug te brengen in 2013. In 2006 vergde dit in deze landen dan ook een meer dan gemiddeld aantal dagen. Ook het *aantal dagen benodigd voor het exporteren van een container* is in 2013 relatief laag in Nederland (6 kalenderdagen). Alleen in Denemarken duurt dit korter. In Italië duurt het exporteren van een container het langst namelijk 19 kalenderdagen. Het aantal dagen voor de export van een container in 2013 is ten opzichte van 2006 gelijk gebleven in Nederland. Alleen in Hongarije is het aantal dagen benodigd voor export van een container toegenomen van 2006 naar 2013. Ook hier onderscheiden de bij de importtijd genoemde landen zich door het fors terugdringen van de exporttijd van een container. Kennelijk hebben deze landen de regelgeving en procedures op dit punt nog eens onder de loep genomen. De positie van Nederland op het punt van de kosten die gepaard gaan met het importeren en exporteren van een container was internationaal al gunstig en is ook niet verslechterd. Op het punt van de hiermee gemoeide tijdsduur heeft een aantal landen dit fors terug weten te brengen echter zonder dat Nederland hierbij is voorbijgestreefd. De positie van Nederland is dan ook onveranderd gunstig.

Conclusie

Op het terrein van de macro-economische condities behoort Nederland tot de betere landen binnen de groep van referentielanden. Hoewel de inflatie

en de werkloosheid zich in 2012 minder gunstig ontwikkelden. Het saldo overheidsfinanciën en de staatsschuld hebben zich negatief ontwikkeld, maar voor de meeste andere landen was het beeld nog slechter. Als Nederland alleen vergeleken wordt met Zweden, Finland, Denemarken en Duitsland op het punt van de overheidsfinanciën (saldo overheidsfinanciën, staatsschuld, langetermijnrente), dan doet Nederland het in 2012 alleen op het punt van de staatsschuld beter dan één van deze landen (Duitsland). De openheid van de economie is hoog in Nederland en dit wordt ondersteund door het betrekkelijke gemak uitgedrukt in kosten en tijd waarmee in Nederland containers kunnen worden geëxporteerd dan wel geïmporteerd.

2.8.2 Macro-economische condities; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

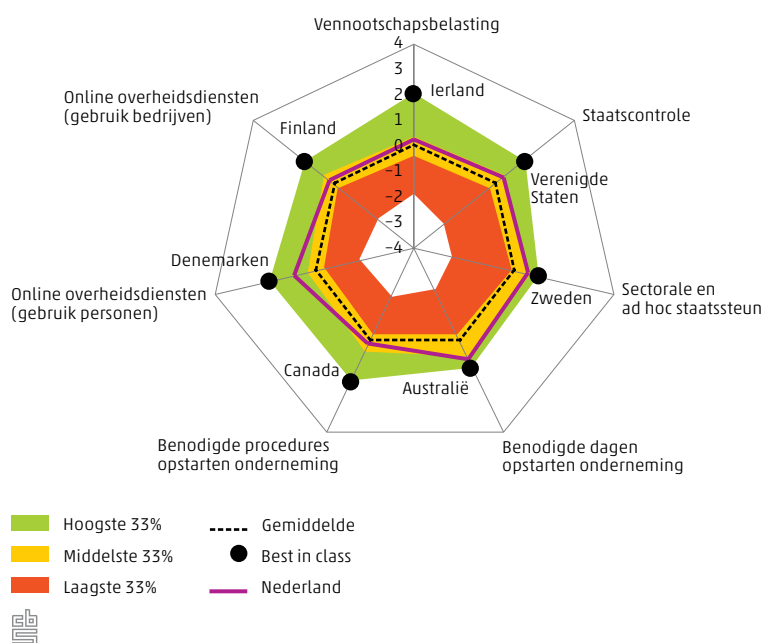

2.9 Functioneren van de overheid

De overheid heeft in diverse hoedanigheden een relatie met een ondernemer. In essentie gaat het daarbij om twee rollen van de overheid. Ten eerste de regulerende rol van de overheid en de ruimte die daarmee wordt gecreëerd voor ondernemerschap. Het gaat dan bijvoorbeeld om staatscontrole, staatssteun en wet- en regelgeving en bijvoorbeeld zaken als de hoogte van de vennootschapsbelasting. Ten tweede de faciliterende overheidsrol als dienstverlener, bijvoorbeeld in de vorm van het aanbieden van publieke diensten via internet of de dienstverlening bij het starten van een onderneming.

Grote verschillen in de organisatie van de overheid maken het moeilijk het functioneren van de overheid in internationaal opzicht goed te vergelijken. Sommige landen hebben een sterke centrale overheid, in andere landen kennen decentrale overheden meer verantwoordelijkheden.

2.9.1 Functioneren overheid; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

Vennootschapsbelasting is een voorbeeld van een overheidsmaatregel die direct van invloed is op het ondernemingsklimaat in een land, namelijk op de winsten van bedrijven. Een lage belasting op bedrijfswinsten draagt ertoe

bij dat bedrijven meer geld kunnen investeren. Het in vergelijking met de referentielanden modale tarief van de vennootschapsbelasting in Nederland is potentieel aantrekkelijk voor (buitenlandse) bedrijven. Het percentage vennootschapsbelasting lag in 2013 in Nederland op 25 procent. Ten opzichte van het gemiddelde percentage over de basisperiode 2001–2005 is de vennootschapsbelasting negen procentpunten gedaald.

Ook andere landen verlaagden de vennootschapsbelasting met een vergelijkbaar aantal procentpunten. Ten opzichte van de basisperiode is de hoogte van de vennootschapsbelasting in Nederland internationaal gezien concurrerender geworden. Hongarije was het enige land dat de vennootschapsbelasting verhoogde ten opzichte van de periode 2001–2005. Enkele grotere landen zoals Japan, de Verenigde Staten en Frankrijk handhaafden in 2013 hun toch al hoge belastingtarief. Ierland, Polen, Tsjechië en ook Hongarije handhaafden hun relatief gunstige belastingvoorwaarden van minder dan 20 procent. Een land als Ierland ziet het verhogen van de vennootschapsbelasting dus vooralsnog niet als een middel om de overheidsfinanciën meer in evenwicht te brengen.

De overheid kan de markt ook direct beïnvloeden door het voeren van *staatscontrole in de vorm van staatsbetrokkenheid of -eigendom* in of van bedrijven. De staatscontrole is in Nederland in de periode 2003 en 2008 licht afgenomen. De afname van de overheidsinmenging past in een internationale trend, waarin in veel landen de overheidsbemoeienis met de economie is verminderd. De Nederlandse positie is hierdoor onveranderd gebleven binnen de groep referentielanden: op enige afstand van economieën als de Verenigde Staten, Canada en Japan en inlopend op het Verenigd Koninkrijk, waar de staatsbemoeienis juist toenam. Opvallend is dat enkele referentielanden met relatief veel staatsinvloed in 2003 (Japan, Spanje en Hongarije) de sterkste vermindering van staatscontrole hebben gerealiseerd tussen 2003 en 2008.

Naast staatscontrole kan de overheid ook direct invloed uitoefenen op de uitkomsten van het economische proces, namelijk door het verlenen van staatssteun. In deze paragraaf gaat het om *ad hoc en sectorale staatssteun*, oftewel de staatssteun die de overheid op incidentele basis of aan specifieke bedrijfstakken verleent. Onder ad hoc staatssteun valt onder andere steun aan individuele bedrijven om een faillissement te voorkomen, of een reorganisatie te financieren. De Nederlandse overheid kende jarenlang relatief weinig ad hoc en sectorale staatssteun toe; gemiddeld 0,16 procent van het bruto binnenlands

product (bbp) in de basisperiode 2001–2005. Dit kwam ook al naar voren in paragraaf 2.7 bij de ontwikkeling van de totale staatssteun, waar de ad hoc en sectorale staatssteun een onderdeel van is. In alle landen van de EU was ad hoc en sectorale staatssteun afgenomen tussen 2001–2005 en 2011. Finland was het land met de hoogste ad hoc en sectorale staatssteun in 2011. Hongarije, Tsjechië en Polen kenden in de jaren voorafgaand aan hun toetreding tot de EU in 2004 nog een relatief hoge staatssteun. Na de toetreding in 2004 is de steun sterk gereduceerd. Voor lidstaten van de EU is het verlenen van staatssteun onderhevig aan EU-regelgeving en het is daarom verklaarbaar dat er zeker tussen deze landen een zekere nivellering optreedt. Doordat deze staatssteun, die in Nederland weliswaar laag is, maar niet verder is afgenomen, is de internationale positie van Nederland wat minder gunstig. Zoals ook al gememoreerd bij de totale staatssteun wordt de tijdelijke financiële overheidssteun die in tal van landen aan de financiële sector is verleend, niet tot de staatssteun gerekend.

Staatssteun aan de financiële sector naar aanleiding van de financiële crisis

Om methodologische redenen en om een verstoord beeld van de uitgaven aan staatssteun te voorkomen, maakt de Europese Commissie onderscheid tussen staatssteun die niet direct aan de financiële crisis is gerelateerd en staatssteun waarbij dat wel het geval is. De eerste categorie betreft staatssteun waarvoor de 'normale' EU-regels betreffende staatssteun gelden. Dit is ook de staatssteun waarover in deze publicatie word gerapporteerd. De tweede categorie betreft de staatssteun die in de afgelopen jaren in verschillende landen aan de financiële sector is gegeven, naar aanleiding van de financiële crisis in deze sector. Deze tijdelijke steunmaatregelen zijn echter wel degelijk van invloed op de economie en de overheidsfinanciën van de betrokken landen. Ook zou het weglaten van een beschrijving van aard en omvang van deze steunmaatregelen ten onrechte de suggestie wekken dat de tijd voorbij is dat overheden zouden ingrijpen in de uitkomsten van het economisch proces van in dit geval de financiële sector. In de onderstaande staat zijn gegevens over steun aan financiële instellingen opgenomen zodat een completer beeld wordt verkregen van de staatssteun. Het betreft hier niet altijd daadwerkelijk uitgekeerde staatssteun, maar bijvoorbeeld ook 'gereserveerde' staatssteun in de vorm van garantstellingen.

Staatssteun aan de financiële sector naar aanleiding van de financiële crisis

	2008		2009		2010		2011	
	toegezegd	gebruikt	toegezegd	gebruikt	toegezegd	gebruikt	toegezegd	gebruikt
	% van bbp							
België	83,9	2,6	10,1	13,1	0,7	8,3	7,4	4,7
Denemarken	250,9	62,4	6,4	3,8	0,2	9,8	-	9,6
Duitsland	22,2	0,9	2,0	5,6	0,8	5,5	-	1,4
EU-27	27,6	3,4	4,6	7,6	3,1	7,0	-	4,5
Finland	26,9	0,1	2,3	0,0	-	-	0,9	-
Frankrijk	17,6	0,4	0,3	4,9	0,1	4,7	-	3,0
Hongarije	-	-	6,9	2,3	3,9	1,1	42,7	0,7
Ierland	202,5	97,0	7,6	173,8	75,4	127,5	14,2	70,7
Italië	1,3	-	-	-	-	-	-	0,7
Nederland	38,1	2,4	4,0	11,6	10,8	8,2	0,8	6,1
Oostenrijk	31,9	0,9	0,4	5,6	-	6,8	5,1	4,1
Polen	-	-	3,0	-	-	-	-	-
Spanje	21,0	0,2	-	5,3	10,1	7,0	-	7,1
Tsjechië	-	-	-	-	-	-	-	-
Verenigd Koninkrijk	25,9	1,8	23,5	10,5	0,8	9,9	3,0	5,1
Zweden	47,8	0,1	1,6	4,9	-	5,8	-	3,6

Bron: Europese Commissie.

NB: 'Toegezegd' vertegenwoordigt het totale maximumbedrag aan staatssteunmaatregelen zoals ingericht door de lidstaten en goedgekeurd door de Europese Commissie.

'Gebruikt' vertegenwoordigt het bedrag aan staatssteun dat daadwerkelijk is geïmplementeerd.

Bron: Europese Commissie, http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/studies_reports.html

Het aantal *benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming* is een graadmeter voor het gemak waarmee in de verschillende referentielanden een onderneming kan worden gestart. In 2013 bedroeg deze doorlooptijd in Nederland vijf dagen. Dit is vier dagen minder dan het gemiddelde in de basisperiode 2003-2005 en drie dagen minder dan in 2012. Praktisch alle landen hebben in de loop van de tijd het aantal dagen benodigd voor het opstarten van een onderneming weten terug te brengen. Maar met de laatste verlaging van drie dagen is de positie van Nederland verder verbeterd en moet Nederland op dit punt alleen nog België en Australië voor zich dulden. De variatie tussen de landen is gedaald. Kennelijk is er een collectief bewustzijn om wet- en regelgeving op dit punt efficiënter te maken. In 2013 liep de benodigde tijd voor het opstarten van een onderneming uiteen van 32 dagen in Polen tot twee dagen in Australië.

Het aantal *procedures bij het opstarten van een nieuwe onderneming* geeft een indruk van de moeite die het kost om een onderneming op te starten. De indicator omvat uitsluitend procedures die – vooraf en na oprichting – voor alle ondernemingen benodigd zijn. Procedures die specifiek zijn voor een bepaalde branche of bedrijfstak blijven buiten beschouwing. In 2013 was het aantal benodigde procedures in Nederland gemiddeld ten opzichte van de overige referentielanden. Doordat het aantal procedures in 2013 met één is verminderd, is de positie van Nederland iets verbeterd. De scores op het aantal benodigde dagen en op procedures maken duidelijk dat ondernemers met name in Canada en Australië vlot kunnen beginnen. Afgaande op deze indicatoren kunnen bedrijven tevens een snellere start maken vlakbij Nederland, namelijk in België. Ook bij het aantal procedures is het internationale patroon er één van vermindering. In alle hier beschouwde landen is het aantal procedures afgenomen of gelijk gebleven. In geen enkel land is dit toegenomen.

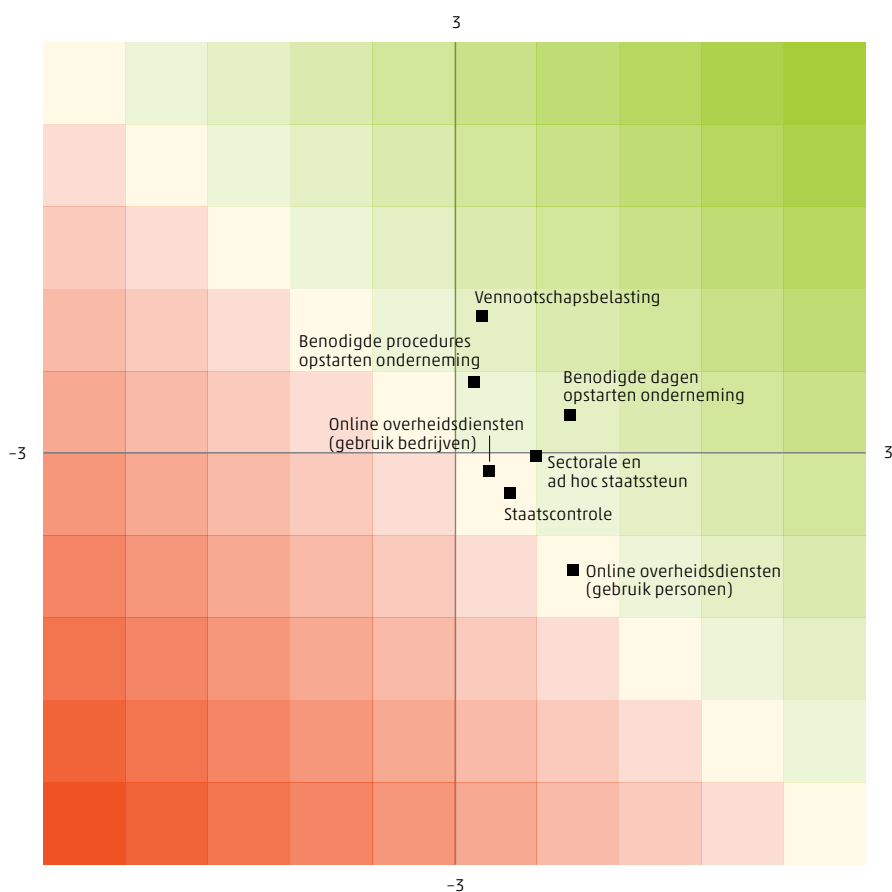

91% van de bedrijven maakt gebruik van online overheidsdiensten

Het gebruik van *online overheidsdiensten* vormt een aanwijzing voor de inspanningen van de overheid om met behulp van ICT haar dienstverlening efficiënter te maken én de mate waarin de overheid daarin slaagt. Dit gebruik is uitgesplitst naar het gebruik door *personen* en door bedrijven. Twee derde van de Nederlandse burgers van 15 tot 74 jaar maakt gebruik van online overheidsdiensten. Van de Europese landen in de referentiegroep moet Nederland hier alleen de Scandinavische landen voor laten gaan. Het gebruik van online overheidsdiensten door personen was met 19 procent in Italië het laagst. Meer dan 90 procent van de *bedrijven* in Nederland maakt gebruik van online overheidsdiensten. Voor alle landen geldt overigens dat bedrijven meer gebruikmaken van online overheidsdiensten dan personen. De verschillen tussen de landen zijn hier ook minder groot. Het betreft hier in beide gevallen overigens een kwalitatieve indicatie; bedrijven en personen maken gebruik van online overheidsdiensten. Het daadwerkelijke gebruik kan variëren van een enkele belastingaangifte per jaar tot bijvoorbeeld de maandelijkse BTW-afdracht.

Een andere maat voor de kwaliteit van de dienstverlening van de overheid aan burgers en bedrijven is de *effectiviteit van de overheid*. Hieronder vallen zaken als de competentie van de overheid in de vorm van onder andere betrouwbaarheid, politieke stabiliteit en transparant beleid. Immers, een voorspelbare en betrouwbare overheid is belangrijk voor bedrijven omdat dit bijdraagt aan een stabiel ondernemingsklimaat. De Nederlandse overheid presteert goed ten opzichte van de overige referentielanden. De onderlinge verschillen tussen de landen zijn overigens klein en niet altijd significant. Nederland bekleedt een positie vlak onder de top, die wordt gevormd door de Scandinavische landen en Canada. Landen die in negatieve zin opvallen zijn Spanje, Tsjechië, Hongarije, Polen, Italië en Zuid-Korea.

2.9.2 Functioneren overheid; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
 Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Conclusie

De Nederlandse overheid kenmerkte zich door een geringe mate van staatsbemoeyenis met het economische proces in de vorm van staatscontrole van bedrijven of het verlenen van ad hoc staatssteun. Op dit laatste punt is in 2011 de situatie in Nederland wel verslechterd doordat in een aantal andere landen waar tot voor kort nog sprake was van relatief hoge staatssteun, deze in rap tempo is afgebouwd. De vennootschapsbelasting in Nederland is internationaal concurrerender geworden. Binnen de groep van referentielanden wordt de effectiviteit van de Nederlandse overheid nog immer hoog aangeslagen. Het gebruik van online overheidsdiensten door personen ligt in Nederland op een hoog niveau. Bij het gebruik van online overheidsdiensten door bedrijven zijn de verschillen tussen de landen minder uitgesproken. Ook wordt er nog kritisch gekeken naar de tijd en procedures benodigd voor het starten van een onderneming. In vergelijking met de basisperiode 2003–2005 zijn deze in absolute zin verminderd, meer dan in andere landen. Op beide punten is Nederland dan ook ondernemersvriendelijker geworden.

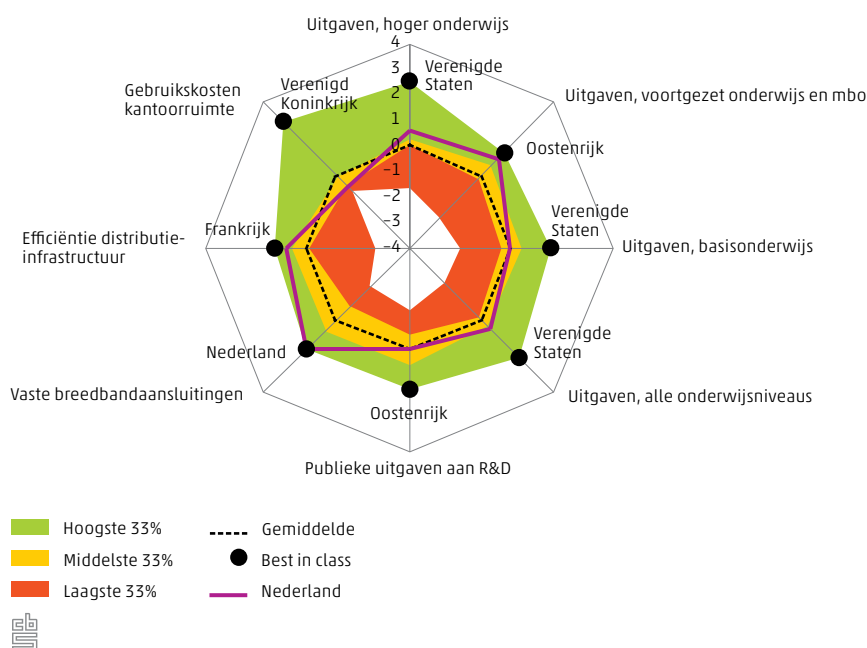
2.10 Infrastructuur

Een belangrijke basis voor een gunstig ondernemingsklimaat is een goede en samenhangende infrastructuur. Er zijn daarbij drie vormen te onderscheiden: fysieke infrastructuur voor transport van goederen, diensten en personen, ICT-infrastructuur voor transport van informatie en kennisinfrastructuur voor verspreiding van kennis binnen de samenleving. Van kwalitatief hoogwaardige infrastructuren gaat een zekere aantrekkingskracht uit op bedrijvigheid en ze leveren een belangrijke bijdrage aan economische groei en toename van arbeidsproductiviteit in een land. Een goede infrastructuur verhoogt het rendement van de investeringen van individuele bedrijven.

De *efficiëntie van de distributie-infrastructuur* voor goederen en diensten geeft een indicatie van de capaciteit en verbondenheid van vervoerstelsels over land, over water en door de lucht en de daarbij behorende knooppunten zoals stations en havens. Het gaat daarbij niet louter om kilometers asfalt of staal, maar met name om de vraag of de infrastructuur voldoet aan de kwaliteitseisen van bedrijven en burgers. Nederland scoorde in 2013 bovengemiddeld op deze indicator in vergelijking met de referentielanden. Managers van grote, internationaal opererende ondernemingen gaven Nederland in 2013 een cijfer

van 8,8 (op een schaal van 1-10). De waardering voor de doelmatigheid van de distributie-infrastructuur was hiermee 1,6 punt hoger dan het gemiddelde cijfer in de basisperiode 2001-2005. De positie van Nederland binnen de referentielanden is hiermee praktisch ongewijzigd gebleven. Voor de meeste landen gold overigens dat de infrastructuur in 2013 positiever werd beoordeeld dan in de periode 2001-2005. Italië was in 2013 van alle referentielanden het land met de minst gewaardeerde infrastructuur (5,9). Dit was over de gehele beschouwde periode overigens het geval. Duitsland en Denemarken behoren stevast tot de top drie van landen met de meest gewaardeerde distributie-infrastructuur, hoewel Frankrijk in 2013 de koploper was.

2.10.1 Infrastructuur; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

Beschikbaarheid van grond en bedrijfsruimte op een geschikte locatie is een belangrijke voorwaarde om te kunnen ondernemen. De *gebruikskosten van kantoorruimte* geven de huurkosten van kantoorruimte in dollars per vierkante meter per jaar weer op de belangrijkste kantoorlocatie van het land. Voor Nederland is Amsterdam gekozen. Hoge gebruikskosten vormen enerzijds een teken van economische aantrekkingskracht, maar anderzijds kunnen hoge kosten om zich ergens te vestigen ondernemers afschrikken. In Nederland zijn de gebruiks-

kosten van kantoorruimte relatief laag. Hoewel deze kosten, in lijn met het internationale beeld, fors zijn gestegen in de periode 2001–2013 in Amsterdam, blijft Nederland behoren tot de staartgroep onder de referentielanden. Afgaande op de gebruikskosten is Amsterdam internationaal gezien geen 'toplocatie'. De meeste landen zagen de gebruikskosten in 2013 afnemen ten opzichte van 2012. Nederland was één van die landen. Uitzonderingen zijn hier Australië, het Verenigd Koninkrijk, Zuid-Korea, Zweden en de Verenigde Staten, relatief veel niet-Europese landen.

Wat betreft de ICT-infrastructuur is Nederland hoog gepositioneerd. Op het punt van het aantal *vaste breedbandaansluitingen* neemt Nederland een internationale koppositie in. Nederland was eind 2012 het land met het grootste aantal vaste breedbandaansluitingen per 100 inwoners. In alle referentielanden is het aantal aansluitingen fors gestegen in 2012 ten opzichte van het basisjaar 2005. Belangrijk hierbij is dat vrijwel alle Nederlandse huishoudens door tenminste twee concurrerende breedbandinfrastructuren worden bereikt, namelijk kabel en DSL. Dit komt de marktwerking ten goede. Voor bedrijven is een hoogwaardige en bedrijfszekere ICT-infrastructuur van groot belang. Dit vergroot de mogelijkheden om de bedrijfsvoering te optimaliseren en bijvoorbeeld innovaties te realiseren. Een wijd verspreid breedbandinternet biedt ook meer mogelijkheden voor de afzet van geavanceerde internetdiensten.

Gezien de effecten van ICT op de economische groei zijn de *ICT-bestedingen* gekozen als maatstaf voor de investeringen in en het gebruik van nieuwe technologie. De indicator bestaat uit de componenten uitgaven aan telecommunicatie en uitgaven aan informatietechnologie. De Nederlandse ICT-bestedingen lagen in 2010 praktisch op het gemiddelde van de landen van de EU-27 en de EU-15. In de basisperiode 2003–2005 lagen de ICT-bestedingen in Nederland nog ruim boven dit gemiddelde en behoorde Nederland ook tot de landen met de hoogste ICT-bestedingen. Daling van de ICT-bestedingen in Nederland (–1,5 procentpunt in 2010 ten opzichte van het gemiddelde niveau in de basisperiode) heeft er mede voor gezorgd dat de uitgaven in Nederland in 2010 lager waren dan in een land als Hongarije. Bij dergelijke landen kan overigens sprake zijn van een inhaal-effect; men is later in ICT gaan investeren en daardoor liggen de uitgaven nog op een wat hoger niveau dat overeenkomt met dat van bijvoorbeeld Nederland, maar dan enkele jaren terug. Hier staat tegenover dat in landen als het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten de ICT-bestedingen in 2010 niet of nauwelijks afnamen en daarmee beduidend hoger kwamen te liggen dan die in Nederland. De internationale positie van Nederland is ten opzichte van de basisperiode dan ook verslechterd.

De overheid speelt in de meeste landen een belangrijke rol bij het investeren in de kennisinfrastructuur. De indicator *publieke uitgaven aan R&D* als percentage van het bbp geeft de directe overheidsuitgaven aan onderzoek en ontwikkeling weer. Nederland neemt hier een gemiddelde positie in met publiek gefinancierde R&D ter waarde van 0,7 procent van het bbp. Landen die hier voorop lopen zijn Oostenrijk en Zuid-Korea met publiek gefinancierde R&D van één procent van het bbp.

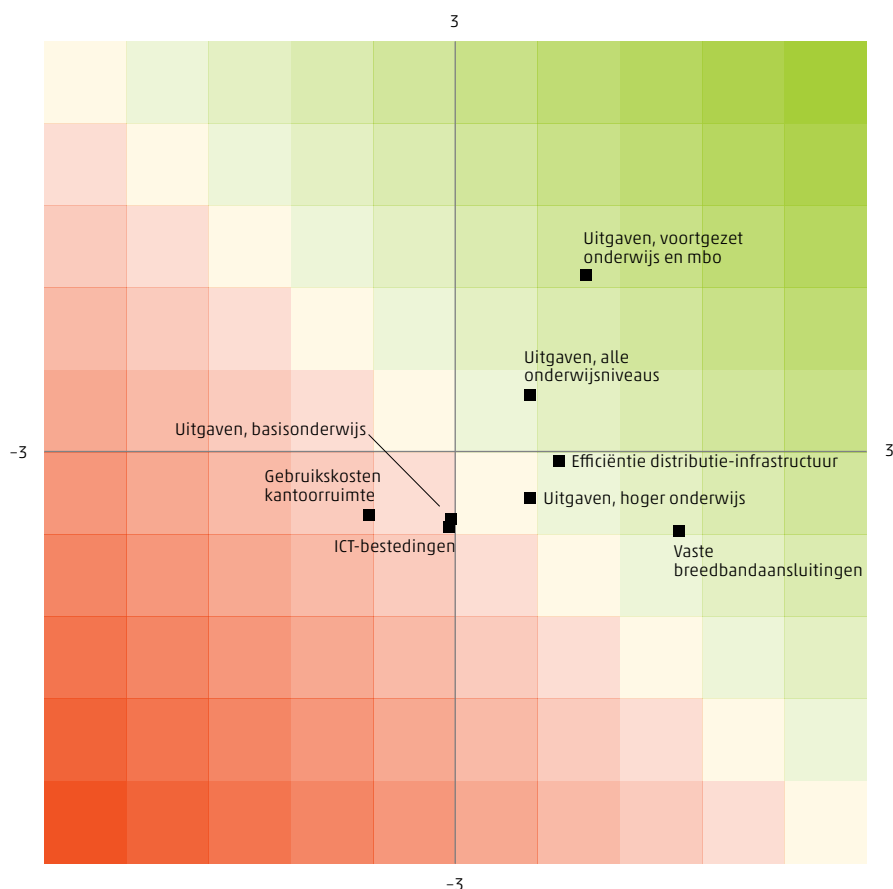
De uitgaven aan onderwijs vormen een goede maatstaf voor de investeringen in de onderwijs- en kennisinfrastructuur. De hoogte van de onderwijsuitgaven hoeft overigens niet alles te zeggen over de kwaliteit van het onderwijs. Een efficiënt onderwijssysteem kan met relatief minder geld ook goed onderwijs verzorgen. De totale *uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus* zijn in Nederland bovengemiddeld in vergelijking met de referentielanden. Dit was in de basisperiode nog niet het geval. De internationale positie van Nederland is op dit punt dan ook verbeterd. De toename van de onderwijsuitgaven per leerling kan grotendeels op het conto van de *uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo* worden geschreven. De *uitgaven per leerling, basisonderwijs* en de *uitgaven per student, hoger onderwijs* namen weliswaar ook toe, maar niet meer dan in de andere referentielanden. De bovengemiddelde internationale positie van Nederland is overigens wel mede te danken aan de uitgaven in het hoger onderwijs. Hier nam Nederland in 2010 de vierde positie in. De uitgaven voor het basisonderwijs zijn in Nederland modaal. Voor het hoger onderwijs en het basisonderwijs waren de uitgaven per leerling in de Verenigde Staten het hoogst. In het voortgezet onderwijs gaf Oostenrijk het meeste geld uit per leerling.

Conclusie

De kwaliteit van de fysieke infrastructuur in Nederland is niet opvallend hoog in verhouding tot de overige referentielanden al nam Nederland in 2013 een bovengemiddelde positie in. Binnen Nederland mag Amsterdam een dure plek zijn om een bedrijf te huisvesten, afgaande op de gebruikskosten van kantoorruimte is Amsterdam in internationaal perspectief niet een 'toplocatie'. De Nederlandse kennisinfrastructuur vertoont een wisselend beeld. De publieke uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) liggen weliswaar op een gemiddeld niveau. Wat de onderwijsuitgaven betreft is over de gehele linie zichtbaar dat de onderwijsuitgaven per leerling in Nederland toenemen. Dit heeft voor het voortgezet onderwijs en het hoger onderwijs inmiddels tot

een bovengemiddelde positie voor Nederland geleid. De onderwijsuitgaven in het basisonderwijs en het hoger onderwijs namen in Nederland overigens minder toe dan die in de groep van referentielanden, waardoor met name voor het basisonderwijs de internationale positie van Nederland verslechterde. De verspreiding van vast breedbandinternet is in Nederland bijzonder goed.

2.10.2 Infrastructuur; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden¹⁾

¹⁾ Voor Nederland zijn de cijfers over de R&D-uitgaven vanaf 2011 niet vergelijkbaar met die uit voorgaande jaren. De ontwikkeling van Nederland ten opzichte van de referentielanden is voor de indicator 'Publieke uitgaven aan R&D' dan ook achterwege gelaten. Zie voor meer uitleg de box in paragraaf 2.4.

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

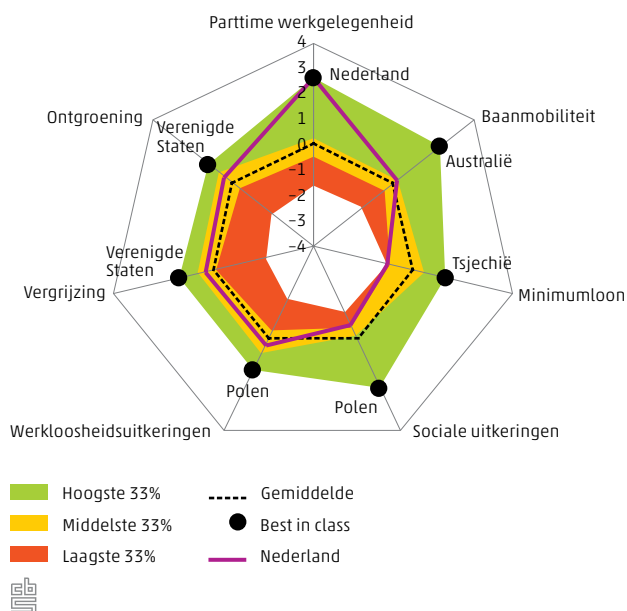

2.11 Maatschappij

Onder het thema 'maatschappij' is een aantal indicatoren samengebracht dat een beeld geeft van de grenzen waarbinnen ondernemingen, werkenden en niet-werkenden kunnen of mogen opereren. Het betreft hier indicatoren als parttime werkgelegenheid, het al dan niet voorkomen van een wettelijk minimumloon en de baanmobiliteit. Daarnaast wordt ingegaan op de inkomensherverdeling die via sociale uitkeringen gestalte krijgt. Dit zijn indicatoren die aangeven welke minimale randvoorwaarden een samenleving zichzelf oplegt ten aanzien van de uitkomsten van het economisch proces. Hiermee zijn ze ook enigszins politiek getint. Zo zijn er landen die een wettelijk minimumloon kennen en andere landen die dit aan werkgevers en werknemers overlaten. Een aantal van deze zaken heeft directe invloed op de individuele onderneming; het te betalen minimumloon en de te betalen sociale premies zijn hier voorbeelden van. Ook is de bevolkingsopbouw van de samenleving in deze paragraaf opgenomen. Dit geeft een indicatie van de toekomstige verhoudingen tussen actieven en niet-actieven en het aanbod op de arbeidsmarkt.

Het aantal werkzame personen dat dit slechts parttime doet (*parttime werkgelegenheid*) is in Nederland verreweg het hoogst van alle referentielanden. Hoewel niet in alle branches in gelijke mate, is het in Nederland betrekkelijk gangbaar om 'slechts' parttime te werken. In 2012 werkte in Nederland bijna 38 procent van de werkzame personen parttime. Het verschil met andere landen is soms zeer groot. In Nederland werkten in 2012 ruim tweemaal zoveel mensen parttime dan gemiddeld in alle OESO-landen. Het verschil met de landen die nog het dichtst bij Nederland in de buurt komen (Australië, Verenigd Koninkrijk, Ierland en Duitsland) is meer dan tien procentpunten. In landen als Hongarije en Tsjechië bedroeg het aandeel van de parttime werkgelegenheid minder dan vijf procent. Omdat in 2012 in praktisch alle referentielanden de parttime werkgelegenheid toenam, is het verschil tussen Nederland en deze landen relatief kleiner geworden. De relatieve toename van de parttime werkgelegenheid is in andere landen al gauw groter dan in Nederland omdat het er op een (veel) lager niveau ligt. In paragraaf 2.2 is uiteengezet wat deze parttime werkgelegenheid Nederland 'oplevert': een hoge arbeidsparticipatie met behoud van een concurrerende arbeidsproductiviteit per uur.

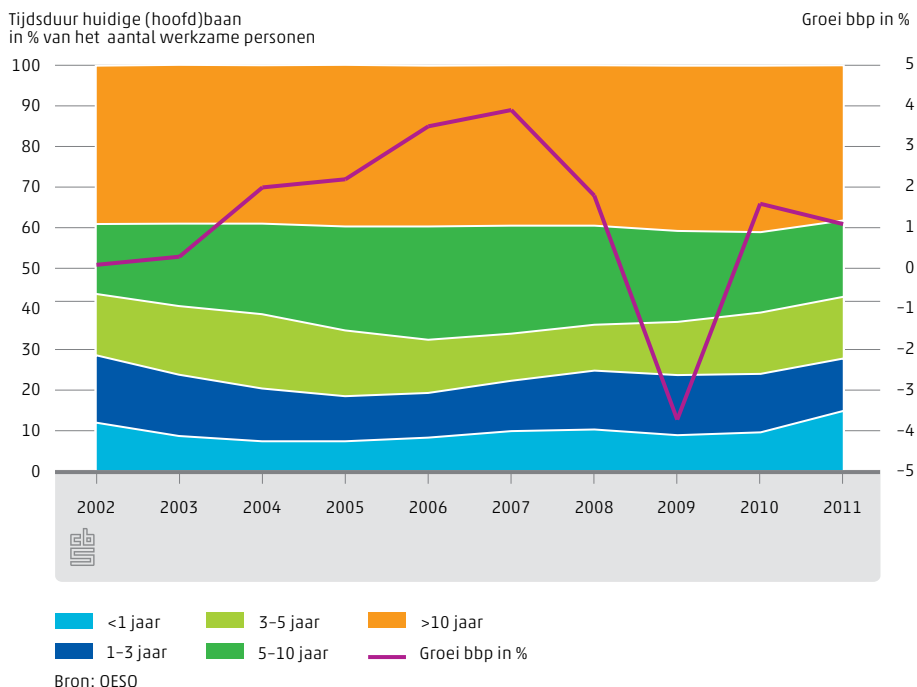
2.11.1 Maatschappij; positie van Nederland binnen groep van referentielanden

In 2011 was de *baanmobiliteit* in Nederland groter dan in de periode 2001–2005. Baanmobiliteit is hier uitgedrukt als het aandeel werkzame personen dat de huidige (hoofd)baan vijf jaar of langer bekleedt. In Italië waren de werkzame personen het meest honkvast; 69 procent van de werkenden bekleedde de huidige (hoofd)baan vijf jaar of meer. In 2011 gold dit in Nederland voor 57 procent van de werkzame personen. Nederland bevond zich hiermee in een groep van landen met een meer dan gemiddelde baanmobiliteit (Polen, Finland, Zweden). Ten opzichte van de periode 2001–2005 is de positie van Nederland binnen de referentielanden in 2011 verbeterd. Canada, Denemarken en Australië waren de landen waar de baanmobiliteit het grootst was in 2011; minder dan de helft van de werknemers bekleedde de hoofdbaan vijf jaar of langer. Ook in de referentieperiode waren dit de drie landen met de grootste baanmobiliteit. In 2011 bedroeg het verschil met Nederland 10 tot 15 procentpunten. Mobiliteit van werknemers draagt onder andere bij aan de diffusie van kennis binnen de samenleving. Overigens gaat het hier niet alleen om het wisselen van baan. Ook mensen die met pensioen gaan of worden ontslagen beïnvloeden deze dynamiek op de arbeidsmarkt en dus deze indicator. In Ierland en Spanje, twee landen met negatieve economische groei in de afgelopen jaren, nam het aantal werkzame personen dat de huidige (hoofd)baan vijf jaar of langer bekleedde, fors toe.

Bepaalde ontslagprocedures, bijvoorbeeld het last-in-first-out principe kunnen dit teweeg brengen.

2.11.2 Baanmobiliteit: tijdsduur in de huidige (hoofd)baan van de werkzame personen in Nederland

In figuur 2.11.2 is een meer gedetailleerde tijdsduur van het bekleden van de huidige (hoofd)baan weergegeven, over een wat langere periode en afgezet tegen de groei van het bbp in het betreffende jaar. De meeste 'deining' zit toch in het aandeel werkenden dat de huidige (hoofd)baan korter bekleedt. Dit kan diverse redenen hebben. Het betreft vaker jongere mensen die nog carrière willen maken en daardoor in tijden van economische groei van baan veranderen. Even zo goed zijn het diezelfde jongere mensen die in tijden van economische tegenspoed, vaker als eerste worden ontslagen. In 2011 is een toename zichtbaar van het aantal werkzame personen met een huidige (hoofd)baan van korter dan een jaar. Dit kan ook in de hand gewerkt zijn door het veelvuldiger gebruik van jaarcontracten in onzekere economische tijden. Door de jaren heen is een ruime meerderheid van de werkzame personen echter langer dan vijf jaar werkzaam in de huidige baan. Maar zoals gezegd, dit is in Nederland zeker niet 'erger' dan in andere landen binnen de referentiegroep.

Niet alle landen kennen een van overheidswege vastgesteld wettelijk *minimumloon*. Dat wil niet zeggen dat er geen sprake is van een minimumloon, maar in sommige landen wordt dit bijvoorbeeld overgelaten aan de werkgevers en werknemers van de betreffende bedrijfstakken (vergelijkbaar met de CAO-afspraken in Nederland). Van de landen die een wettelijk minimumloon kennen was dat in België in 2013 het hoogst en ook fors toegenomen ten opzichte van de periode 2001–2005. Na België kende Nederland in 2013 het hoogste minimumloon, iets hoger dan in 2012. Ook Ierland kent een hoog minimumloon. Dit kan nog een 'erfenis' zijn van de periode van grote economische groei in de periode 2001–2005. Ook in landen als Hongarije, Tsjechië en Polen is sprake van een wettelijk minimumloon. Dit ligt weliswaar vele malen lager dan dat in Nederland, maar is in 2013 fors toegenomen. Het verschil tussen Nederland en naburige landen met een vergelijkbare levensstandaard, zoals België en Frankrijk is overigens niet groot en in vergelijking met de basisperiode in feite kleiner geworden. Wat wel opvalt is dat ook in 2013 alle Europese landen met een minimumloon dit – zij het soms weinig – hebben verhoogd, terwijl het minimumloon in de Verenigde Staten is verlaagd.

Nederland kent een bovengemiddeld niveau van *sociale uitkeringen* uitgedrukt als percentage van het bbp. De omvang van deze sociale uitkeringen zijn een indicatie voor de omvang van de inkomenshervreiding tussen de verschillende groepen in de samenleving. Het betreft hier sociale uitkeringen als pensioenen, werkloosheidsuitkeringen, bijstand en kinderbijslag. In Nederland bedroegen deze sociale uitkeringen in 2010 ruim 30 procent van het bbp. Dit is ruim vier procentpunten meer dan in de periode 2001–2005. Alleen Denemarken en Frankrijk kenden in 2010 sociale uitkeringen die hoger lagen. In Tsjechië en Polen waren deze sociale uitkeringen het laagst en lagen zowel in 2001–2005 als in 2010 rond de twintig procent. De *werkloosheidsuitkeringen* zijn een bijzonder geval van de genoemde sociale uitkeringen, bijvoorbeeld omdat ze meer dan andere uitkeringen aan conjuncturele schommelingen onderhevig zijn. Voor de werkloosheidsuitkeringen geldt dat Nederland een gunstige positie binnen de groep van referentielanden innam. Voor alle landen geldt overigens dat de werkloosheidsuitkeringen maar een gering deel van de totale sociale uitkeringen omvatten. De omvang van de sociale uitkeringen zegt niet uitsluitend iets over het aantal personen die op dergelijke uitkeringen een beroep doen, maar ook iets over de hoogte van deze uitkeringen. De werkloosheidsuitkeringen waren het hoogst in Ierland en Spanje; landen die al eerder in deze publicatie naar voren kwamen als landen met een hoge werkloosheid.

De ontwikkeling van de bevolkingsopbouw is betrekkelijk structureel van aard en op korte termijn niet makkelijk te beïnvloeden. Daarnaast is het patroon voor alle

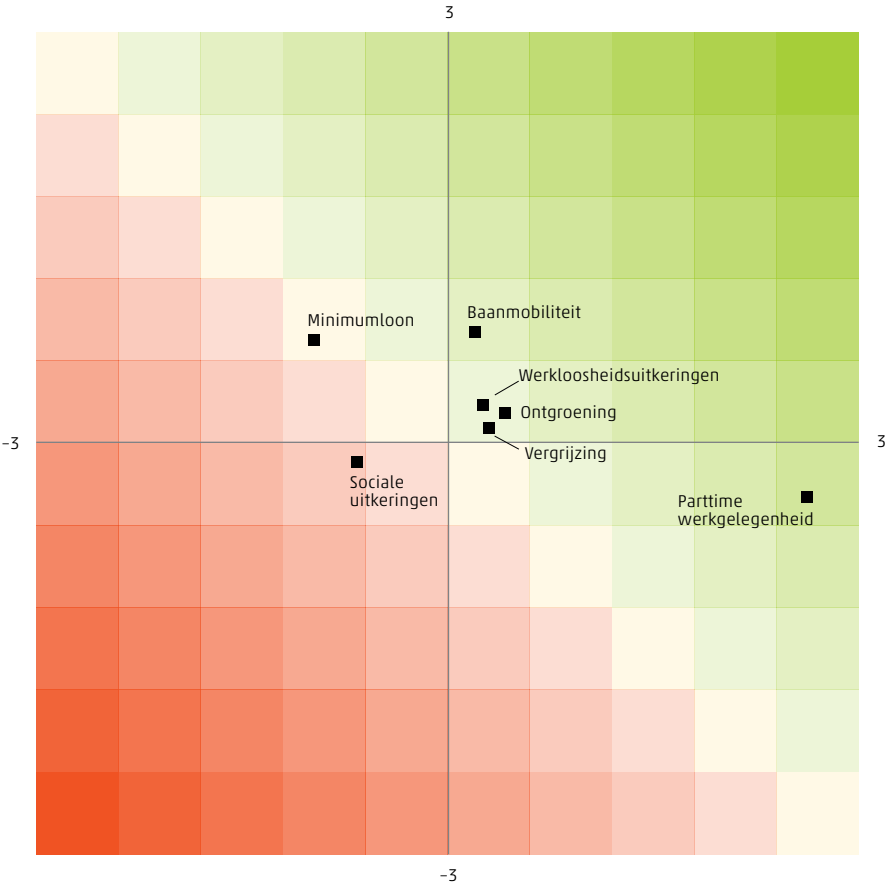
referentielanden, zowel binnen als buiten Europa, gelijk. In praktisch alle landen is sprake van een toenemend aantal mensen van 65 jaar en ouder (*vergrijzing*) en een afnemend aantal personen van 0 tot 14 jaar (*ontgroening*). De vergrijzing heeft invloed op de toekomstige verhouding tussen actieven en niet-actieven en daaraan gekoppeld de economische solidariteit tussen deze twee groepen. De ontgroening is van invloed op het toekomstige aanbod op de arbeidsmarkt. Beide kengetallen werpen hun schaduw vooruit op de toekomstige economische groeimogelijkheden van 'hun' samenleving. Afgezien van de richting waarin deze indicatoren zich bewegen zijn er wel verschillen in het 'gewicht' van het probleem in de verschillende landen. Nederland neemt op beide punten een gemiddelde positie in. In 2000 was de verhouding tussen de bevolking van 15 tot 65 jaar en het aantal mensen van 65 jaar of ouder in Nederland vijf staat tot één. Met andere woorden: op elke vijf 15- tot 65-jarigen was er één persoon van 65 jaar of ouder. In 2050 is dit in Nederland naar verwachting opgelopen tot twee staat tot één. Dit is beduidend minder scheef dan in landen als Japan, Zuid-Korea en Spanje waar de verhouding naar verwachting in 2050 vier staat tot drie zal zijn. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich Australië en de Verenigde Staten met een voorziene verhouding tussen 15- tot 65-jarigen en personen van 65 jaar en ouder van drie staat tot één. Ook voor de ontgroening geldt dat het aandeel jongeren van 0-14 jaar afneemt ten opzichte van de 15- tot 65-jarigen. Ook hier neemt Nederland een gemiddelde positie in. In 2000 was de verhouding tussen het aantal 0-14-jarigen en de bevolking van 15 tot 65 jaar één staat tot vier. Dit zal naar verwachting in 2050 ook zo zijn. Voor landen als Spanje, Duitsland, Zuid-Korea en Japan zal dit naar verwachting hooguit één staat tot vijf zijn. Op het punt van de ontgroening zijn de verschillen tussen de landen overigens minder groot dan op het punt van de vergrijzing.

Conclusie

Nederland scoort steevast opvallend op het punt van de parttime werkgelegenheid. Dit is in Nederland veel hoger dan in andere landen en het verschil lijkt alleen maar toe te nemen. De Nederlandse werknemers zijn in 2011 mobieler geworden; minder werkenden bekleedden hun (hoofd)baan vijf jaar of meer. Nederland kenmerkt zich als een bovengemiddeld sociale samenleving met een wettelijk minimumloon en sociale uitkeringen die zich qua omvang aan de bovenkant van de referentielanden bevinden. Net als praktisch alle andere

referentielanden heeft Nederland bij de bevolkingsopbouw te maken met een toenemende vergrijzing (meer ouderen) en een zekere ontgroening (minder jongeren). Op beide punten neemt Nederland binnen de groep van referentielanden een gemiddelde positie in.

2.11.3 Maatschappij; positie en ontwikkeling van Nederland binnen groep van referentielanden

Horizontale as: positie van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)
Verticale as: ontwikkeling van Nederland t.o.v. referentielanden (hoge score is gunstig)

Bijlagen

I Samenvatting en metadata

1.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; prestaties Nederlandse economie (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Bbp per capita	verbeterd	4 (3); 20	verbeterd	4 (2); 20
Bbp per gewerkt uur	verbeterd	4 (3); 20	verslechterd	4 (4); 20
Arbeidsparticipatie	verbeterd	1 (4); 20	verbeterd	1 (1); 20
Gewerkte uren per werkzame persoon	verslechterd	20 (20); 20	verslechterd	20 (20); 20
Levensverwachting bij geboorte	verbeterd	7 (10); 20	verbeterd	7 (7); 20
Inkomenskwintilaandeelratio	verbeterd	4 (7); 15	verslechterd	4 (5); 15
Energieverbruik	verbeterd	9 (8); 15	verbeterd	9 (9); 15
Uitstoot CO ₂	verslechterd	15 (15); 20	verslechterd	15 (17); 20
Bbp per werkzame persoon	verbeterd	9 (9); 20	verslechterd	9 (7); 20
Arbeidsparticipatie, mannen	verslechterd	2 (2); 20	verslechterd	2 (2); 20
Arbeidsparticipatie, vrouwen	verbeterd	2 (7); 20	verbeterd	2 (3); 20
Arbeidsparticipatie, 15- tot 25-jarigen	verslechterd	1 (1); 20	verslechterd	1 (1); 20
Arbeidsparticipatie, 25- tot 55-jarigen	verbeterd	3 (6); 20	verslechterd	3 (3); 20
Arbeidsparticipatie, 55- tot 65-jarigen	verbeterd	9 (11); 20	verbeterd	9 (11); 20
Levensverwachting, mannen	verbeterd	4 (7); 20	verbeterd	4 (6); 20
Levensverwachting, vrouwen	verbeterd	13 (12); 20	verbeterd	13 (12); 20
Elektriciteitsverbruik uit duurzame bronnen	verbeterd	11 (10); 15	verbeterd	11 (10); 15

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

1.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; prestaties Nederlandse economie (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
Bbp per capita	2001-2005	2012	20
Bbp per gewerkt uur	2001-2005	2012	20
Gewerkte uren per werkzame persoon	2001-2005	2012	20
Bbp per werkzame persoon	2001-2005	2012	20
Levensverwachting bij geboorte ¹⁾	2001-2005	2011	20
Arbeidsparticipatie	2001-2005	2012	20
Arbeidsparticipatie, mannen	2001-2005	2012	20
Arbeidsparticipatie, vrouwen	2001-2005	2012	20
Arbeidsparticipatie, 15- tot 25-jarigen	2001-2005	2012	20
Arbeidsparticipatie, 25- tot 55-jarigen	2001-2005	2012	20
Arbeidsparticipatie, 55- tot 65-jarigen	2001-2005	2012	20
Inkomenskwintieltaandeelratio	2005	2011	15
Levensverwachting, mannen ¹⁾	2001-2005	2011	20
Levensverwachting, vrouwen ¹⁾	2001-2005	2011	20
Energieverbruik	2001-2005	2011	15
Elektriciteitsverbruik uit duurzame bronnen	2001-2005	2011	15
Uitstoot CO ₂	2001-2005	2010	20

¹⁾ CA: 2008 en 2009 i.p.v. 2010 en 2011.

2.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; menselijk kapitaal en arbeidsaanbod (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
HRST-kern	verbeterd	6 (4); 15	verbeterd	6 (6); 15
HRST-kern dienstensector	verbeterd	7 (5); 15	verbeterd	7 (7); 15
HRST-kern industrie	verbeterd	9 (9); 15	verbeterd	9 (9); 15
Wiskundeprestaties van 15-jarigen ²⁾	verslechterd	5 (3); 20	verslechterd	5 (3); 20
Prestaties natuurwetenschappen van 15-jarigen ²⁾	verslechterd	6 (5); 20	verslechterd	6 (5); 20
Leesprestaties van 15-jarigen ²⁾	verbeterd	6 (7); 19	verbeterd	6 (7); 19
Leerprestaties van 15-jarigen (gemiddelde) ²⁾	verslechterd	5 (4); 19	verslechterd	5 (4); 19
Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar	verbeterd	13 (11); 20	verslechterd	13 (12); 20
Afgestudeerden in een bètarichting	verslechterd	18 (16); 19	verslechterd	18 (18); 19
Arbeidsparticipatie, laagopgeleiden	verbeterd	5 (6); 19	verbeterd	5 (5); 19
Arbeidsparticipatie, middelbaar opgeleiden	verbeterd	3 (4); 20	verslechterd	3 (3); 20
Arbeidsparticipatie, hoogopgeleiden	verbeterd	3 (6); 20	verbeterd	3 (2); 20
Werkloosheid, laagopgeleiden	verslechterd	2 (2); 19	verbeterd	2 (2); 19
Werkloosheid, middelbaar opgeleiden	verslechterd	4 (2); 20	verslechterd	4 (1); 20
Werkloosheid, hoogopgeleiden	verslechterd	4 (6); 20	verslechterd	4 (3); 20
Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen	verbeterd	4 (5); 15	verslechterd	4 (4); 15
Arbeidskosten per eenheid product	verslechterd	8 (15); 20	verslechterd	8 (6); 20

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Het voorgaande jaar betreft hier t-3. Het PISA-onderzoek wordt eens in de drie jaar gehouden. Cijfers over 2012 zijn op 3 december 2013 door de OESO gepubliceerd.

2.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; menselijk kapitaal en arbeidsaanbod (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
HRST-kern ⁵⁾	2001-2005	2012	15
HRST-kern dienstensector ¹⁾²⁾⁵⁾	2001-2005	2012	15
HRST-kern industrie ¹⁾²⁾⁵⁾	2001-2005	2012	15
Wiskundeprestaties van 15-jarigen	2003	2009	20
Prestaties natuurwetenschappen van 15-jarigen	2003	2009	20
Leesprestaties van 15-jarigen	2003	2009	19
Leerprestaties van 15-jarigen (gemiddelde)	2003	2009	19
Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar	2001-2005	2011	20
Afgestudeerden in een bètarichting ³⁾	2001-2005	2011	19
Arbeidsparticipatie, laagopgeleiden	2001-2005	2011	19
Arbeidsparticipatie, middelbaar opgeleiden	2001-2005	2011	20
Arbeidsparticipatie, hoogopgeleiden	2001-2005	2011	20
Werkloosheid, laagopgeleiden	2001-2005	2011	19
Werkloosheid, middelbaar opgeleiden	2001-2005	2011	20
Werkloosheid, hoogopgeleiden	2001-2005	2011	20
Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen ⁴⁾	2001-2005	2012	15
Arbeidskosten per eenheid product	2001-2005	2012	20

¹⁾ Indeling 2001-2005 gebaseerd op NACE Rev. 1.1. Indeling m.i.v. 2011 gebaseerd op NACE Rev. 2.

²⁾ PL: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

³⁾ CA 2004-2005 i.p.v. 2001-2005; GB 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; US 2001 en 2003-2005 i.p.v. 2001-2005.

⁴⁾ CZ en IE 2002-2005 i.p.v. 2001-2005; SE 2001, 2002 en 2005 i.p.v. 2001-2005.

⁵⁾ GB: 2011 i.p.v. 2012.

3.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; innovatie (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
R&D-uitgaven van bedrijven ²⁾				
R&D-uitgaven van de industrie ²⁾				
R&D-uitgaven in de dienstensector ²⁾				
R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland ²⁾				
Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie ²⁾				
Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector ²⁾				
Werkzame personen in medium- en hightechindustrie	verslechterd	15 (15); 15	verbeterd	15 (15); 15
Werkzame personen in hightechdienstensector	verslechterd	7 (6); 15	gelijk	7 (7); 15
Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt				
in de industrie ²⁾				
in de dienstensector ²⁾				
met universiteiten, industrie ²⁾				
met universiteiten, dienstensector ²⁾				
met publieke researchinstellingen, industrie ²⁾				
met publieke researchinstellingen, dienstensector ²⁾				
Aangevraagde octrooien bij het EPO	verslechterd	6 (4); 15	verslechterd	6 (6); 15
Aangevraagde triadische octrooien	verslechterd	5 (4); 20	verbeterd	5 (5); 20
Aandeel aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO	verslechterd	8 (6); 20	verslechterd	8 (9); 20
Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten				
in de industrie ²⁾				
in de dienstensector ²⁾				
Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd ²⁾				

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Voor Nederland zijn de cijfers over de R&D-uitgaven vanaf 2011 niet vergelijkbaar met die uit voorgaande jaren. Ook voor de tweejaarlijkse innovatie-enquête geldt dat de uitkomsten vanaf 2010 niet vergelijkbaar zijn met die uit voorgaande edities. De ontwikkeling van Nederland ten opzichte van de referentielanden is voor deze indicatoren dan ook achterwege gelaten. Zie voor meer uitleg de box in paragraaf 2.4.

3.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; innovatie (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
R&D-uitgaven van bedrijven ¹⁾	2001-2005	2011	20
R&D-uitgaven van de industrie ²⁾	2001-2005	2011	8
R&D-uitgaven in de dienstensector ²⁾	2001-2005	2011	8
R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland ³⁾	2001-2005	2011	17
Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie	2004	2010	14
Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector	2004	2010	13
Werkzame personen in medium- en hightechindustrie ⁴⁾	2001-2005	2012	15
Werkzame personen in hightechdienstensector ⁴⁾	2001-2005	2012	15
Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt			
in de industrie	2004	2010	14
in de dienstensector	2004	2010	14
met universiteiten, industrie	2004	2010	14
met universiteiten, dienstensector	2004	2010	14
met publieke researchinstellingen, industrie	2004	2010	14
met publieke researchinstellingen, dienstensector	2004	2010	14
Aangevraagde octrooien bij het EPO	2001-2005	2011	15
Aangevraagde triadische octrooien	2001-2005	2011	20
Aandeel aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO ⁵⁾	2001-2005	2009	20
Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten			
in de industrie	2004	2010	13
in de dienstensector	2004	2010	12
Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd	2004	2010	7

¹⁾ SE: 2001, 2003, 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005; AT: 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005; AU: 2010 i.p.v. 2011.

²⁾ IT, KR en US: 2010 i.p.v. 2011.

³⁾ AT: 2002 en 2004 i.p.v. 2001-2005; NL: 2001-2003, 2005 i.p.v. 2001-2005; DK en SE: 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; AU, ES, FR en IT: 2010 i.p.v. 2011.

⁴⁾ PL: 2004-2005 i.p.v. 2011-2005; GB: 2011 i.p.v. 2012.

⁵⁾ AU, CA, JP, KR en US: 2008 i.p.v. 2009.

4.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; kapitaal (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Investeringsquote bedrijvensector	verslechterd	12 (11); 13	verslechterd	12 (12); 13
Geïnvesteerd durfkapitaal	verslechterd	7 (4); 15	verslechterd	7 (2); 15
Geïnvesteerd durfkapitaal, vroege fase	verbeterd	11 (12); 15	verbeterd	11 (10); 15
Direct buitenlandse investeringen:				
stromen, inkomend	verslechterd	10 (4); 20	verslechterd	10 (7); 20
stromen, uitgaand	verslechterd	20 (1); 20	verslechterd	20 (5); 20
voorraad, inkomend	verslechterd	4 (3); 20	verbeterd	4 (3); 20
voorraad, uitgaand	verbeterd	3 (1); 20	verbeterd	3 (3); 20

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

4.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; kapitaal (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
Investeringsquote bedrijvensector	2001-2005	2012	13
Geïnvesteerd durfkapitaal	2001-2005	2012	15
Geïnvesteerd durfkapitaal, vroege fase	2001-2005	2012	15
Direct buitenlandse investeringen:			
stromen, inkomend ¹⁾	2001-2005	2012	20
stromen, uitgaand ²⁾	2001-2005	2012	20
voorraad, inkomend ³⁾	2001-2005	2012	20
voorraad, uitgaand ³⁾	2001-2005	2012	20

¹⁾ AU: 2001-2004 i.p.v. 2001-2005; BE: 2002-2005 i.p.v. 2001-2005; CA, DE en DK: 2001, 2002, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; IE: 2001-2003 i.p.v. 2001-2005; FI en NL: 2010 en 2011 i.p.v. 2011 en 2012.

²⁾ AU en CZ: 2001-2004 i.p.v. 2001-2005; BE en PL: 2002-2005 i.p.v. 2001-2005; DK: 2001, 2002, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; FI: 2001, 2002 en 2005 i.p.v. 2001-2005; PL en ES: 2010 en 2011 i.p.v. 2011 en 2012.

³⁾ BE: 2010 en 2011 i.p.v. 2011 en 2012.

5.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; ondernemerschap (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Ondernemersquote	verbeterd	5 (11); 20	verbeterd	5 (6); 20
Zelfstandige ondernemers, mannelijk	verbeterd	8 (16); 20	verbeterd	8 (8); 20
Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk	verbeterd	6 (11); 20	verbeterd	6 (6); 20
Houding ten opzichte van ondernemerschap ²⁾	verbeterd	7 (14); 16	verbeterd	7 (14); 16
Snel groeiende bedrijven	verslechterd	12 (14); 16	verslechterd	12 (5); 16
Overlevingskansen van bedrijven	verslechterd	3 (5); 8	verbeterd	3 (4); 8
TEA-index (aankomend en jong ondernemerschap)	verbeterd	3 (13); 17	verbeterd	3 (3); 17
Bedrijfs grootte bij oprichting	verslechterd	12 (11); 15	verslechterd	12 (11); 15
Oprichtingen van bedrijven	verbeterd	2 (8); 16	verbeterd	2 (3); 16
Opheffingen van bedrijven	verslechterd	3 (4); 11	gelijk	3 (4); 11

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Het voorgaande jaar betreft hier t-2.

5.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; ondernemerschap (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentielanden
Ondernemersquote	2001-2005	2011	20
Zelfstandige ondernemers, mannelijk ¹⁾	2001-2005	2012	20
Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk ¹⁾	2001-2005	2012	20
Houding ten opzichte van ondernemerschap	2004	2009	16
Snel groeiende bedrijven ²⁾	2001-2005	2011	16
Overlevingskansen van bedrijven	2003-2005	2010	8
TEA-index (aankomend en jong ondernemerschap ³⁾	2001-2005	2012	17
Bedrijfs grootte bij oprichting ⁴⁾	2005	2011	15
Oprichtingen van bedrijven ⁵⁾	2001-2005	2011	16
Opheffingen van bedrijven ⁶⁾	2001-2005	2011	11

¹⁾ DK,FR en US: 2011 i.p.v. 2012.

²⁾ AT, ES, PL en SE: 2001, 2002, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; HU: 2001,2002 i.p.v. 2001-2005; IE: 2001 i.p.v. 2001-2005 en CZ: 2005 i.p.v. 2001-2005.

³⁾ HU: 2001, 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005; PL: 2001, 2002 en 2004 i.p.v. 2001-2005.

⁴⁾ PL: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005; CZ, DK, ES, HU, PL en SE: 2010 i.p.v. 2011.

⁵⁾ PL, CZ, DK, HU, ES en SE: 2009 i.p.v. 2010; PL: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

⁶⁾ DK: 2010 i.p.v. 2011.

6.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; marktwerking (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Mark-up totale economie	verbeterd	9 (10); 20	verbeterd	9 (9); 20
Mark-up industrie	verslechterd	14 (13); 14	verslechterd	14 (14); 14
Mark-up dienstensector	verbeterd	4 (4); 14	verbeterd	4 (4); 14
Totale staatsteun	verslechterd	5 (3); 15	verbeterd	5 (4); 15
Openbare aanbesteding (als % van bbp)	gelijk	14 (14); 15	verslechterd	14 (14); 15
Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop)	verslechterd	15 (15); 15	verslechterd	15 (15); 15
Belemmeringen voor ondernemerschap ²⁾	verbeterd	2 (13); 20		
Belemmeringen voor handel en investeringen ²⁾	verbeterd	4 (4); 20		

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Voor deze indicatoren is de basisperiode gelijk aan het voorgaande jaar (de voorgaande meting). Er is dan ook geen score ten opzichte van het voorgaande jaar vermeld.

6.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; marktwerking (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
Mark-up totale economie	2001-2005	2012	20
Mark-up industrie ¹⁾	2001-2005	2012	14
Mark-up dienstensector ¹⁾	2001-2005	2012	14
Totale staatsteun	2001-2005	2011	15
Openbare aanbesteding (als % van bbp)	2005	2011	15
Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop)	2005	2010	15
Belemmeringen voor ondernemerschap	2003	2008	20
Belemmeringen voor handel en investeringen	2003	2008	20

¹⁾ FR en PL: 2010 i.p.v. 2011 en 2011 i.p.v. 2012.

7.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; macro-economische condities (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Inflatie	verbeterd	14 (15); 20	verslechterd	14 (6); 20
Langetermijnrente	verbeterd	9 (4); 20	verbeterd	9 (7); 20
Saldo overheidsfinanciën	verslechterd	13 (10); 20	verbeterd	13 (13); 20
Staatsschuld	verslechterd	8 (10); 20	verslechterd	8 (8); 20
Werkloosheid	verslechterd	4 (2); 20	verslechterd	4 (3); 20
Openheid van de economie	verbeterd	4 (4); 20	verbeterd	4 (4); 20
Exportkosten container	verslechterd	8 (10); 20	gelijk	8 (7); 20
Importkosten container	verbeterd	8 (10); 20	gelijk	8 (7); 20
Exporttijd container	gelijk	2 (2); 20	gelijk	2 (2); 20
Importtijd container	gelijk	3 (3); 20	gelijk	3 (3); 20

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

7.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; macro-economische condities (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
Inflatie	2001-2005	2012	20
Langetermijnrente	2001-2005	2012	20
Saldo overheidsfinanciën	2001-2005	2012	20
Staatsschuld	2001-2005	2012	20
Werkloosheid	2001-2005	2012	20
Openheid van de economie	2001-2005	2012	20
Exportkosten container	2006	2013	20
Importkosten container	2006	2013	20
Exporttijd container	2006	2013	20
Importtijd container	2006	2013	20

8.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; functioneren van de overheid (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Vennootschapsbelasting	verbeterd	9 (12); 20	gelijk	9 (8); 20
Staatscontrole ²⁾	verbeterd	8 (6); 20		
Sectorale en ad hoc staatssteun	verbeterd	6 (7); 15	gelijk	6 (6); 15
Benodigde dagen opstarten onderneming	verbeterd	3 (5); 20	verbeterd	3 (10); 20
Benodigde procedures opstarten onderneming	verbeterd	9 (11); 20	verbeterd	9 (11); 20
Online overheidsdiensten (gebruik personen)	verbeterd	4 (2); 15	verbeterd	4 (4); 15
Online overheidsdiensten (gebruik bedrijven)	verbeterd	7 (8); 15	verslechterd	7 (2); 15
Effectiviteit van de overheid	verslechterd	4 (4); 20	verslechterd	4 (4); 20

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Voor deze indicator is de basisperiode gelijk aan het voorgaande jaar (de voorgaande meting). Er is dan ook geen score ten opzichte van het voorgaande jaar vermeld.

8.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; functioneren van de overheid (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentielanden
Vennootschapsbelasting	2001-2005	2013	20
Staatscontrole	2003	2008	20
Sectorale en ad hoc staatssteun	2001-2005	2011	15
Benodigde dagen opstarten onderneming	2003-2005	2013	20
Benodigde procedures opstarten onderneming	2003-2005	2013	20
Online overheidsdiensten (gebruik personen)	2008	2012	15
Online overheidsdiensten (gebruik bedrijven)	2006	2012	15
Effectiviteit van de overheid	2002-2005	2012	20

9.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; infrastructuur (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Efficiëntie distributie-infrastructuur	verbeterd	6 (11); 20	verslechterd	6 (4); 20
Gebruikskosten kantoorruimte	verbeterd	16 (14); 20	verslechterd	16 (16); 20
ICT-bestedingen	verslechterd	8 (5); 17	gelijk	8 (11); 17
Vaste breedbandaansluitingen	verbeterd	1 (2); 20	verbeterd	1 (1); 20
Publieke uitgaven aan R&D ²⁾				
Uitgaven, basisonderwijs	verbeterd	11 (8); 19	verbeterd	11 (10); 19
Uitgaven, voortgezet onderwijs en mbo	verbeterd	3 (12); 19	verbeterd	3 (4); 19
Uitgaven, hoger onderwijs	verbeterd	4 (4); 19	verslechterd	4 (4); 19
Uitgaven, alle onderwijsniveaus	verbeterd	5 (10); 19	verslechterd	5 (4); 19

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Voor Nederland zijn de cijfers over de R&D-uitgaven vanaf 2011 niet vergelijkbaar met die uit voorgaande jaren. De ontwikkeling van Nederland ten opzichte van de referentielanden is voor de indicator 'Publieke uitgaven aan R&D' dan ook achterwege gelaten. Zie voor meer uitleg de box in paragraaf 2.4.

9.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; infrastructuur (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentie-landen
Efficiëntie distributie-infrastructuur	2001-2005	2013	20
Gebruikskosten kantoorruimte	2001-2005	2013	20
ICT-bestedingen ¹⁾	2003-2005	2010	17
Vaste breedbandaansluitingen	2005	2012	20
Publieke uitgaven aan R&D ²⁾	2001-2005	2011	18
Uitgaven, basisonderwijs ³⁾	2001-2005	2010	19
Uitgaven, voortgezet onderwijs en mbo ⁴⁾	2001-2005	2010	19
Uitgaven, hoger onderwijs ⁵⁾	2001-2005	2010	19
Uitgaven, alle onderwijsniveaus ³⁾	2001-2005	2010	19

¹⁾ JP en US: 2008 i.p.v. 2010.

²⁾ DK, NL en SE: 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2011-2005; IT: 2005 i.p.v. 2001-2005; CA, DE, ES, FR en IT: 2010 i.p.v. 2011.

³⁾ DE: 2009 i.p.v. 2010.

⁴⁾ PL: 2003-2005 i.p.v. 2001-2005; DE: 2009 i.p.v. 2010.

⁵⁾ PL: 2001-2004 i.p.v. 2001-2005; DE: 2009 i.p.v. 2010.

10.1 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; maatschappij (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	indicator	internationale positie ¹⁾	indicator	internationale positie ¹⁾
Parttime werkgelegenheid	verbeterd	1 (1); 20	verbeterd	1 (1); 20
Baanmobiliteit	verbeterd	7 (9); 17	verbeterd	7 (11); 17
Minimumloon	verslechterd	9 (10); 10	verslechterd	9 (8); 10
Sociale uitkeringen	verslechterd	13 (10); 15	verslechterd	13 (10); 15
Werkloosheidsuitkeringen	verslechterd	7 (7); 15	verslechterd	7 (7); 15
Vergrijzing ²⁾	verslechterd	12 (8); 20	verbeterd	12 (15); 20
Ontgroening ²⁾	verslechterd	10 (11); 20	verslechterd	10 (5); 20

¹⁾ Daadwerkelijke positie in het recentste jaar. Tussen haakjes is de positie in de basisperiode of voorgaande jaar vermeld. Na de puntkomma is het aantal referentielanden waar de vergelijking op gebaseerd is, vermeld. Dit zijn er maximaal 20, maar soms minder omdat voor een aantal referentielanden geen score voor de betreffende indicator aanwezig was.

²⁾ Het voorgaande jaar betreft hier 2040.

10.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; maatschappij (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal referentielanden
Parttime werkgelegenheid ¹⁾	2001-2005	2012	20
Baanmobiliteit ²⁾	2001-2005	2011	17
Minimumloon	2001-2005	2013	10
Sociale uitkeringen	2001-2005	2010	15
Werkloosheidsuitkeringen	2001-2005	2010	15
Vergrijzing	2000	2050	20
Ontgroening	2000	2050	20

¹⁾ JP: 2002-2005 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ AU, CA: 2009 i.p.v. 2010 en 2010 i.p.v. 2011; AU: 2001 en 2004 i.p.v. 2001-2005; AT: 2003, 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005.

II Verantwoording

In deze bijlage worden de verschillende indicatoren beschreven. Het betreft informatie over de herkomst van de indicatoren en zaken die van belang zijn voor een goede technische interpretatie van de data. Deze informatie is ook toegankelijk via de CBS-website: www.cbs.nl/ondernemingsklimaat.

Naam	De naam van de indicator.
Definitie	Een omschrijving van de indicator.
Eenheid	De eenheid waarin de indicator is uitgedrukt.
Beschikbare periode	De jaren waarvoor gegevens beschikbaar zijn op de website.
Bron	De publicatie of instantie waaraan de cijfers ontleend zijn.
Link naar brongegevens	Indien de informatie via internet beschikbaar is wordt de link gegeven.
Ontbrekende landen	De landen binnen de groep van referentielanden waarvoor geen informatie beschikbaar is voor de indicator.
Opmerkingen	Aanvullende informatie die van belang is voor een goed begrip van de indicator en/of de scores van individuele landen.

Prestaties van de Nederlandse economie

Naam	Decompositie gemiddelde jaarlijkse groei bruto binnenlands product (bbp)
Definitie	Bijdrage aan de ontwikkeling van het bbp van de arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur), het aantal werkzame personen en het aantal gewerkte uren per werkzame persoon
Eenheid	Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Berekeningen op basis van gegevens van de OECD Economic Outlook 93 (variabelen GDPVD, ET en HRS)
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/index.aspx?r=206066 (via OLIS)
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Bbp bruto binnenlands product, volume, gecorrigeerd voor koopkracht, US-dollar (2005, PPP)

Naam	Bruto binnenlands product (bbp) per capita
Definitie	Bruto binnenlands product (bbp), lopende marktprijzen, per capita, in koopkrachtequivalenten (PPS) (variabele HVGDP)
Eenheid	1 000 PPS
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Europese Commissie, AMECO database (indicator: Gross domestic product at current market prices per head of population)
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Bruto binnenlands product (bbp) per gewerkt uur
Definitie	Bruto binnenlands product, volume, gecorrigeerd voor koopkracht, per gewerkt uur
Eenheid	US-dollar (2005 PPP)
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Berekeningen op basis van gegevens van de OECD Economic Outlook 93 (variabele GDPVD, ET en HRS)
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/index.aspx?r=206066 (via OLIS)
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Gewerkte uren per werkzame persoon per jaar
Definitie	Gemiddeld aantal gewerkte uren per jaar, per werkzame persoon
Eenheid	Uren per jaar
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	OECD, Economic Outlook 93 (variabele HRS).
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/index.aspx?r=206066 (via OLIS)
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Bbp per werkzame persoon
Definitie	Bruto binnenlands product, volume, gecorrigeerd voor koopkracht, per werkzame persoon
Eenheid	1 000 US-dollar (2005 PPP)
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Berekeningen op basis van gegevens van de OECD Economic Outlook 93 (variabele GDPVD en ET)
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/index.aspx?r=206066 (via OLIS)
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Arbeidsparticipatie
Definitie	Werkzame personen van 15 tot 65 jaar binnen de totale bevolking van 15 tot 65 jaar. Een persoon wordt geteld als werkzame persoon wanneer deze in de week voorafgaand aan de enquête tenminste één uur werkzaam was
Eenheid	% van de bevolking van 15 tot 65 jaar
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	OECD Labour Force Statistics.
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/Index.aspx
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Inkomenskwintieltaandeelratio
Definitie	De som van de inkomens van de 20 procent van de bevolking met de hoogste inkomens, gedeeld door de som van de inkomens van de 20 procent van de bevolking met de laagste inkomens
Eenheid	Ratio
Beschikbare periode	1995-2011
Bron	Eurostat. Income and living conditions - Indicator Inequality of income distribution (variabele income quintile share ratio)
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Voor de bepaling van het inkomen van een persoon wordt eerst het totale beschikbare inkomen van een huishouden bepaald. Vervolgens wordt dit inkomen gecorrigeerd voor de samenstelling van het huishouden ('equivalised'). Alle personen binnen het huishouden krijgen vervolgens hetzelfde 'equivalised' inkomen toegerekend.

Naam	Levensverwachting bij geboorte
Definitie	Gemiddeld aantal resterende levensjaren op een bepaalde leeftijd, gebaseerd op een gegeven verzameling van leeftijdgebonden sterftecijfers. De hier opgenomen cijfers hebben betrekking op de levensverwachting bij geboorte.
Eenheid	Jaar
Beschikbare periode	1960-2011
Bron	OECD Health Status.
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/Index.aspx
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Energieverbruik
Definitie	Bruto binnenlandse energieconsumptie gedeeld door het bbp in constante prijzen (basisjaar 2005)
Eenheid	Kilogrammen olie-equivalent per 1 000 euro bbp
Beschikbare periode	1990-2011
Bron	Eurostat. Indicator Gross inland consumption of energy divided by GDP (kilogram of oil equivalent per 1 000 Euro) (variabelen nrg_ind_332a, tsdec360).
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Deze indicator is de verhouding tussen het bruto binnenlands verbruik van energie en het bruto binnenlands product (bbp) voor een bepaald kalenderjaar. Het meet het energieverbruik van een economie en de totale energie-efficiëntie. Het bruto binnenlands verbruik van energie wordt berekend als de som van het bruto binnenlands verbruik van de vijf soorten energie: steenkool, elektriciteit, olie, aardgas en hernieuwbare energiebronnen. De bbp-cijfers zijn een kettingindex met als referentiejaar 2005. De energie-intensiteit wordt bepaald door het bruto binnenlands verbruik te delen door het bbp. Omdat het bruto binnenlands verbruik wordt gemeten in kgoe (kilogram olie-equivalent) en het bbp in 1 000 euro, is deze verhouding kgoe per 1 000 euro bbp.

Naam	Elektriciteitsverbruik uit duurzame bronnen
Definitie	Aandeel van consumptie van elektriciteit die is opgewekt door duurzame energiebronnen in de totale bruto elektriciteitsconsumptie. Onder duurzame niet-fossiele energie wordt verstaan: zonne-, wind- en geothermische energie, energie opgewekt door waterkrachtcentrales en energie gewonnen uit biomassa en afval. De totale bruto nationale elektriciteitsconsumptie van een land is gedefiniëerd als de totale elektriciteitsopwekking (uit alle bronnen) plus de import en minus de export van elektriciteit.
Eenheid	% van totale elektriciteitsverbruik
Beschikbare periode	1990-2011
Bron	Eurostat. Indicator: Electricity generated from renewable sources (variabele nrg_ind_333a)
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	-

Naam	Uitstoot van CO ₂
Definitie	Uitstoot van CO ₂ (koolstofdioxide) volgens IPCC-voorschriften, per hoofd van de bevolking. Het betreft de emissies bij het verbranden van olie, kolen en gas voor energiegebruik. Emissies bij verbranding van hout en afval, en bij enkele industriële processen zoals de productie van cement, zijn hierin niet meegenomen. Zie 'The Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories'.
Eenheid	1 000 kg per capita
Beschikbare periode	2001-2010
Bron	Bron: OECD Stat-database
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/Index.aspx
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

Naam	HRST-kern; hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie
Definitie	Personen die een opleiding in het hoger onderwijs hebben voltooid op het gebied van wetenschap en technologie en tevens werkzaam zijn op het gebied van wetenschap en technologie. De opleiding dient te vallen onder ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master of hbo), 5b (o.a. kort hbo) of 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding). Werkzaamheden dienen te vallen onder ISCO-1988 codes 2 (professionals) of 3 (technicians and associate professionals). Onder 'wetenschap en technologie' vallen, naast natuurwetenschappen en techniek, ook bijvoorbeeld medische wetenschap, landbouwonderzoek, sociale wetenschappen en onderwijs.
Eenheid	% van totale werkzame beroepsbevolking
Beschikbare periode	1994-2012
Bron	Eurostat [variabelen hrst_st_ncat, hrst_st_nsec en hrst_st_nsec2].
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97 classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E. (2005). <i>Heeft Nederland wel zo weinig hoogopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem</i> , CBS: Den Haag.

Naam	Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar
Definitie	Personen in de leeftijdsgroep van 25 tot 65 jaar, die een opleiding hebben voltooid in het hoger onderwijs. De opleiding dient te vallen onder ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master of hbo), 5b (o.a. kort hbo) of 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding).
Eenheid	% van bevolking van 25 tot 65 jaar
Beschikbare periode	1997-2011
Bron	OECD Education at a Glance 2013.
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97 classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E. (2005). <i>Heeft Nederland wel zo weinig hoogopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem</i> , CBS: Den Haag.

Naam	Afgestudeerden in een bètarichting
Definitie	Aantal succesvol afgestudeerden en gepromoveerden in wiskunde, natuurwetenschappen en informatica (science: ISC 4) en techniek (engineering: ISC 52) in het betreffende jaar, als aandeel van het totaal aantal afgestudeerden en gepromoveerden in tertiair onderwijs en geavanceerde researchopleidingen in dat jaar. Hoger onderwijs is hier gedefinieerd als ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master en hbo), en 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding).
Eenheid	% van totale aantal afgestudeerden
Beschikbare periode	1998-2011
Bron	OECD Education database
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het betreft het jaar waarin studenten daadwerkelijk een diploma verwerven, met uitzondering van Denemarken, Finland, Frankrijk (tot 2002) en Italië, waar studenten zijn geregistreerd, die in het voorgaande jaar zijn afgestudeerd. Volgens de ISCED-97 classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E. (2005). <i>Heeft Nederland wel zo weinig hoopopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem</i> , CBS: Den Haag.

Naam	Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen
Definitie	Personen van 25 tot 65 jaar, die aangaven dat ze in de 4 weken voorafgaand aan de enquête onderwijs hadden ontvangen of een training hadden gevolgd.
Eenheid	% van bevolking van 25 tot 65 jaar
Beschikbare periode	1992-2012
Bron	Eurostat Structural Indicators [variabele tsiem080 hernoemd als trng_lfse_01]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	De weergegeven informatie heeft betrekking op alle vormen van onderwijs en training, ongeacht of deze van belang zijn voor de huidige of een toekomstige baan van de respondent. Dit omvat formeel onderwijs, trainingen, bedrijfstrainingen, leerlingwezen, leren terwijl men werkt, seminars, leren op afstand, avondonderwijs, en dergelijke. Vanaf 2004 wordt zelfstudie niet meer meegeteld.

Naam	Arbeidskosten per eenheid product
Definitie	Arbeidskosten gedeeld door het bbp. De arbeidskosten zijn in nominale prijzen uitgedrukt. Het bbp wordt gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen. Hierdoor is het mogelijk te bekijken hoe de arbeidskosten voor een standaard productie-eenheid zich door de jaren heen ontwikkelen.
Eenheid	Index (2005=100)
Beschikbare periode	1992-2012
Bron	OECD Economic Outlook, No.93 - June 2013
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	De index geeft per land de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product weer. De index laat niet de niveauverschillen in arbeidskosten per eenheid product zien tussen de verschillende landen.

Naam	Leerprestaties van 15-jarige scholieren
Definitie	Leerprestaties van 15-jarige scholieren op het terrein van wiskunde, natuurwetenschappen, en lezen.
Eenheid	Index
Beschikbare periode	2000, 2003, 2006 en 2009
Bron	OECD Programme for International Student Assessment (PISA).
Link naar brongegevens	www.oecd.org/pisa
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	De cijfers voor Nederland voor 2003 hebben een beperkte betrouwbaarheid vanwege een kleine steekproefomvang. Het totaal is berekend als het ongewogen gemiddelde van de scores op de drie onderscheiden onderdelen. De cijfers van 2012 worden pas op 3 December 2013 beschikbaar gesteld.

Naam	Arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau
Definitie	Werkzame personen van 25 tot 65 jaar, naar hoogst genoten opleiding. Onder werkzame personen vallen werknemers, zelfstandigen en onbetaald meewerkende familieleden, die ten minste 1 uur per week werken. Opleidingen zijn ingedeeld in drie klassen: 1 'lager onderwijs' (ISCED-97 niveau 0-2). In Nederland zijn dit o.a. basisschool, vmbo en de onderbouw van havo en vwo; 2 'middelbaar onderwijs' (ISCED-97 niveau 3-4). In Nederland o.a. bovenbouw havo en vwo, mbo-2,3 en 4, leerlingwezen; 3 'hoger onderwijs' (ISCED-97 niveau 5-6). Hbo, wo en promotietrajecten.
Eenheid	% van bevolking van 25 tot 65 jaar in de betreffende opleidingsgroep
Beschikbare periode	1991-2011
Bron	OE50, Education at a Glance 2013.
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97 classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E. (2005). <i>Heeft Nederland wel zo weinig hoopopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem</i> , CBS: Den Haag. De cijfers zijn gebaseerd op de 'EU Labour Force Survey'.

Naam	Werkloosheid naar opleidingsniveau
Definitie	Aantal geregistreerde werklozen van 25-64 jaar, als percentage van de beroepsbevolking (25-64 jaar), naar hoogst voltooide opleiding. Opleidingen zijn ingedeeld in drie klassen: 1 'lager onderwijs' (ISCED-97 niveau 0-2). In Nederland zijn dit o.a. basisschool, vmbo en de onderbouw van havo en vwo; 2 'middelbaar onderwijs' (ISCED-97 niveau 3-4). In Nederland o.a. bovenbouw havo en vwo, mbo-2,3 en 4, leerlingwezen; 3 'hoger onderwijs' (ISCED-97 niveau 5-6). Hbo, wo en promotietrajecten. Werklozen zijn gedefinieerd als personen zonder werk, die actief werk zoeken en momenteel beschikbaar zijn om te gaan werken.
Eenheid	% van beroepsbevolking van 25 tot 65 jaar in de betreffende opleidingsgroep

Beschikbare periode	1991–2011
Bron	OE50, Education at a Glance 2013.
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97 classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E. (2005). <i>Heeft Nederland wel zo weinig hoopopleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem</i> , CBS: Den Haag. De cijfers zijn gebaseerd op de 'EU Labour Force Survey'.

Innovatie

Naam	R&D-uitgaven van bedrijven
Definitie	Uitgaven aan onderzoek & ontwikkeling (R&D) door de sector bedrijven
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators.
Link naar brongegevens	www.oecd.org .
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	–

Naam	R&D-uitgaven van bedrijven, industrie en dienstensector
Definitie	Uitgaven aan onderzoek & ontwikkeling (R&D) door de sector bedrijven
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators [variabelen C15T37 en C50T99].
Link naar brongegevens	–
Ontbrekende landen	AU, CA, DK, FR, GB, IE, PL, SE.
Opmerkingen	–

Naam	R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland
Definitie	Uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) door de sector bedrijven, betaald door buitenlandse financiers.
Eenheid	% van R&D-uitgaven van bedrijven
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	US
Opmerkingen	–

Naam	Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt
Definitie	Het percentage (technologisch) innovatieve bedrijven in industrie en dienstensector, dat heeft samengewerkt met andere bedrijven en instellingen op het terrein van innovatie. Hierbij worden tevens apart onderscheiden: 'samenwerking met de overheid of publieke researchinstellingen' en 'samenwerking met universiteiten of andere instituten voor hoger onderwijs'.
Eenheid	% van innovatieve bedrijven
Beschikbare periode	1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008 en 2010
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys [variabele inn_cis10_coop] en CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, GB, JP, KR, US
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3. Voor 1996 en 1998 geldt: alleen bedrijven met minstens 20 werknemers in industrie en alleen bedrijven met minstens 10 werknemers in dienstensector. Vanaf 2000 geldt: alleen bedrijven met minstens 10 werknemers voor zowel industrie als dienstensector. Voor het jaar 2008 is de indeling in industrie en dienstensector gebaseerd op NACE Rev. 2. De industrie bestaat uit NACE-categorie C. De dienstensector bestaat uit de NACE-categorieën G46, H, J58, J61, J62, J63, K and M71.

Naam	Technologisch innovatieve bedrijven
Definitie	Succesvolle innovatieve bedrijven met product- en/of procesvernieuwingen in de laatste drie jaar. Dit zijn bedrijven die voor de markt nieuwe of aanzienlijk verbeterde producten (goederen) of diensten introduceren, of bedrijven die nieuwe of aanzienlijk verbeterde processen implementeren. Innovaties zijn gebaseerd op de resultaten van nieuwe technologische ontwikkelingen, nieuwe combinaties van bestaande technologie of het benutten van overige kennis.
Eenheid	% van bedrijven
Beschikbare periode	1996, 2000, 2004, 2006, 2008 en 2010. Voor Nederland ook 1998 en 2002
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys 2010 [variabele inn_cis10_type] en CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, GB, JP, KR, US (en FR voor dienstensector)
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3. Voor 1996 en 1998 geldt: alleen bedrijven met minstens 20 werknemers in de industrie en alleen bedrijven met minstens 10 werknemers in dienstensector. Vanaf 2000 geldt: alleen bedrijven met minstens 10 werknemers voor zowel industrie als dienstensector. Het EU-15-gemiddelde voor de industrie in 1996 is exclusief Griekenland. Het EU-15-gemiddelde in de dienstensector in 1996 is exclusief Griekenland, Spanje en Italië. Voor het jaar 2008 is de indeling in industrie en dienstensector gebaseerd op NACE Rev. 2. De industrie bestaat uit NACE-categorie C. De dienstensector bestaat uit de NACE-categorieën G46, H, J58, J61, J62, J63, K and M71.

Naam	Werkgelegenheid in hightechsectoren
Definitie	Werkgelegenheid in de medium- en hightech industrie; en werkgelegenheid in de kennisintensieve hightechdienstensector.
Eenheid	% van werkzame beroepsbevolking
Beschikbare periode	1994-2012
Bron	Eurostat Science and Technology Indicators [variabele htec_emp_nat2]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR, JP, US
Opmerkingen	Vanaf 2008 is de indeling gebaseerd op de NACE Rev. 2. De hightechindustrie omvat: de farmaceutische industrie (21) en de vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur (26). De medium-hightechindustrie omvat: de chemische industrie (26), de vervaardiging van elektrische apparatuur (27), overige machines en apparaten (28), auto's, aanhangwagens en opleggers (29) en overige transportmiddelen (30). De kennisintensieve hightechdienstensector omvat: de informatie- en communicatiesector (excl. 58) en speur- en ontwikkelingswerk (72). Voor 2008 was de indeling gebaseerd op de NACE Rev. 1.1.

Naam	Aangevraagde octrooien bij het EPO
Definitie	Octrooiaanvragen bij het Europees Patentbureau (EPO). Een aanvraag wordt geteld op het moment dat deze wordt ingediend op nationaal niveau (prioriteitsjaar). Onder de getelde octrooiaanvragen vallen aanvragen onder de 'European Patent Convention', alsmede aanvragen onder de 'Patent Co-operation Treaty' (PCT), waarbij het EPO is aangewezen als hoeder (Euro-PCT). Aanvragen die alleen zijn gedaan bij nationale patentbureaus worden niet meegeteld. Het aantal aanvragen wordt geteld volgens specifieke criteria, die kijken naar het innovatieve potentieel. Derhalve komen de hier weergegeven aantallen niet overeen met bijvoorbeeld de aantallen in het 'annual report' van de EPO. In gevallen waarbij een aanvraag werd gedaan door uitvinders uit verschillende landen, is bij elk van deze landen een fractie van een aanvraag geteld. Octrooien worden alleen toegewezen indien deze nieuw zijn, een innovatieve sprong voorwaarts betekenen en industrieel toepasbaar zijn. Niet als innovatie worden gezien onder meer nieuwe wiskundige methoden, softwareverbeteringen en plantenveredeling. Dit betekent dat innovaties in de dienstensector onder de 'European Patent Convention' niet tot octrooiaanvragen kunnen leiden.
Eenheid	Aantal aanvragen per miljoen personen in de beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990-2011
Bron	Eurostat [variabelen pat_ep_ntot en tsc0009110]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het duurt tot wel enkele jaren voordat alle procedures voor een ingediend patent volledig zijn doorlopen. Daarnaast is het mogelijk om een in één Europees land ingediend octrooi een vastgestelde periode later alsnog bij het EPO in te dienen, met behoud van het prioriteitsjaar. Cijfers op basis van het prioriteitsjaar kunnen voor de laatste paar jaar derhalve nog flink stijgen.

Naam	Aangevraagde triadische octrooien
Definitie	Aantal aangevraagde octrooien die tegelijkertijd worden ingediend bij het Europees (EPO) en het Japans (JPO) patentbureau en toegekend worden door het Amerikaans patentbureau (USPTO), naar jaar van eerste internationale aanvraag. Gemeten op 1 januari van elk jaar. Octrooien worden geteld bij het land van herkomst van de uitvinder (niet bij het land van herkomst van de aanvrager).
Eenheid	Aantal aanvragen per miljoen personen in de beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	OECD patent database.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Het aantal jaren dat verstrijkt tussen het indienen van de aanvraag voor het patent en de daadwerkelijke toekenning verschilt tussen de diverse instanties. Bij de EPO en JPO kan dit tot 4 jaar duren, bij de USPTO 6 tot 10 jaar.

Naam	Aangevraagde hightech octrooien bij het EPO
Definitie	Naast het totale aantal octrooien wordt ook het aandeel aangevraagde hightechpatenten als percentage van het totaal aantal aangevraagde patenten bij het Europees Patentbureau (EPO) gegeven. Hightech patenten zijn opgenomen volgens de criteria van het Trilateral Statistical Report waarin de volgende technologiegebieden als hightech worden aangemerkt: computers en overige geautomatiseerde kantooruitrusting, micro-organische en genetische techniek, luchtvaart, communicatie-technologie, halfgeleiders en lasers (IPC-classificatie).
Eenheid	Percentage aanvragen hightech octrooien op totaal aantal aanvragen octrooien
Beschikbare periode	1990–2009
Bron	Eurostat [variabelen pat_ep_ntot en tsc0009110]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Het duurt tot wel enkele jaren voordat alle procedures voor een ingediend patent volledig zijn doorlopen. Daarnaast is het mogelijk om een in één Europees land ingediend octrooi een vastgestelde periode later alsnog bij het EPO in te dienen, met behoud van het prioriteitsjaar. Cijfers op basis van het prioriteitsjaar kunnen voor de laatste paar jaar derhalve nog flink stijgen.

Naam	Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten
Definitie	Omzetaandeel van technologisch nieuwe of sterk verbeterde producten. De producten zijn nieuw voor het bedrijf, maar niet noodzakelijkerwijs ook nieuw in de markt. Alleen bedrijven met minstens 10 werknemers.
Eenheid	% van totale omzet
Beschikbare periode	2000, 2002, 2003, 2004, 2006, 2008 en 2010.
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys en CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, GB, JP, KR, US (en FR voor diensten).
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3.

Naam	Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd
Definitie	Het percentage bedrijven dat niet-technologische innovatie heeft doorgevoerd op de volgende terreinen: strategie, management, organisatie, marketing en esthetische aanpassingen van producten. 'Strategie' betreft de implementatie of wijziging van de (langetermijn) doelen van een bedrijf. 'Management' refereert aan het toepassen van geavanceerde, niet eerder door het bedrijf gebruikte management-technieken. 'Organisatie' heeft betrekking op het doorvoeren van ingrijpende veranderingen in de organisatiestructuur van het bedrijf. 'Marketing' betreft de toepassing of ontwikkeling van wezenlijk nieuwe marketingconcepten. 'Esthetische productaanpassingen' zijn niet-technische veranderingen in uiterlijk of voorkomen van producten, zoals wijziging van kleur of verpakking.
Eenheid	% van totale aantal bedrijven
Beschikbare periode	1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008 en 2010.
Bron	Eurostat Community Innovation Survey [variabele inn_cis10_mo] en CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, BE, CA, ES, FI, FR, GB, IE, IT, JP, KR, SE, US
Opmerkingen	-

Kapitaal

Naam	Geïnvesteed durfkapitaal
Definitie	Risicodragend vermogen ter beschikking gesteld aan niet-beurs-genoteerde ondernemingen. De gegevens zijn onderverdeeld in twee groepen: de vroege fase ('aanloop' en 'opstart') en de vervolgfase ('uitbreiding' en 'vervanging'). Onder 'aanloop' ('seed') wordt verstaan: financiering van onderzoek, beoordeling en ontwikkeling van de businesscase voorafgaande aan de opstartfase. Bij 'opstart' gaat het om financiering van productontwikkeling en de eerste activiteiten op het gebied van marketing, productie en verkoop. 'Uitbreiding' betreft de financiering van uitbreiding van de productiecapaciteit en verdere ontwikkeling van producten en markten en/of additioneel werkkapitaal. 'Vervanging' duidt op de aankoop van bestaande aandelen in een onderneming. Hiertoe behoort ook de herfinanciering van schulden aan een bank. Databron is de European Private Equity and Venture Capital Association (EVCA).
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu [variabelen htec_vci_stage1, htec_vci_stage2]
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	-

Naam	Directe buitenlandse investeringen: stromen
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts) persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen. Stromen hebben betrekking op de jaarlijkse geldstromen betrekking hebbende op directe buitenlandse investeringen.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2012
Bron	OECD International direct investment database; Dataset: FDI series of BOP and IIP aggregates.
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook ; www.oecd.org/investment/statistics
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Vergelijkbaarheid: Ondanks verbeteringen in het toepassen van internationale standaarden in recente jaren, bestaan er nog steeds methodologische verschillen tussen landen. In een gezamenlijke enquête van IMF en OESO is de mate onderzocht waarin de internationale standaarden worden toegepast in de OESO landen en ook een dertigtal niet-OESO landen. Verwijzingen naar resultaten van dit onderzoek zijn te vinden bij het OECD Factbook.

Naam	Directe buitenlandse investeringen: voorraad
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts) persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen. De voorraad heeft betrekking op de totale actuele waarde van de in de loop van de jaren gedane investeringen.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2012
Bron	OECD International direct investment database; Dataset: FDI series of BOP and IIP aggregates.
Link naar brongegevens	www.oecd.org/investment/statistics
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Volgens internationale standaarden worden activa en geldelijke verplichtingen (assets and liabilities) gewaardeerd tegen de marktprijs. De cumulatieve buitenlandse investeringen kunnen dus ook door koersmutaties veranderen.

Naam	Investeringsquote bedrijvensector
Definitie	Bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa door de bedrijvensector gedeeld door het bbp (in prijzen van 2000).
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2012
Bron	OECD Economic Outlook no. 93, June 2013
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	AT, CZ, HU, IE, IT, ES, PL
Opmerkingen	–

Ondernemerschap

Naam	Ondernemersquote
Definitie	De ondernemersquote is gedefinieerd als het aantal ondernemers als percentage van de werkzame en werkzoekende beroepsbevolking. Als definitie van ondernemerschap geldt: alle eigenaren van bedrijven die tevens het bedrijf leiden en waarbij ondernemerschap voor de betreffende personen de hoofdactiviteit is. Onder deze definitie vallen derhalve zowel zelfstandigen van niet-rechtspersonen, als directeur/groootaandeelhouders (dga's) van rechtspersonen. Ondernemers in de landbouw en visserij zijn buiten de analyse gebleven.
Eenheid	% van de werkzame en werkzoekende beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	Panteia/EIM, op basis van Compendia.
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	De OESO hanteert in de LFS geen uniforme definitie van een ondernemer, maar gaat uit van de definitie die het betreffende land hanteert, met als gevolg dat niet alle cijfers tussen landen onderling vergelijkbaar zijn. Daarnaast bevat de statistiek veel reeksbreuken. Panteia/EIM heeft een methode ontwikkeld om gegevens uit diverse landen met elkaar te vergelijken op basis van een uniforme definitie. Panteia/EIM is nagegaan welke definitie van ondernemer door de diverse landen in de diverse statistieken gebruikt is. Er zijn toen voor een recent jaar ophoog-, c.q. afsplitsfactoren per land vastgesteld (veelal 1992) om tot een uniforme definitie te komen. In sommige landen (w.o. NL en de US) zijn bijschattingen verricht voor de directeur-groootaandeelhouders, terwijl voor enkele andere landen schattingen zijn gemaakt van de zogenaamde meewerkende gezinsleden die op de aantallen ondernemers in de statistiek in mindering zijn gebracht. De ophoog- en afsplitsfactoren zijn bij gebrek aan informatie per jaar voor een aantal landen in de tijd constant gehouden. Tevens zijn correcties aangebracht voor de reeksbreuken in het materiaal van de OESO door in het jaar van de reeksbreuk als groei-cijfer de gemiddelde ontwikkeling van het voorafgaande jaar en het navolgende jaar te nemen.

Naam	Aandeel zelfstandige ondernemers, mannelijk; vrouwelijk
Definitie	Deel van werkzame personen dat zelfstandig ondernemer is. Onder 'zelfstandige ondernemers' vallen onder andere werkgevers, ZZP'ers, en onbetaald meewerkende gezinsleden (deze laatste groep komt vooral veel voor in kleinschalige landbouw en detailhandel). Directeuren op de loonlijst van grote bedrijven worden niet als zelfstandige ondernemers gezien. Een werkzame persoon is hier gedefinieerd als iemand van 15 jaar of ouder, die minstens 1 uur per week betaald werk heeft verricht.
Eenheid	% van mannelijke/vrouwelijke werkzame personen
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	OECD, Annual Labour Force Statistics.
Link naar brongegevens	http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=451
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	TEA-index; aankomend en jong ondernemerschap
Definitie	Het aantal personen dat bezig is een bedrijf te starten of dat een bedrijf bezit/leidt dat minder dan 3,5 jaar bestaat, in verhouding tot de beroepsbevolking
Eenheid	Index
Beschikbare periode	2001-2012 (2012 betreft voorlopig cijfer)
Bron	Panteia/EIM op basis van Global Entrepreneurship Monitor (GEM)
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	AT, CA, CZ
Opmerkingen	De TEA is een index voor de mate van nieuw ondernemerschap per land en wordt berekend als het percentage van mensen die dergelijke activiteiten ondernemen ten opzichte van de beroepsbevolking (bevolking tussen 18 en 64 jaar). De GEM is in 1999 van start gegaan op initiatief van 10 landen. Sinds 2001 neemt Panteia/EIM binnen het programma 'MKB en Ondernemerschap' deel aan de GEM. Jaarlijks zijn nu ruim dertig landen, waaronder 20 OESO-landen, betrokken bij dit onderzoek, zodat een goede internationale vergelijking mogelijk is van de mate van nieuw ondernemerschap en van het ondernemersklimaat.

Naam	Bedrijfs grootte bij oprichting
Definitie	Gemiddelde aantal personen werkzaam bij oprichting van een bedrijf.
Eenheid	personen
Beschikbare periode	1995-2011 (2011 betreft voorlopig cijfer)
Bron	Panteia/EIM op basis Internationale Benchmark en Eurostat.
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	AU, CA, IE, JP, KR
Opmerkingen	-

Naam	Oprichtingen van bedrijven
Definitie	De hier gebruikte definities voor oprichtingen en opheffingen van bedrijven verschillen sterk van de definities die worden gebruikt bij elders door het CBS voor alleen Nederland gepubliceerde cijfers. Zo worden in de nationale CBS cijfers bijvoorbeeld alleen bedrijven geteld wanneer er tenminste 1 persoon 15 uur of meer per week werkzaam is. In deze internationale vergelijking wordt een bedrijf geteld wanneer er minstens 1 persoon 1 uur per week werkt. Onderstaand overzicht geeft de voornaamste verschillen weer. Internationale vergelijking (deze publicatie): Populatie: Gehele bedrijfsleven exclusief landbouw en visserij (NACE C-K; N-O). Gezondheidszorg maakt hier wel deel van uit; overheid en onderwijs niet. Eenheid: Juridische onderneming Definitie oprichting: Starters en nieuwe dochters, voorzover actief. Definitie opheffing: Algemene opheffingen van actieve bedrijven en faillissementen van actieve bedrijven. Fusies en overnames zijn niet meegerekend, behalve voor eenmanszaken. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon werkt tenminste 1 uur per week in de onderneming. Nationale CBS-cijfers (elders gepubliceerd): Populatie: Bedrijfsleven exclusief opvoeringen in de landbouw, visserij, financiële instellingen, openbaar bestuur en de gesubsidieerde sector. Eenheid: Bedrijf Definitie oprichting: Nieuwe economisch actieve bedrijven; voortzettingen van een of meer bestaande bedrijven (fusie, overname, verzelfstandiging, eigenaarwisseling, naamswijziging e.d.) worden niet als nieuw beschouwd. Definitie opheffing: Er is sprake van een opheffing als een bedrijf in jaar (t+1) niet meer tot de populatie actieve bedrijven behoort, terwijl dit in het vorige jaar (t) wel het geval was. Voor een opheffing geldt als aanvullende voorwaarde dat er geen andere bedrijven bij de gebeurtenis zijn betrokken. M.a.w. een structuurwijziging (fusie, overname, afsplitsing, uiteenvallen) leidt niet tot een opheffing. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon is 15 uur of meer per week werkzaam. N.B.: Het saldo van fusies en afsplitsingen ligt jaarlijks gemiddeld rond de 0,75-1% van het aantal bedrijven. Het aandeel oprichtingen en opheffingen waarbij de ondernemer minder dan 15 uur actief is in het bedrijf schommelt voor Nederland jaarlijks tussen de 15% en 20% (bron: Panteia/EIM).
Eenheid	Beschikbaar als percentage van het totale aantal bedrijven en in absolute aantallen
Beschikbare periode	1995-2011 (2011 betreft voorlopig cijfer)
Bron	Panteia/EIM op basis Internationale Benchmark en WIBIS.
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR
Opmerkingen	Als bronnen worden door Panteia/EIM doorgaans het Handelsregister en/of het BTW-register gehanteerd. Een drietal landen - Frankrijk, de VS en Japan - hanteert een statistiekregister. Voorzover landen een andere afbakening van toe- en uitredingen hanteren, heeft Panteia/EIM deze volgens een vaste procedure geüniformeerd. Hiervoor is primair naar Nederlandse verhoudingscijfers gekeken. Internationaal zijn correcties nodig voor o.a. niet-actief, en het meetellen van verhuizingen en overdrachten. Zie de 'Internationale Benchmark Ondernemerschap' van Panteia/EIM voor een exacte beschrijving van de procedure per land.

Naam	Opheffingen van bedrijven
Definitie	De hier gebruikte definities voor oprichtingen en opheffingen van bedrijven verschillen sterk van de definities die worden gebruikt bij elders door het CBS voor alleen Nederland gepubliceerde cijfers. Zo worden in de nationale CBS cijfers bijvoorbeeld alleen bedrijven geteld wanneer er tenminste 1 persoon 15 uur of meer per week werkzaam is. In deze internationale vergelijking wordt een bedrijf geteld wanneer er minstens 1 persoon 1 uur per week werkt. Onderstaand overzicht geeft de voornaamste verschillen weer. Internationale vergelijking (deze publicatie): Populatie: Gehele bedrijfsleven exclusief landbouw en visserij (NACE C-K; N-O). Gezondheidszorg maakt hier wel deel van uit; overheid en onderwijs niet. Eenheid: Juridische onderneming Definitie oprichting: Starters en nieuwe dochters, voorzover actief. Definitie opheffing: Algemene opheffingen van actieve bedrijven en faillissementen van actieve bedrijven. Fusies en overnames zijn niet meegerekend, behalve voor eenmanszaken. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon werkt tenminste 1 uur per week in de onderneming. Nationale CBS-cijfers (elders gepubliceerd): Populatie: Bedrijfsleven exclusief opvoeringen in de landbouw, visserij, financiële instellingen, openbaar bestuur en de gesubsidieerde sector. Eenheid: Bedrijf Definitie oprichting: Nieuwe economisch actieve bedrijven; voortzettingen van een of meer bestaande bedrijven (fusie, overname, verzelfstandiging, eigenaarwisseling, naamswijziging e.d.) worden niet als nieuw beschouwd. Definitie opheffing: Er is sprake van een opheffing als een bedrijf in jaar (t+1) niet meer tot de populatie actieve bedrijven behoort, terwijl dit in het vorige jaar (t) wel het geval was. Voor een opheffing geldt als aanvullende voorwaarde dat er geen andere bedrijven bij de gebeurtenis zijn betrokken. M.a.w. een structuurwijziging (fusie, overname, afsplitsing, uiteenvallen) leidt niet tot een opheffing. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon is 15 uur of meer per week werkzaam. N.B.: Het saldo van fusies en afsplitsingen ligt jaarlijks gemiddeld rond de 0,75-1% van het aantal bedrijven. Het aandeel oprichtingen en opheffingen waarbij de ondernemer minder dan 15 uur actief is in het bedrijf schommelt voor Nederland jaarlijks tussen de 15% en 20% (bron: Panteia/EIM).
Eenheid	Beschikbaar als percentage van het totale aantal bedrijven en in absolute aantallen
Beschikbare periode	1995-2011
Bron	Panteia/EIM op basis Internationale Benchmark en WIBIS.
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	AU, CA, CZ, ES, HU, JP, KR, PL, SE
Opmerkingen	Als bronnen worden door Panteia/EIM doorgaans het Handelsregister en/of het BTW-register gehanteerd. Een drietal landen - Frankrijk, de VS en Japan - hanteert een statistiekregister. Voorzover landen een andere afbakening van toe- en uittredingen hanteren, heeft Panteia/EIM deze volgens een vaste procedure geüniformeerd. Hiervoor is primair naar Nederlandse verhoudingscijfers gekeken. Internationaal zijn correcties nodig voor o.a. niet-actief, en het meetellen van verhuizingen en overdrachten. Zie de 'Internationale Benchmark Ondernemerschap' van Panteia/EIM voor een exacte beschrijving van de procedure per land.

Naam	Overlevingskansen van bedrijven: bedrijven die 2 jaar na oprichting nog actief zijn
Definitie	Percentage van alle opgerichte ondernemingen in een bepaald jaar, dat nog altijd actief is in termen van werkgelegenheid en/of omzet, 2 jaar na de oprichting. Een bedrijf is alleen opgericht als deze 'from scratch' start met activiteiten. De populatie omvat ondernemingen in de industrie, bouw en diensten (uitgezonderd verzekerings- activiteiten van holdings).
Eenheid	% van alle twee jaar eerder opgerichte bedrijven
Beschikbare periode	2000-2010
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, AT, BE, CA, DE, DK, FR, IE, JP, KR, PL, US
Opmerkingen	-

Naam	Snel groeiende bedrijven
Definitie	Een snelle groeier is een bedrijf dat in een periode van 3 jaar minimaal 72,8% groeit in werkgelegenheid. Het betreft bedrijven vanaf 10 werkzame personen.
Eenheid	% van bedrijven
Beschikbare periode	1998-2011
Bron	Panteia/EIM op basis van Amadeus (Bureau van Dijk), Icarus (Bureau van Dijk) en NFO.
Link naar brongegevens	eim.panteia.nl
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR
Opmerkingen	Panteia/EIM maakte voor de berekeningen rond de snelle groeiers gebruik van gegevens uit gedeponeerde jaarrekeningen. De bron voor Europese landen is AMADEUS van Bureau Van Dijk. Voor de US heeft Panteia/EIM gebruikgemaakt van de database COMPUSTAT van Standard & Poor's. Vanaf 2009 wordt gebruik gemaakt van Icarus van Bureau Van Dijk. Een bedrijf is een snelle groeier wanneer 3 jaar op rij gemiddeld 20% groei heeft plaatsgevonden. Voor een driejaarlijkse periode is de minimale groei voor een snelle groeier hiermee 72,8 procent. Verder worden alle bedrijven vanaf 10 werkzame personen meegenomen in de analyse. Tot en met 2008 hadden de cijfers betrekking op bedrijven met 50 tot 1000 werkzame personen.

Naam	Houding ten opzichte van ondernemerschap
Definitie	Percentage van ondervraagden dat ondernemerschap verkiest boven werknemer zijn. De exacte vraagstelling luidde: "Suppose you could choose between different kinds of jobs, which one would you prefer: being an employee; being selfemployed; none of these".
Eenheid	% van ondervraagden
Beschikbare periode	2000-2009
Bron	Europese Commissie; Flash Eurobarometer 283.
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_283_en.pdf
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR
Opmerkingen	-

Marktwerving

Naam	Mark-up
Definitie	Bbp gedeeld door de arbeidskosten (loonsom plus sociale lasten) van werkzame personen.
Eenheid	bbp / arbeidskosten. Per bedrijfstak: toegevoegde waarde / arbeidskosten
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Europese Commissie, AMECO database
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/ameco/
Ontbrekende landen	Voor industrie en diensten: AU, CA, IE, JP, KR, US
Opmerkingen	Het betreft alleen de arbeidskosten van werknemers. Virtueel loon van zelfstandigen is niet meegerekend.

Naam	Totale staatssteun
Definitie	Staatssteun aan specifieke bedrijfstakken (landbouw, visserij, industrie, steenkool, transport excl. spoorwegen en overige dienstverlening), en staatssteun die op ad hoc basis wordt gegeven aan individuele bedrijven, bijvoorbeeld om een bedrijf te redden of te reorganiseren. Tevens subsidies voor R&D, milieusubsidies, subsidies voor specifieke regio's, subsidies voor kleine bedrijven, en subsidies voor het creëren van banen. Om methodologische redenen is staatssteun aan de financiële sector, niet opgenomen in deze cijfers. Steun aan de financiële sector wordt door Eurostat namelijk beschouwd als crisismaatregel die een juist beeld over uitgaven voor overheidssteun aan de industrie en dienstverlening verstoort. Zie voor meer informatie over de staatssteun aan de financiële sector: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/studies_reports.html
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1992-2011
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	-

Naam	Belemmeringen voor ondernemerschap
Definitie	Gewogen gemiddelde van indicatoren op een lager niveau in het OECD PMR-schema, te weten 'Ondoorzichtigheid op het gebied van regelgeving en bestuur', 'Administratieve lasten voor beginnende ondernemers' en 'Beperkingen van de marktwerving'.
Eenheid	Score. Schaal van 0-6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen, een score van 6 duidt op grote belemmeringen.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	De weging van de OECD PMR-indicatoren is herzien. Hierdoor zijn ook de cijfers van 1998 en 2003 ingrijpend gewijzigd.

Naam	Openbare aanbesteding door de overheid
Definitie	Waarde van het deel van de publieke inkoop van goederen of diensten dat openbaar wordt aanbesteed via het 'Official Journal of the European Communities, Supplement S'. De indicator wordt uitgedrukt als percentage van het bbp, en als percentage van alle publieke inkoop. De totale publieke inkoop wordt hierbij gedefinieerd als de som van de waarde van inkoop voor openbare voorzieningen, en intermediair verbruik (ESA 95 P2), investeringen (P51) en sociale transfers m.b.t. uitgaven voor producten die aan huishoudens worden geleverd via marktpartijen (D6311_D63121_D63131PAY) voor de sector overheid (S.13 van tabel 2 ("main aggregates of general government") uit het ESA95 transmission programme).
Eenheid	% van bbp; % van totale publieke inkoop
Beschikbare periode	1993-2011 (tot en met 2010 voor openbare aanbesteding als percentage van totale publieke inkoop)
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	-

Naam	Belemmeringen voor handel en investeringen
Definitie	Gewogen gemiddelde van indicatoren op een lager niveau in het OECD PMR-schema, te weten 'Expliciete barrières voor handel en investeringen' (barrières tegen buitenlandse bezit van ondernemingen, procedures discriminerend voor buitenlandse ondernemingen, importheffingen en dergelijke) en 'Overige belemmeringen voor internationale handel' (met name regelgeving).
Eenheid	Score. Schaal van 0-6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen, een score van 6 duidt op grote belemmeringen.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	De weging van de OECD PMR-indicatoren is herzien. Hierdoor zijn ook de cijfers van 1998 en 2003 ingrijpend gewijzigd.

Macro-economische condities

Naam	Inflatie
Definitie	Ontwikkeling algemeen prijspeil gebaseerd op de Europese geharmoniseerde consumentenprijsindex (Harmonized Index of Consumer Prices; HICP).
Eenheid	%
Beschikbare periode	1997-2012
Bron	Eurostat, OECD
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , www.oecd.org/std/mei
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	De cijfers voor Australië, Canada, Japan, Zuid-Korea en de Verenigde Staten en OESO zijn niet geharmoniseerd met de indices van Europese landen, en dus niet direct hiermee vergelijkbaar. Het betreft nationale prijsindices.

Naam	Langetermijnrente
Definitie	Rendement van 10-jarige staatsobligaties
Eenheid	%
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	OECD Economic Outlook 93
Link naar brongegevens	http://www.oecd.org/eco/outlook/
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	België; rendement op staatsobligatie van meer dan 5 jaar, Zuid-Korea; rendement op 5-jaarsstaatsobligatie, Duitsland: rendement op staatsobligatie van 9 tot 10 jaar; Spanje: gewogen gemiddelde van rendement op staatsobligaties van meer dan twee jaar.

Naam	Saldo overheidsfinanciën
Definitie	Saldo van lenen en uitlenen door de collectieve sector. Hierin zijn inkomsten en uitgaven met een kapitaalkarakter verwerkt, zoals aan- en verkopen van grond, de verkoop van licenties voor mobiele telefonie, investeringen, investeringsbijdragen, opbrengsten uit de verkoop van gas. Financiële transacties als de verkoop van deelnemingen of het verstrekken van kredieten, bijvoorbeeld aan bedrijven of studenten, worden echter niet als voor het saldo relevante inkomsten of uitgaven gezien.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Eurostat, OECD Economic Outlook 93
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , http://www.oecd.org/eco/outlook/
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Staatsschuld
Definitie	Bruto schuld van de overheid; nominale waarde op 31 december van het betreffende jaar. Onder 'overheid' vallen de rijksoverheid, lokale overheden en de fondsen voor sociale zekerheid.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Eurostat, OECD Economic Outlook 93
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , http://www.oecd.org/eco/outlook/
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Er zijn verschillen tussen nationale definities van staatsschuld, en de EU-definitie (EMU-schuld). In deze data is, voor de EU-landen, de EU-definitie aangehouden.

Naam	Werkloosheid
Definitie	Aantal geregistreerde werklozen.
Eenheid	% van beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	OECD Economic Outlook 93
Link naar brongegevens	http://www.oecd.org/eco/outlook/
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Kosten voor import en export van een container
Definitie	Kosten die gemaakt worden voor de import/export van een container met standaard goederen. Kosten bestaan uit procedurekosten, overslagkosten en transportkosten. Voor import wordt gerekend vanaf het moment dat de container de haven binnenkomt tot het moment dat het bij de fabriek/groothandel is voor verdere verwerking, bij export geldt vanaf het moment van inladen bij de fabriek tot het vertrek uit de haven. De importerende of exporterende onderneming heeft 60 of meer werknemers, is gevestigd in de grootste handelsstad van het land, is een private onderneming die niet opereert in de 'export processing zone' of een industriële staat met speciale export- of importprivileges. De onderneming is 'domestically owned' en exporteert meer dan 10% van haar verkopen. De verhandelde goederen worden droog verscheept in een 20 foot volledig beladen container. De goederen zijn niet gevaarlijk, geen militaire items, hoeven niet gekoeld te worden of een andere speciale behandeling te ondergaan, en behoren tot de belangrijkste export- of importgoederen van het land.
Eenheid	US-dollar per container
Beschikbare periode	2006–2013
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	De cijfers over de jaren 2006 t/m 2013 zijn gebaseerd op bedrijven die meer dan 60 werknemers hebben. In eerdere edities van deze publicatie zijn cijfers gepubliceerd over bedrijven die meer dan 100 werknemers hebben.

Naam	Aantal dagen benodigd voor import en export van een container
Definitie	Aantal dagen dat een container met standaard goederen nodig heeft om de procedures te doorlopen, van aankomst in de haven tot de aankomst bij de fabriek of groothandel (respectievelijk van het inladen bij de fabriek tot het vertrek uit de haven). De importerende of exporterende onderneming heeft 60 of meer werknemers, is gevestigd in de grootste handelsstad van het land, is een private onderneming die niet opereert in de 'export processing zone' of een industriële staat met speciale export- of importprivileges. De onderneming is 'domestically owned' en exporteert meer dan 10% van haar verkopen. De verhandelde goederen worden droog verscheept in een 20 foot volledig beladen container. De goederen zijn niet gevaarlijk, geen militaire items, hoeven niet gekoeld te worden of een andere speciale behandeling te ondergaan, en behoren tot de belangrijkste export- of importgoederen van het land.
Eenheid	kalenderdagen
Beschikbare periode	2006–2013
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	De cijfers over de jaren 2006 t/m 2013 zijn gebaseerd op bedrijven die meer dan 60 werknemers hebben. In eerdere edities van deze publicatie zijn cijfers gepubliceerd over bedrijven die meer dan 100 werknemers hebben.

Naam	Openheid van de economie
Definitie	(Exporten tegen lopende prijzen + importen tegen lopende prijzen) gedeeld door (bbp tegen marktprijzen);
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990-2012
Bron	Europese Commissie: AMECO database
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/ameco/
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Functioneren van de overheid

Naam	Staatscontrole
Definitie	Staatseigendom, betrokkenheid bij en regulering van bedrijvigheid.
Eenheid	Schaal van 0-6. Score 0 duidt op weinig tot geen staatscontrole. Score 6 duidt op veel staatscontrole.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Gebruikers van de gegevens moeten zich ervan bewust zijn dat de cijfers niet meer een volledig beeld van de huidige situatie in snel hervormende landen weergeven. De gegevens van 2008 hebben betrekking op begin 2008. Staatscontrole betreft ook prijscontroles. Het PMR-indicator systeem is bijgewerkt en grondig herzien in 2008. De update en herziening van de PMR-indicatoren 2008 zijn in detail beschreven door Wölfl et al (2009) in "Ten years of product market reform in OECD countries – insights from a revised PMR indicator". OECD Economics Department Working Paper No 695, OECD, Paris.

Naam	Aantal benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming
Definitie	Benodigde aantal dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming. Het gaat daarbij om het voldoen aan de wettelijke vereisten, bijvoorbeeld inschrijving bij de Kamer van Koophandel en de Belastingdienst.
Eenheid	aantal dagen
Beschikbare periode	2003-2013
Bron	Wereldbank.
Link naar brongegevens	http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Aannames: De onderneming: - Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. Indien er meerdere bedrijfsvormen met beperkte aansprakelijkheid bestaan in een land, is de vorm gekozen die in het land het meest populair is. Informatie over de meest populaire vorm is verkregen van bedrijfsjuristen of het statistisch bureau. De tijd is geregistreerd in kalenderdagen. De meting betreft de mediaan van de duur die bedrijfsjuristen noemen als noodzakelijk voor het volbrengen van een procedure met een minimale follow-up met overheidsinstanties, en geen extra betalingen.

Naam	Vennootschapsbelasting
Eenheid	% van de netto inkomsten
Beschikbare periode	2000–2013
Bron	OECD Tax Database
Link naar brongegevens	http://www.oecd.org/ctp/taxdatabase
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	AU, GB: Belastingjaren lopen niet gelijk met kalenderjaar. De gegeven waarden behoren respectievelijk bij de situatie ingaande 1 juli en 5 april. BE (vanaf 2006): De vennootschapsbelasting kan deels gecompenseerd worden door de zogenaamde 'notionele interestaftrek'. De hoogte van deze aftrek is niet gerelateerd aan het gedrag of de resultaten van de onderneming, maar is alleen afhankelijk van de hoogte van het vermogen en de opbrengst op langetermijnoverheidsobligaties. Door deze aftrek leidt een relatief laag resultaat (voor belastingen) op het netto vermogen van een bedrijf tot een lager effectief belastingtarief. De effectieve belastingvoet is de helft van de nominale belastingvoet wanneer het aandelenvermogen voor belastingaftrek tweemaal het notionele interest percentage (3.0% in 2012) bedraagt. FR: Het tarief is inclusief toeslagen (omzet gebaseerd op de Contribution de Solidarité) maar exclusief lokale bedrijfsbelastingen (Contribution économique territoriale, een nieuwe belasting die de voormalige Taxe professionnelle vervangt) of de 5% tijdelijke opcenten die van toepassing is op de standaard vennootschapsbelasting voor grote ondernemingen met een omzet van meer dan EUR 250 miljoen. DE: inclusief regionale bedrijfsbelasting (Gewerbsteuer) en toeslagen. HU: exclusief omzetafhankelijke lokale bedrijfsbelasting, exclusief innovatiebelasting en exclusief speciale toeslagen voor financiële en kredietinstellingen, energiebedrijven, bedrijven in de telecom- en retailsector. IT: exclusief regionale bedrijfsbelasting (Imposta Regionale sulle Attività Produttive; IRAP). JP (vanaf 1 april 2012): Het centrale vennootschapsbelastingtarief is teruggebracht tot 25,5%. Tegelijkertijd is een speciale vennootschapsbelasting voor 'wederopbouw' opgelegd voor een periode van drie jaar tegen een tarief van 10%. Dit resulteert in een centraal vennootschapsbelastingtarief van 26,2%. Het 'decentrale vennootschapsbelastingtarief' is teruggebracht tot 10,8%. Te zamen resulteert dit in een tarief van 37,0%. NL: heeft betrekking op belastaar inkomen boven EUR 200,000. PL: er is geen decentrale overheidsbelasting, maar lokale autoriteiten delen in belastingopbrengsten tegen een bepaald percentage (voor alle lokale autoriteiten). US: Het tarief van de staten is een gewogen gemiddelde van het door de afzonderlijke staten geheven 'state corporate marginal income tax rate'.

Naam	Sectorale en ad hoc staatssteun
Definitie	Staatssteun die op ad hoc basis wordt gegeven aan individuele bedrijven, bijvoorbeeld om een bedrijf te redden of te reorganiseren en staatssteun aan specifieke bedrijfstakken (landbouw, visserij, industrie, steenkool, transport excl. spoorwegen en overige dienstverlening). Om methodologische redenen is staatssteun aan de financiële sector, niet opgenomen in deze cijfers. Steun aan de financiële sector wordt door Eurostat namelijk beschouwd als crisismaatregel die een juist beeld over uitgaven voor overheidssteun aan de industrie en dienstverlening verstoort. Zie voor meer informatie over de staatssteun aan de financiële sector: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/studies_reports.html
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	Eurostat Structural Indicators [variabele gov_oth_staid]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	–

Naam	Aantal te doorlopen procedures voor het opstarten van een onderneming
Definitie	Een procedure is gedefinieerd als een interactie van de oprichter van de onderneming met externe partijen (bijvoorbeeld overheidslichamen, juristen, accountants of notarissen). Interacties tussen de oprichters of functionarissen en medewerkers van de onderneming worden niet als procedures meegeteld. Procedures die volbracht moeten worden in hetzelfde gebouw maar in verschillende kantoren, worden geteld als afzonderlijke procedures. Indien de oprichters hetzelfde kantoor verscheidene keren moeten bezoeken voor verschillende opeenvolgende procedures, wordt elk bezoek afzonderlijk geteld. Er wordt aangenomen dat de oprichters alle procedures zelf moeten volbrengen, zonder tussenpersonen, helpers, accountants of juristen, tenzij de inbreng van een derde partij door de wet is opgelegd. Indien de diensten van professionals benodigd zijn, worden de procedures die namens de onderneming door deze professionals worden uitgevoerd, afzonderlijk geteld. Zowel de voorafgaand aan de oprichting voor een ondernemer officieel benodigde procedures om een onderneming formeel tot stand te brengen, als de procedures die na de oprichting moeten worden volbracht, worden geteld. Procedures die benodigd zijn voor officiële correspondentie of transacties met openbare instanties worden eveneens meegerekend. Indien bijvoorbeeld een bedrijfszegel of -stempel benodigd is op officiële documenten zoals belastingaangiften, wordt het verkrijgen van deze zegel of stempel ook geteld. Indien een onderneming een bankrekening moet openen voorafgaand aan het opgeven van omzetbelasting of BTW wordt deze transactie evenzeer meegenomen als een procedure. Besparingen worden uitsluitend meegenomen indien deze aan vier criteria voldoen: ze zijn legaal, ze zijn publiekelijk beschikbaar, ze worden door de meerderheid van de bedrijven gebruikt, en ze vermijden veroorzaakt een substantiële vertraging. Uitsluitend procedures die voor alle ondernemingen benodigd zijn, worden meegenomen. Procedures die specifiek zijn voor een bepaalde branche worden niet meegenomen. Procedures om te voldoen aan milieuwetten worden bijvoorbeeld uitsluitend meegeteld wanneer zij van toepassing zijn op alle bedrijven die algemene commerciële of industriële activiteiten ondernemen. Procedures die de onderneming doorloopt om elektriciteits-, water- en gasaansluitingen te bewerkstelligen en om afvalverwerking te realiseren, worden niet meegeteld.
Eenheid	aantal procedures
Beschikbare periode	2003–2013
Bron	Wereldbank.
Link naar brongegevens	http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Aannames: De onderneming: – Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. Indien er meerdere bedrijfsvormen met beperkte aansprakelijkheid bestaan in een land, is de vorm gekozen die in het land het meest populair is. Informatie over de meest populaire vorm is verkregen van bedrijfsjuristen of het statistisch bureau.

Naam	Online overheidsdiensten (gebruik personen)
Definitie	Online gebruik van overheidsdiensten door personen. Het gebruik van online overheidsdiensten kan bijvoorbeeld betrekking hebben op de belastingaangifte, het aanvragen van vergunningen of de aanvraag van een uittreksel uit het geboorteregister. Het online gebruik van overheidsdiensten betreft de 12 maanden voorafgaande aan de enquête en personen van 16–74 jaar.
Eenheid	% personen
Beschikbare periode	2008–2012
Bron	Eurostat. [isoc_bde15ei]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	De variabele 'aanbod elementaire overheidsdiensten op internet' [tsiir120] die in voorgaande publicaties was opgenomen, is stopgezet.

Naam	Online overheidsdiensten (gebruik bedrijven)
Definitie	Online gebruik van overheidsdiensten door bedrijven. Overheidsdiensten zijn bijvoorbeeld de belastingaangifte, het aanvragen van vergunningen, e.d. Het betreft bedrijven met 10 of meer werkzame personen.
Eenheid	% bedrijven
Beschikbare periode	2006–2012
Bron	Eurostat. [isoc_pibi_egov], [isoc_pibi_egov2] en [isoc_bde15ee]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	De variabele 'aanbod elementaire overheidsdiensten op internet' [tsiir120] die in voorgaande publicaties was opgenomen, is stopgezet.

Naam	Effectiviteit van de overheid
Definitie	Samengestelde index gebaseerd op indicatoren over onder andere de hoeveelheid bureaucratie, kwaliteit van de overheidsdienstverlening, politieke stabiliteit, betrouwbaarheid van de overheid, en transparantie en consistentie van beleid.
Eenheid	Score. Schaal van 0–100. Score 0 duidt op een geringe effectiviteit van de overheid. Score 100 duidt op een grote effectiviteit van de overheid.
Beschikbare periode	1996, 1998, 2000, 2002–2012
Bron	Wereldbank.
Link naar brongegevens	http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_chart.asp
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	Verschillen tussen landen zijn gering en lang niet altijd significant.

Infrastructuur

Naam	Efficiëntie van de distributie-infrastructuur
Definitie	De doelmatigheid van de distributie-infrastructuur voor goederen en diensten (lucht-, weg-, rail- en waterwegen).
Eenheid	Tot en met 1992: Schaal van 0 (inefficiënt) - 100 (efficiënt). Voor de jaren daarna: Schaal van 0 (inefficiënt) - 10 (efficiënt).
Beschikbare periode	1991-2013
Bron	World Competitiveness Yearbook, International Institute for Management Development (IMD)
Link naar brongegevens	http://www.imd.ch/wcc/yearbook
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Cijfers betreffen de percepties van managers van grotere, internationaal opererende ondernemingen en die in het betreffende land hebben gewoond en gewerkt. De steekproefomvang is proportioneel met het bbp van elke economie.

Naam	Gebruikskosten van kantoorruimte
Definitie	De huurkosten van kantoorruimte, inclusief servicekosten en onroerende zaakbelasting. De indicator voor het betreffende land is gebaseerd op de huurprijs van kantoorruimte van hoge kwaliteit (klasse A) op de belangrijkste kantoorlocatie in het betreffende land, zoals West End in Londen of Manhattan in New York. Voor Nederland is Amsterdam gekozen.
Eenheid	US-dollar per vierkante meter per jaar/Euro per vierkante meter per jaar
Beschikbare periode	januari 2001-april 2013
Bron	CB Richard Ellis, 'Global Market Rents', Prime Office Occupancy Costs
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/content/serial/19991487
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Meestal is de hoofdstad van een land gekozen als 'belangrijkste kantoorlocatie'. Uitzonderingen: Australië: Sydney; Canada: Calgary (vanaf november 2006-editie, daarvoor Toronto - Central Business District); Duitsland: Frankfurt am Main; Italië: Milaan; Japan: Tokyo Inner Central; Verenigd Koninkrijk: Londen West End; Verenigde Staten: New York midtown Manhattan. Deze (delen van) steden hebben de hoogste gebruikskosten van kantoorruimte in het land. De cijfers voor november 2011 zijn niet bekend, waardoor de meest recente cijfers in 2012 (Q1) gebruikt zijn. Het rapport verschijnt vanaf Q1 2012 halfjaarlijks.

Naam	Publieke uitgaven aan R&D
Definitie	Bruto binnenlandse uitgaven aan Onderzoek & Ontwikkeling (R&D), publiek gefinancierd.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990-2011
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators (MSTI)
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Vaste breedbandaansluitingen
Definitie	Breedbandaansluitingen op het Internet, eind juni en eind december van het meetjaar. De transmissiecapaciteit (som van upstream- en downstreamcapaciteit) van de aansluiting dient tenminste 256 kbit/s te bedragen. Omvat xDSL, kabel, satelliet breedband Internet, glasvezel, ethernet LAN's en vaste draadloze abonnees. Dit is exclusief mobiele toegang zoals UMTS.
Eenheid	Aansluitingen per 100 inwoners
Beschikbare periode	2001-2012
Bron	OECD Broadband Statistics
Link naar brongegevens	www.oecd.org/sti/ict/broadband ; www.oecd.org/sti/ICTindicators
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	-

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstututen, per leerling/student (in voltijdequivalenten). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren. Het betreft hier de onderwijsniveaus van basisonderwijs tot en met hoger onderwijs (ISCED niveaus 1 tot en met 6).
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP), tevens gerelateerd aan bbp per capita
Beschikbare periode	1997-2010
Bron	OECD Education at a Glance 2013
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, basisonderwijs
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstututen, per leerling (in voltijdequivalenten), in het basisonderwijs (ISCED niveau 1). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997-2010
Bron	OECD Education at a Glance 2013
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstituten, per leerling (in voltijdequivalenten), in het voortgezet onderwijs en mbo (ISCED niveaus 2 en 3). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997-2010
Bron	OECD Education at a Glance 2013
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, hoger onderwijs
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstituten, per leerling/student (in voltijdequivalenten), in het hoger onderwijs (ISCED niveaus 5 en 6). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren. R&D-activiteiten aan universiteiten vallen hier ook onder.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997-2010
Bron	OECD Education at a Glance 2013
Link naar brongegevens	http://www.oecd-ilibrary.org/statistics
Ontbrekende landen	-
Opmerkingen	Het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a glance 2007, p.170.

Naam	Bestedingen aan ICT
Definitie	Investerings-, intermediair verbruik en consumptie van ICT-goederen (hardware en software) en ICT-diensten. ICT staat voor informatie- en (tele)communicatietechnologie.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	2000-2010
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR
Opmerkingen	-

Maatschappij

Naam	Parttime werkgelegenheid
Definitie	Werkzame personen, die in hun hoofdbaan een werkweek hebben van minder dan 30 uur per week.
Eenheid	% van het totale aantal werkzame personen
Beschikbare periode	1990–2012
Bron	OESO, Labour Force Statistics; OESO, 1997, International comparisons of part-time work (Economic studies no. 29, 1997/II); OECD.Stat (april 2009). Dataset: Incidence of FTPT employment - common definition
Link naar brongegevens	www.oecd.org ; www.sourceoecd.org/
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	–

Naam	Baanmobiliteit
Definitie	Werkzame personen die hun huidige (hoofd)baan 5 of meer jaar bekleden (inclusief zelfstandigen).
Eenheid	% van totale aantal werkzame personen
Beschikbare periode	1990–2011
Bron	OESO, Labour Force Statistics. Dataset: Employment by job tenure intervals - persons
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	JP, KR, US
Opmerkingen	–

Naam	Minimumloon
Definitie	Wettelijk vastgesteld bruto minimumloon.
Eenheid	euro per maand
Beschikbare periode	1999–2013
Bron	Eurostat [variabele earn_mw_cur]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu (population and social conditions/ labour market/earnings/minimum wages/monthly wages-bi-annual)
Ontbrekende landen	AU, AT, CA, DE, DK, FI, IT, JP, KR, SE.
Opmerkingen	Op dit minimumloon zijn uitzonderingen mogelijk; zo is in Nederland het loon voor jongeren bijvoorbeeld lager (minimumjeugdloon). In de Verenigde Staten kunnen afzonderlijke staten een hoger minimumloon verplicht stellen dan het (hier weergegeven) federale minimum. Dene-marken, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Zweden en Finland kennen geen wettelijk vastgelegd minimumloon. Hier wordt per sector een minimum afgesproken tussen werknemers en werkgevers.

Naam	Sociale uitkeringen
Definitie	Totale uitgaven aan sociale uitkeringen. Hieronder vallen inkomsten- en overige financiële of materiële bijstand voor ziekte en gezondheidszorg, invaliditeit, pensioen en weduwen en weduwnaren. Daarnaast ook financiële of materiële ondersteuning (exclusief gezondheidszorg) voor familie (o.a. kinderen), werkloosheid, huisvesting en sociaal zwakkeren.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2010
Bron	Eurostat [variabele spr_exp_gdp]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	–

Naam	Werkloosheidsuitkeringen
Definitie	Uitgaven in de vorm van uitkeringen op het vlak van volledige of gedeeltelijke werkloosheid, vervroegde pensioenuitkeringen (VUT), toelage beroepstraining, compensatie gedwongen ontslag en overige financiële uitkeringen (bijstand voor met name langdurig werklozen). Daarnaast uitkeringen in natura, bevordering arbeidsmobiliteit en herplaatsing, beroepstraining voor werklozen of personen met een hoog risico op baanverlies, en overige uitkeringen, gericht op elementaire levensbehoeften.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2010
Bron	Eurostat [variabele spr_exp_gdp]
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	–

Naam	Ontgroening; aantal 0–14-jarigen
Definitie	Groene druk; verhouding tussen de jonge bevolking 0–14 jaar (niet-actieve leeftijd) en de bevolking van 15 tot 65 jaar.
Eenheid	% van de bevolking van 15 tot 65 jaar
Beschikbare periode	2000–2050
Bron	OESO
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	–

Naam	Vergrijzing; aantal personen van 65 jaar en ouder
Definitie	De verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder ten opzichte van de bevolking van 15 tot 65 jaar.
Eenheid	% van de bevolking van 15 tot 65 jaar
Beschikbare periode	2000–2050
Bron	OESO
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	–
Opmerkingen	–

Literatuur

Carree, M.A. en A.R. Thurik (2002). *The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth*, in Acs, Z en D. Audretsch (eds.), *International Handbook of Entrepreneurship Research*.

Dialogic (2005). *Benchmarking the benchmarks in entrepreneurship, innovation and competitiveness*.

EC (2003). *Groenboek Ondernemerschap in Europa*, DG Ondernemingen: Brussel.

EZ (2002). *Toets op het Concurrentievermogen; Benchmarks om te groeien*, Ministerie van Economische Zaken: Den Haag.

Gelauff, G., L. Klomp, S. Raes en T. Roelandt (2004). *Fostering productivity: patterns, determinants and policy implications*, Contributions to Economic Analysis 263, Elsevier: Amsterdam.

Heertje, A. (2010). *Integrale economie, ESB*, jaargang 95, blz. 788-789.

Mankiw, N.G., D. Romer en D. Weil (1992). A contribution to the empirics of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, jaargang 107, blz. 407-437.

OECD (2003). *The sources of economic growth in OECD countries*, Paris.

Solow, R.M. (1956). A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, jaargang 70, blz. 659-694.

Stern, N. en H.P. Lankes (1998). *Making the most of markets: The role of IFIs*, volume 3(2), blz. 104 in: European Investment Bank, *International financial institutions in the 21st century*, European Investment Bank: Luxembourg.

Wereldbank (2005). *Development Outreach, A better investment climate for everyone*: World Bank: Washington D.C.

Medewerkers

ir. R.C. Goossens

drs. H.N. de Heij

drs. T.J.T. van Kooten

ir. A.D. Kuipers

Mevr. dr. ir. S.A. Ortega Azurduy

Eindredactie

ir. A.D. Kuipers

akps@cbs.nl